

**BAĞDATLI FAHRÎZÂDE ES'AD DİVANI'NDA TİP
VE ŞAHSİYETLER**

**2022
YÜKSEK LİSANS TEZİ
TÜRK DİLİ VE EDEBİYATI**

Hussain Haki Ismail ALJBORI

**Danışman
Dr. Öğr. Üyesi Zafer TOPAK**

BAĞDATLI FAHRÎZÂDE ES'AD DİVANI'NDA TİP VE ŞAHSİYETLER

Hussain Haki Ismail ALJBORI

Dr. Öğr. Üyesi Zafer TOPAK

**T.C.
Karabük Üniversitesi
Lisansüstü Eğitim Enstitüsü
Türk Dili Ve Edebiyatı Anabilim Dalında
Yüksek Lisans Tezi
Olarak Hazırlanmıştır**

**KARABÜK
Temmuz 2022**

İÇİNDEKİLER

İÇİNDEKİLER	1
TEZ ONAY SAYFASI.....	10
DOĞRULUK BEYANI	11
ÖNSÖZ	12
ÖZ.....	14
ABSTRACT.....	15
ARŞİV KAYIT BİLGİLERİ.....	16
ARCHIVE RECORD INFORMATION	17
KISALTMALAR	18
ARAŞTIRMANIN KONUSU	19
ARAŞTIRMANIN AMACI VE ÖNEMİ.....	19
ARAŞTIRMANIN YÖNTEMİ.....	19
ARAŞTIRMA HİPOTEZLERİ/PROBLEMLERİ.....	20
KAPSAM VE SINIRLILIKLAR/KARŞILAŞILAN GÜÇLÜKLER	20
GİRİŞ	21
1. BAĞDATLI FAHRÎZÂDE ES'AD'IN HAYATI, ESERLERİ, SANATI	23
1.1. Hayatı	23
1.2 Eserleri	27
1.3. Sanatı.....	28
2. TİPLER.....	30
2.1. Tahayyülî / Tasavvurî Tipler	31
2.1.1. Âşık.....	31
2.1.1.1. Abd-i sâdık	32
2.1.1.2. 'Alîl.....	33
2.1.1.3. Âvâre.....	33

2.1.1.4. Bende	34
2.1.1.5. Bî-çâre.....	35
2.1.1.6. Bîdâr	35
2.1.1.7. Bîmâr	36
2.1.1.8. Bî-mecâl	37
2.1.1.9. Derbeder	37
2.1.1.10. Derd-mend.....	38
2.1.1.11. Ehl-i aşk.....	38
2.1.1.12. Ehl-i derd.....	38
2.1.1.13. Ehl-i muhabbet	39
2.1.1.14. Ehl-i niyâz.....	39
2.1.1.15. Esîr	39
2.1.1.16. Gedâ	40
2.1.1.17. Giriftâr.....	40
2.1.1.18. Hasta/Marîz.....	41
2.1.1.19. Meftûn	42
2.1.1.20. Mecnûn	42
2.1.1.21. Mübtelâ.....	43
2.1.1.22. Müstemend.....	43
2.1.1.23. Nağme-hân	44
2.1.1.24. Şâh.....	44
2.1.1.25. Şehîd/Şühedâ.....	45
2.1.1.26. Şeydâ.....	45
2.1.1.27. Üftâde.....	45
2.1.2. Maşûk.....	46
2.1.2.1. Âfet-i can	46
2.1.2.2. Azîz.....	47
2.1.2.3. Ârâm-ı cân.....	47
2.1.2.4. Ayyâr	47
2.1.2.5. Bîgâne	48
2.1.2.6. Bî-mürüvvet	48
2.1.2.7. Bî-vefâ.....	49
2.1.2.8. Bîzâr	50

2.1.2.9. Büt.....	50
2.1.2.10. Cádû.....	51
2.1.2.11. Cân.....	51
2.1.2.12. Cãnân.....	52
2.1.2.13. Civãn.....	52
2.1.2.14. Çelebi.....	53
2.1.2.15. Dídâr.....	53
2.1.2.16. Dilber.....	53
2.1.2.17. Dildar.....	54
2.1.2.18. Dilârâ.....	55
2.1.2.19. Dilirübâ.....	55
2.1.2.20. Dil-serd.....	56
2.1.2.21. Divâne.....	56
2.1.2.22. Düşmen.....	57
2.1.2.23. Efendi.....	57
2.1.2.24. Fettân.....	57
2.1.2.25. Gaddâr.....	58
2.1.2.26. Güzel.....	58
2.1.2.27. Habîb.....	59
2.1.2.28. Hûb/Hûbân.....	59
2.1.2.29. Hûnhâr.....	60
2.1.2.30. Hüsrev.....	60
2.1.2.31. Kâfir.....	61
2.1.2.32. Mahbûb.....	61
2.1.2.33. Nâ-mihriban.....	62
2.1.2.34. Nazenîn/Nâzende.....	62
2.1.2.35. Nâzik.....	63
2.1.2.36. Padişâh.....	64
2.1.2.37. Sâhir.....	64
2.1.2.38. Sanem.....	64
2.1.2.39. Sultân.....	65
2.1.2.40. Şâh/Şeh.....	66
2.1.2.41. Şâhid.....	66

2.1.2.42. Şûh	67
2.1.2.43. Tabîb	67
2.1.2.44. Tıfl	68
2.1.2.45. Yâr	69
2.1.2.46. Zâlim	69
2.1.3. Rakîb	70
2.1.3.1. Adû/A‘dâ	71
2.1.3.2. Ağyar	72
2.1.3.3. Âher	73
2.1.3.4. Bed-hâh	73
2.1.3.5. Bîgâne	73
2.1.3.6. Düşmân	74
2.1.3.7. Hasîd/Hussâd	75
2.1.3.8. Hevadâr	76
2.1.3.9. Rû-siyâh	76
2.1.4. Rind/Rindân	77
2.1.5. Sûfî	78
2.1.6. Zâhid/Ehl-i zühd	79
2.1.7. Deli/dîvâne	80
2.2. Mesleklerle İlgili Tipler	81
2.2.1. Ayinedâr	81
2.2.2. Bağbân	81
2.2.3. Bende	81
2.2.4. Cellâd	82
2.2.5. Debîr	82
2.2.6. Dehâkîn	82
2.2.7. Derbân	83
2.2.8. Dide-bân	83
2.2.9. Füsûn-ger	83
2.2.10. Gavvâs	84
2.2.11. Hidmet-güzâr	84
2.2.12. Mimar	84
2.2.13. Muhzır	84

2.2.14. Nâme-ber	85
2.2.15. Nigeh-bân.....	85
2.2.16. Pâs-bân.....	85
2.2.17. Reh-nümâ	85
2.2.18. Sayyâd	86
2.2.19. Simsâr	86
2.2.20. Tabîb/Şâfî	86
2.2.21. Tarrâr	87
2.2.22. Tercümân.....	87
2.2.23. Tırâzende	88
2.2.24. Yağma-ger	88
2.2.25. Yasavul.....	88
2.3. Meclis Erbabı.....	88
2.3.1. Hammâr	88
2.3.2. Mahmûr	89
2.3.3. Mest/Mestân	89
2.3.4. Mey-güsâr	89
2.3.5. Muğbeçe	90
2.3.6. Mutrib	90
2.3.7. Pîr-i mugân/Pîr-i meygede	90
2.3.8. Sâkî.....	90
2.4. Dinî – Tasavvufî Tipler	91
2.4.1. Ârif	91
2.4.2. Ashab-ı kirâm / Ashab-ı güzîn.....	92
2.4.3. Bi-günâh.....	92
2.4.4. Dervîş/nemedpûş	92
2.4.5. Duâ-han.....	93
2.4.6. Ehl-i îmân	93
2.4.7. Etbâ‘-ı kirâm	94
2.4.8. Fakîr	94
2.4.9. Gebr.....	94
2.4.10. Kâdî.....	95
2.4.11. Kâmil.....	95

2.4.12. Kul	95
2.4.13. Mürîd	95
2.4.14. Müslümân	96
2.4.15. Mücrim	96
2.4.16. Râhib	97
2.4.17. Rusul	97
2.4.18. Pîr/Şeyh.....	98
2.4.19. Üstâd	98
2.4.20. Vâ‘iz	98
2.5. Devlet İdaresiyle İlgili Tipler	99
2.5.1. Cünd.....	99
2.5.2. Dâver	99
2.5.3. Hidiv.....	99
2.5.4. Hudâvend.....	100
2.5.5. Leşker.....	100
2.5.6. Levent.....	100
2.5.7. Müşir	101
2.5.8. Pehlivân.....	101
2.5.9. Piyâde.....	101
2.5.10. Server	101
2.5.11. Sultân	102
2.5.12. Süvâr	102
2.5.13. Şâh	103
2.5.14. Şehin-şâh.....	103
2.5.15. Vâlî	103
2.5.16. Vezir	104
2.5.17. Yâver	105
2.6. İrkî Tipler	105
2.6.1. Hindû.....	105
2.6.2. Tatar.....	105
2.6.3. Türk.....	106
2.7. Toplumsal Tipler	106
2.7.1. Âdem	106

2.7.2. A‘dâ.....	107
2.7.3. Ahbâb.....	107
2.7.4. Ahfâd.....	107
2.7.5. Arûs.....	107
2.7.6. A‘yân.....	108
2.7.7. Berâyâ.....	108
2.7.8. Civân.....	108
2.7.9. Dâmâd.....	109
2.7.10. Dilîr.....	109
2.7.11. Dost/Yârân.....	109
2.7.12. Efsâne-gû.....	111
2.7.13. Erbab-ı ibtilâ.....	111
2.7.14. Erkân.....	111
2.7.15. Eslaf-ı akran.....	111
2.7.16. Esîr.....	112
2.7.17. Garîbân.....	112
2.7.18. Gerden-firâz.....	112
2.7.19. Gulâm.....	112
2.7.20. Halk.....	113
2.7.21. Hâmûş.....	113
2.7.22. Hasm.....	113
2.7.23. Hussâd.....	113
2.7.24. Hüner-kâr.....	114
2.7.25. Kâtil.....	114
2.7.26. Kızıoğlan.....	114
2.7.27. Medhûş.....	114
2.7.28. Merdân.....	115
2.7.29. Müşteri/Haridâr.....	115
2.7.30. Nâs.....	115
2.7.31. Nükte-sencân.....	116
2.7.32. Nükte-şinâsân.....	116
2.7.33. Pîrân/Şeyh.....	116
2.7.34. Re‘âyâ.....	117

2.7.35. Ser-keş.....	117
2.7.36. Suret-perest	117
2.7.37. Sükkân	118
2.7.38. Şâir	118
2.7.39. Şâhid.....	118
2.7.40. Tıflan/Sıbyan	118
3. ŞAHSİYETLER.....	120
3.1. Tarihi Şahsiyetler	120
3.1.1. Devlet Adamlar	120
3.1.1.1. Âsaf	120
3.1.1.2. Mahmud ve Ayaz.....	121
3.1.1.3. Nizamü'l-Mülk.....	122
3.1.1.4. Ömer Paşa	123
3.1.2. Şairler.....	124
3.1.2.1 Basîrî (D.1700 – Ö. 1768)	124
3.1.2.2. Behcet.....	125
3.1.2.3. Ferîdî.....	126
3.1.2.4. Koca Rağıb Paşa	126
3.1.2.5. Neşâtî	127
3.1.3. Hükemâ ve Filozoflar	127
3.1.3.1. Felâtûn	127
3.1.3.2. Hz. Lokman.....	128
3.2. Dini Şahsiyetler.....	129
3.2.1. Peygamberler	129
3.2.1.1. Hz. Adem (a.s.).....	129
3.2.1.2. Hz. Yakub (a.s.) / Pir-i Ken'an.....	130
3.2.1.3. Hz. Yusuf (a.s.).....	133
3.2.1.4. Hz. Musa (a.s.) / Kelîm.....	136
3.2.1.5. Hz. Süleyman (a.s.)	138
3.2.1.6. Hz. İsa (a.s.) / Mesih	140
3.2.1.7. Hz. Muhammed (S.A.V.).....	142
3.2.2. Ehl-i Beyt	144
3.2.2.1. Hz. Ali İbn Ebi Talib (a.s.).....	144

3.2.2.2. Hz. Fatima (a.s.).....	146
3.2.2.3. Âl.....	147
3.2.3. Kutsal Kitaplarda ve Dinlerde Geçen Şahsiyetler	150
3.2.3.1. Ashabi Fil	150
3.2.3.2. Brehmen	152
3.2.3.3. Hz. Hızır	152
3.2.3.4. Hz. Meryem.....	153
3.2.3.5. Mısır Azîzi	154
3.2.3.6. Yecuc ve Mecuc.....	155
3.2.3.7. Zelîhâ	155
3.3. Mitolojik ve Efsânevi Şahsiyetler	157
3.3.1. Bihzad	157
3.3.2. Cem – Cemşid.....	157
3.3.3. Dara.....	158
3.3.4. İskender	159
3.3.5. Mani	160
3.3.6. Rüstem	160
3.3.7. Sam ve Nerimân	161
3.4. Ünlü Edebî Eser Kahramanlar	162
3.4.1. Ferhad ile Şîrîn.....	162
3.4.2. Hüsrev	163
3.4.3. Kelile	164
3.4.4. Leyla ile Mecnun.....	165
3.4.5. Salaman.....	167
SONUÇ	168
KAYNAKÇA.....	170
EKLER	174
ÖZGEÇMİŞ	175

TEZ ONAY SAYFASI

Hussain Haki İsmail ALJBORI tarafından hazırlanan “BAĞDATLI FAHRÎZÂDE ES’AD DİVANI’NDA TİP VE ŞAHSİYETLER” başlıklı bu tezin Yüksek Lisans Tezi olarak uygun olduğunu onaylarım.

Dr. Öğr. Üyesi Zafer TOPAK

Tez Danışmanı, Türk Dili ve Edebiyatı Anabilim Dalı

Bu çalışma jürimiz tarafından Oy Birliği ile Türk Dili ve Edebiyatı Anabilim Dalında Yüksek Lisans tezi olarak kabul edilmiştir. 21/07/2022

Ünvanı, Adı SOYADI (Kurumu)

İmzası

Başkan : Dr. Öğr. Üyesi Zafer TOPAK (KBÜ)

Üye : Dr. Öğr. Üyesi İsmail TAŞ (KBÜ)

Üye : Dr. Öğr. Üyesi Fatih ODUNKIRAN (İÜ) (Online Katılım)

KBÜ Lisansüstü Eğitim Enstitüsü Yönetim Kurulu, bu tez ile, Yüksek Lisans Tezi derecesini onamıştır.

Prof. Dr. Hasan SOLMAZ

Lisansüstü Eğitim Enstitüsü Müdürü

DOĞRULUK BEYANI

Yüksek lisans tezi olarak sunduğum bu çalışmayı bilimsel ahlak ve geleneklere aykırı herhangi bir yola tevessül etmeden yazdığımı, araştırmamı yaparken hangi tür alıntıların intihal kusuru sayılacağını bildiğimi, intihal kusuru sayılabilecek herhangi bir bölüme araştırmamda yer vermediğimi, yararlandığım eserlerin kaynakçada gösterilenlerden oluştuğunu ve bu eserlere metin içerisinde uygun şekilde atıf yapıldığını beyan ederim.

Enstitü tarafından belli bir zamana bağlı olmaksızın, tezimle ilgili yaptığım bu beyana aykırı bir durumun saptanması durumunda, ortaya çıkacak ahlaki ve hukuki tüm sonuçlara katlanmayı kabul ederim.

Adı Soyadı : Hussain Hakı Ismail ALJBORI

İmza :

ÖNSÖZ

Edebî metinlerin temelinde ve olayların örgüsünde çoğunlukla “insan” bulunur. İnsanı esas alan bu metinlerdeki kişiler ise gerçek hayattaki insanların bir bakıma yansımasıdır. Edebî metnin kurmacası içerisinde sunulan bu kişilerin tip veya karakter, kişilik veya şahsiyet olarak adlandırıldıkları görülür.

Gerçek hayatta yaşayan insanı, oluşturduğu kurmaca dünyada yorumlayan şair/yazarlar, eserindeki bu tip ve kişilikleri olumlu ve olumsuz yönleriyle ele alırlar. Onlar bu tutumlarıyla bir yandan toplumun veya kendilerinin tasavvur ettikleri “örnek insan” kimliğini göstermeye çalışırken öte yandan “insan” ekseninde toplumun bütün yönlerini sergilemek isterler. Bu sebeple edebî metnin tip ve kişilikler analizini yapmak, o eserin anlaşılması, yazarın/şairin eseri oluşturduğu dönemin özelliklerini tesbit etme, sanatçının yaşadığı sosyal çevreyi, dinî hayatı ve bakış açısını anlayabilmede oldukça önemli ipuçları sunar.

Klasik Türk şiirinin en önemli ürünleri olan divanlar üzerine yapılan tahlil çalışmalarında da “insan” unsuru önemli bir yer tutar; zira bu tür çalışmalar, klasik şiirin insan dünyasını ortaya çıkarmada, bu dünyayı anlama ve anlamlandırmada önemli sonuçlar içerir. Tez konusu olarak seçtiğimiz “Bağdatlı Es’ad Divanı’nda Tip ve Şahsiyetler” çalışmamız da klasik şiirin insan temelli tahlil çalışmalarına bir katkı sağlaması amacıyla seçilmiştir. Bağdatlı Fahrîzâde Es’ad Divanı’nı çalışma konusu olarak seçerken de şairin hayatı hakkındaki bilgilere elimizden geldiğince katkılar sunmayı, payitahttan uzak bir coğrafyada yaşayan bir şairin şiirlerindeki tip ve şahsiyetler dünyasını göstermeyi hedefledik. Çalışmamızda elde ettiğimiz bulguları ise “Bağdatlı Es’ad’ın Hayatı”, “Tipler” ve “Şahsiyetler” olmak üzere üç bölümde sunmayı uygun gördük. Divan’da yer alan tip ve şahsiyetler bağlamındaki her bir maddeyi öz bir şekilde açıkladıktan sonra şahit dizeleri künyesiyle birlikte verdik. Tezin gereksiz yere uzamaması adına konu ile ilgili dizelerin tamamını örnek olarak vermek yerine güzel bir şekilde örneklilik edeceğini düşündüğümüz dizeleri almayı uygun gördük

Bu tez çalışmamın her aşamasında yanımda olan, sıkıntıya düştüğüm her vakitte desteklerini esirgemeyen değerli tez danışmanım, hocam Dr. Öğr. Üyesi Zafer

TOPAK'a Őükranlarımı sunarım. Lisan aşamasında bana yardım eden ve yüksek lisans yapmamı taŐvik eden Prof. Dr. Siham ZENGİ'ye ve Bağdatlı Es'ad'ı daha çok tanımama yardımcı olan Hoca Muhammed Tefvik EL-FAHRİ'ye her zaman minnet duyacağım.

Babam Hacı Hakkı İsmail EL-CÜBÜRİ'ye, annem Manal Fahrî EL-HÂŐİMİ'ye, ağabeyim Muhammed EL-CÜBURİ'ye, ablalarım ve sevgilime hayatımın en büyük ilham kaynağı ve destekçisi oldukarı için ve en zor zamanlarda benim yanımda oldukarı için sadece teŐekkür etmek minnetimi göstermeye yeterli olmuyor, yaptıkları için onlara ne kadar teŐekkür etsem azdır. Yüksek lisans dönemimde bana her zaman destek olan Kehlan EL-HAMİRİ, Muhammed EL-ABADİ, Abdurrahman EL-SAB'AWİ, Fahri EL-HAŞİMİ'ye ve diğer tüm arkadaşlarıma teŐekkür ederim.

ÖZ

Bu araştırmada 18. yüzyıl Klasik Türk Őiri temsilcilerinden Bağdatlı Fahrîzâde Es'ad Divanı'nda yer alan tip ve Şahıslar konu olarak seçilmiştir. Çalışma, Divan'da "tip ve Şahıs" bağlamında yer alan unsurların ve bu unsurların geçtiği beyitlerin tespiti, bunların Divan'da ele alınış Şekli ve ilgili beyitlerin konu kapsamında açıklanması ile sınırlandırılmıştır. Yaptığımız literatür incelemesinde Bağdatlı Es'ad'ın hayatı, sanatı, eserleri ve Divan'ının tenkitli metni üzerine çalışma yapıldığı görülmüştür. Biz de araştırmamızda bu çalışmayı esas aldık. Araştırma konumuz her ne kadar "Bağdatlı Fahrîzâde Es'ad Divanı'nın Tip ve Şahsiyetler" olsa da Şairle aynı coğrafyada yaşamamız nedeniyle hayatına dair de araştırmalar yaptık. Şairin sülalesinden gelen kişilerle görüşmek suretiyle ona ve soyuna dair birinci kaynaklardan bilgiler elde etmeye çalıştık. Şairin biyografisine dair elde ettiğimiz yeni bilgiler, onun ve Őirlerinin daha iyi tanınmasına katkı sağlayacaktır. Şairin hayatına dair bilgilerden sonra Divan'da elde ettiğimiz tip ve Şahsiyetleri iki ayrı bölüm altında kendi içinde alt başlıklara ayırmak suretiyle sunmayı uygun gördük. Osmanlı Devleti'nin merkezden uzak bir bölgesinde yaşayan bir Şairin divanındaki tip ve Şahıs incelemesinin, Klasik Türk Őirinin genel anlamda "insan" dünyasının tespitine yönelik çalışmalara katkı sağlaması en büyük amacımızdır.

Anahtar Kelimeler: Divan; Bağdatlı Fahrîzâde Es'ad Divanı; Tip ve Şahsiyetler

ABSTRACT

In this research, the types and persons in the Bagdatlı Es'ad Divan, one of the representatives of 18th century Classical Turkish poetry, were chosen as the subject. The study is limited to the determination of the elements in the context of "type and person" in the Divan and the couplets in which these elements are mentioned, the way they are handled in the Divan and the explanation of the related couplets within the scope of the subject. In our literature review, it was seen that the life, art, works of Baghdadi Es'ad and the critical text of his Divan were studied. We based our research on this study. Although our research topic is "Types and Personalities of the Divan of Baghdad Es'ad", we also conducted research on his life, since we live in the same geography with the poet. By interviewing people from the poet's family, we tried to obtain information about him and his lineage from primary sources. The new information we have obtained about the poet's biography will contribute to better recognition of him and his poems. After the information about the poet's life, we found it appropriate to present the types and personalities we obtained in the Divan, under two separate sections, by dividing them into subheadings. It is our greatest aim to contribute to the studies on the determination of the "human" world of Classical Turkish poetry in general, by examining the type and person in the divan of a poet who lived in a far from the center of the Ottoman Empire.

Keywords: Diwan; Fahrizadeh Asaad Al-Baghdadi's Diwan; Types and Personalities

ARŞİV KAYIT BİLGİLERİ

Tezin Adı	Bağdatlı Fahrîzâde Es'ad Divanı'nda Tıp ve Şahsiyetler
Tezin Yazarı	Hussain Hakı İsmail ALJBORI
Tezin Danışmanı	Dr. Öğr. Üyesi Zafer TOPAK
Tezin Derecesi	Yüksek Lisans
Tezin Tarihi	21.07.2022
Tezin Alanı	Türk Dili ve Edebiyatı Anabilim Dalı
Tezin Yeri	KBÜ/LEE
Tezin Sayfa Sayısı	175
Anahtar Kelimeler	Divan; Bağdatlı Fahrîzâde Es'ad Divanı; Tıp ve Şahsiyetler

ARCHIVE RECORD INFORMATION

Name of the Thesis	Types And Personality In Fahrizadeh Asaad Al-Baghdadî's Diwan
Author of the Thesis	Hussam Hakı Ismail ALJBORI
Advisor of the Thesis	Dr. Öğr. Üyesi Zafar TOPAK
Status of the Thesis	Master Degree
Date of the Thesis	21.07.2022
Field of the Thesis	Department of Turkish Language and Literature
Place of the Thesis	KBU/LEE
Total Page Number	175
Keywords	Diwan; Fahrizadeh Asaad Al-Baghdadî's Diwan; Types and Personalities

KISALTMALAR

- (a.s.)** : Aleyhisselam
b. : İbn, Bint / Oğul, Kız
C. : Cild
D. : Doğum
g. : Gazel
H : Hicri
Hz. : Hazret, Hazreti
k. : Kaside
m. : Murabba
M : Milattan sonra
MÖ : Milattan Önce
Muh : Muhakkık
Ö. : Ölüml
(s.a.v.) : Sallallâhu aleyhi veâlihi vesellem
s. : Sayfa
S. : Sayı
tb. : Terkîbbend
vb. : Ve benzeri
vs. : Vesaire

ARAŞTIRMANIN KONUSU

Klasik Türk edebiyatının kültürel birimini oluşturan kaynakların belli başlıları arasında “Şairin inanç esaslarını oluşturan Kur’an ayetleri ve hadisler, dinî ilimler, İslam tarihi, tasavvuf, İran mitolojisi, peygamber ve evliya hikâyeleri, tarihî, efsanevî olaylar ve kişiler, çağın ilimleri, Türk millî kültürü ve yerli malzemeler, dil” unsurlarını saymak mümkündür (Pala 2011). Türklerin İslâmiyeti kabulünden sonra başlayan Klasik Türk Edebiyatı bir yönüyle mazmunlar, mefhumlar ve imgelerle örülü bir edebiyattır. Şair ve yazarların edebî metinlerine seçtikleri, kendilerine has anlatımlarıyla ifade ettikleri konular arasında yaşadıkları toplumda gözlemledikleri “insan” faktörü önemli bir yer tutar. Daha çok tip ve şahsiyetler şeklinde karşımıza çıkan bu insanlar, kimi zaman âşıktır, kimi zaman maşuktur, kimi zaman sultandır, kimi zaman da bir köledir. Çok çeşitli tiplerin ve şahsiyetlerin yer aldığı bu insan dünyasını belirlemek, Klasik Türk şiirinin çeşitli yönlerden tahlilinde önemli bir yer tutar. İşte bu gerçekten yola çıkarak “Bağdatlı Fahrîzâde Es’ad Divanı’nda Tip ve Şahsiyetler” başlığını araştırmamızın konusu olarak belirledik.

ARAŞTIRMANIN AMACI VE ÖNEMİ

Bu araştırmanın amacı, 18. yüzyıl Klasik Türk Şiiri temsilcilerinden Bağdatlı Es’ad’ın, Divan’ında yer verdiği tip ve şahsiyetleri belirlemek suretiyle tip ve şahsiyetler bağlamında şairin şiir dünyasını belirlemeye çalışmak hem de Klasik Türk Şiirinin tahlil çalışmalarına katkı sağlamaktır. Bu araştırma, hayatı hakkında az bir bilgi bulunan Bağdatlı Fahrîzâde Es’ad’ın biyografisine yeni bilgiler katması ve Bağdat gibi yönetim merkezine uzak bir coğrafyada yaşayan bir şairin tip ve şahsiyetler özelinde şiir dünyasını belirlemesi bakımından önem arz etmektedir.

ARAŞTIRMANIN YÖNTEMİ

Tez konusu kapsamında öncelikle Bağdatlı Es’ad’ın Bağdat, Musul bölgesinde hem temel kaynaklardan hem de yaşayan canlı kaynaklardan yararlanmak suretiyle biyografisine katkı yapılmaya çalışıldı. Daha sonra eserde geçen tip ve şahsiyetlerin tespiti için öncelikle Divan’ın tamamı okundu ve bu bağlamda tespit edilen bütün unsurlar fişleme yöntemi ile kayıt altına alındı. Belirlenen her bir unsur ayrı birer başlık

altına alınarak benzer çalışmalar ve temel kaynaklar yardımıyla izah edildi. Yararlanılan kaynaklar metin içerisinde APA sistemiyle atıf yapılarak gösterildi. Konu kapsamında belirlenen beyitlerin açıklamaları yapılarak tip ve şahsiyetlerin Divan'da ele alınış şekilleri örneklendirildi. Bütün bu çalışmalara ise "Bağdatlı Es'ad'ın Hayatı, Tipler, Şahsiyetler" başlıklarından oluşan üç ayrı bölümde yer verildi.

ARAŞTIRMA HİPOTEZLERİ/PROBLEMLERİ

Hayatı hakkında bilinenlerin son derece sınırlı olduğu 18. Yüzyıl Klasik Türk Şiiri temsilcisi Bağdatlı Fahrîzâde Es'ad'ın, hayatına dair yaşadığı bölgede yeni araştırmalar yapmak, Divanı'da yer alan tip ve şahsiyetleri tespit etmek şairin şiir dünyasının anlaşılmasına ne kadar katkı sağlar, sorusu Bağdatlı Fahrîzâde Es'ad Divanı'nda Tip ve Şahsiyetler üzerine yapılacak çalışmada araştırmanın problemi olarak belirlendi ve çalışma bu doğrultuda sürdürüldü.

KAPSAM VE SINIRLILIKLAR/KARŞILAŞILAN GÜÇLÜKLER

Bu çalışmada 18. yüzyıl Klasik Türk Şiirinin temsilcilerinden Bağdatlı Es'ad Divanı'nda yer alan tip ve şahsiyetler konu olarak seçilmiştir. Çalışma, Divan'da yer alan "tip ve şahıs" bağlamında yer alan unsurların ve bu unsurların geçtiği beyitlerin tespiti, bunların Divan'da ele alınış şekli ve ilgili beyitlerin konu kapsamında açıklanması ile sınırlandırılmıştır. Beyitlerin seçilinde "Arbatlı, Mehmet Said (2002),' Bağdatlı Fahrîzâde Es'ad, Hayatı, Sanatı ve Divanının Tenkitli Metni, Basılmamış Yüksek Lisans Tezi, Tokat: Sosyal Bilimler Enstitüsü." Kaynağı esas alınmıştır. Bağdatlı Es'ad Divanının tip ve şahıslar bağlamında incelenmesi hem şairin hem de klasik Türk şiirinin tip ve şahıs kadrosunun tespitinde önemli sonuçlar ortaya koyacağı kanaatindeyiz. Yaptığımız literatür incelemesinde Bağdatlı Es'ad ile ilgili Arbatlı'nın belirttiğimiz tenkitli metin çalışmasından başka bir çalışma yapılmadığı görülmüştür. Divan'ın ayrıntılı bir tip ve şahıs incelemesinin yapılması konu ile ilgili yapılan çalışmalara bir zenginlik katacaktır.

GİRİŞ

Edebî eserler, şair/yazar tarafından yaşanan veya hayal edilen özel bir dünyaya göre oluşturulur. Bu dünyada kurgulanan fikir, olay veya duygu satırlara/dizelere dökülürken şair/yazarlar çeşitli unsurlara başvururlar. Bu unsurlardan biri, diğer unsurlar arasında büyük ve seçkin bir konuma sahip olan insan faktörüdür. Edebî metinlerdeki insan kadrosu da farklı biçimlerde karşımıza çıkar. Çok zengin bir dünya olan insan kadrosunu kimi zaman tipler kimi zaman da şahsiyetler şeklinde görmek mümkündür.

Şahsiyetler, gerçek hayatta yaşamış ve ölmüş kişilerin isimleridir, yani araştırmacı tarafından basit bir inceleme ile tarihi kaynaklarda kolayca bulunabilir. Tiplere gelince, bir kişiliği yansıtan ayırt edici davranışlardır. Ya da başka bir deyişle, bir kişiye doğrudan ismi anılmadan, daha ziyade onun durumunu anlatmak için yeterli olan terim veya sıfattır. Klasik Türk şiirinde sıklıkla karşımıza çıkan “âşık, maşûk, rakîb, rind, zâhid” vb. tipler belirli ortak tutum ve davranışları gösteren insan figürleridir. Bu tiplerin ve davranışlarının şekillenmesi ise belli bir kullanım sıklığıyla mümkündür. Bir edebî metindeki tip ve kişiliklerin tahlil edilmesi metni oluşturan şair veya yazarın duygu ve düşünce dünyasını anlamada, metni bütün boyutlarıyla tahlil etmede yardımcı olduğu gibi metnin ait olduğu edebî geleneğin insan dünyasını tahlil etmede de katkı sağlayacaktır.

Edebî metinlerdeki tip ve şahsiyetlerin tahlil edilmesi metnin yazıldığı dönemin toplum yapısını anlamak için de ayrı bir önem taşır. Toplumda var olan çeşitli insan tiplerini öğrenebilmek veya tarihin çeşitli dönemlerinde yaşamış şahsiyetleri ve onların farklı yönlerini belirleyebilmek için edebî metinlerdeki tip ve şahsiyet tahlilleri önemli veriler sunar. Bu gerçeklerden hareketle biz de araştırmamızda bu konuya yer vermeyi uygun gördük. Bağdatlı Es’ad Divanı’nda Tip ve Şahsiyetler başlıklı araştırmamızın hem şairin insan merkezli şiir dünyasını anlamaya hem de şairin yaşadığı toplumun insan figürlerini belirlemede katkılar sunmasını umuyoruz.

Çalışmamız sonucunda elde ettiğimiz bilgileri üç bölüm halinde sunmayı uygun gördük. Birinci bölümde Bağdatlı Es’ad’ın hayatı, sanatı ve eserlerine yer verdik. Şairin Divan’ı üzerine yapılan tenkitli metin çalışmasında hayatına dair verilen bilgiler oldukça sınırlı kalmıştır. Biz, şairle aynı coğrafyada yaşamamız sebebiyle onun sülalesinden gelen ve halen hayatta olan insan kaynaklarından ve aynı zamanda Arabî kaynaklardan yararlanmak suretiyle şairin hayatına dair bilgileri daha geniş bir şekilde sunma imkânı

bulduk. Yine yaptığımız araştırmalarda şairin Divan nüshalarının da -her ne kadar somut bir nüshaya rastlayamamış olsak da- en azından sayılarının bilinenden daha fazla olduğunu tespit ettik. İkinci bölümde ise “tıpler”i ele aldık. Bu bölümüde elde ettiğimiz verileri “Tahayyülî/tasavvurî Tipler, Mesleklerle İlgili Tipler, Meclis Erbabı, Dinî-Tasavvufî Tipler, Devlet İdaresiyle İlgili Tipler, Irkî Tipler, Toplumsal Tipler” olmak üzere yedi başlık altında sunduk. Üçüncü bölümde ise “şahsiyetler”e yer verdik. şairin eserinde değindiği şahsiyetleri “Tarihî şahsiyetler (Devlet adamları, şairler, Hukemâ ve Filozoflar), Dinî şahsiyetler (Peygamberler, Ehl-i Beyt, Kutsal Kitaplarda ve Dinlerde Geçen şahsiyetler), Mitolojik ve Efsanevî şahsiyetler, Ünlü Edebî Eser Kahramanları” olmak üzere dört ana başlıkta topladık. Belirlediğimiz tip ve şahsiyetleri tezimizde sunarken öncelikle temel kaynaklardan bu tip ve şahsiyetlerle ilgili kısa, öz bir bilgi verdik. Daha sonra ilgili maddeyi en iyi şekilde örneklendireceğini düşündüğümüz şahit manzumeleri aktardık. Bu manzumelerin hemen sonunda ise tezimize kaynaklık eden çalışmanın hangi bölümünde yer aldığını belirttik. Örneğin beyitlerin hemen sonunda yer alan (s.38 / g. 12 – 3) şeklindeki bir künye, şahit dizelerin geçtiği sayfayı, ait olduğu nazım şeklini veya nazım türünü ve kaçınıcı beyiti veya bendi olduğunu belirtmektedir. Bu kısımda kullandığımız kısaltmaların ne anlama geldiğini de tezin “kısaltmalar” başlığında açıkladık. Çalışmamızdan elde ettiğimiz sonuçları ise tezimizin sonuç kısmında öz bir şekilde ifade etmeye gayret ettik.

1. BAĞDATLI FAHRİZÂDE ES'AD'IN HAYATI, ESERLERİ, SANATI

1.1. Hayatı

Seyyid Muhammed Es'ad, Seyyid Abdullah b. Seyyid Fahreddin'in oğludur. Irak'ın Musul şehrinde doğup büyümüştür. O, soy olarak Hz. İmam Hüseyin b. Hz. Ali b. Ebî Talib'e kadar uzanan el-Fahrî el-Arajî sülalesine dayanır.¹ Onun ailesi, büyük ve tanınmış bir ailedir, Musul şehrinde fetva ve şer'î yargı olmak üzere çeşitli görevlerde bulunmuştur (El-Bedrânî, 2012).

İlmî bir çevrede yetişen şair, başta babası Musul Müftüsü Seyyid Abdullah Fahrîzade olmak üzere amcası Seyyid Yahya Fahrîzade ve şehrin ileri gelen ilim adamlarından dersler almıştır. Kendini iyi bir şekilde yetiştiren Es'ad, bilgisiyle çevresinde değer gören biri hâline gelmiştir (El-Bedrânî, 2012). El-Arajî aşiretinin oğulları, ailelerinde ilmin ne kadar önemli bir yer tuttuğunu ifade etmek için şöyle bir anekdot anlatırlar: “Babası, Bağdatlı Es'ad'dan bir kuş avlayıp getirmesini ister. Es'ad kuşu avlar, çok mutlu bir vaziyette babasının yanına gelir ve babasının da sevinmesini bekler. Fakat babası ona: ‘Bana bir ilim belgesi getireceğini sanıyordum.’ diye cevap verir. Es'ad babasının cevabına şaşırır, bu söz üzerine düşünmeye başlar ve o andan itibaren ilmin peşine düşer.”

Es'ad'ın; Hassan el-Zekî, Muhammed Ali Behcet ve Fahreddin adlarında üç erkek kardeşi vardır. Kendisinin ise halefi (çocuğu) yoktur. Babası, Musul müftülüğü görevini yürütürken o zamanki Musul valisi ile aralarında bir anlaşmazlık çıkması sebebiyle Musul'u terk edip oğlu Es'ad ile Bağdat'a gider. Bundan sonra “Bağdatlı” unvanı Es'ad Fahrîzade'ye verilmeye başlanmıştır (El-Bedrânî, 2012).

Vali Ahmet Paşa döneminde Bağdat vilayetinin divan kâtibliği görevini yürüten babası daha sonraki valilerden Süleyman Paşa, Ali Paşa ve Ömer Paşa dönemlerinde de bu görevini sürdürmüştür. Sonrasında, babası Abdullah Fahrîzade Efendi emekli olduğundan kâtiblik görevine, Bağdatlı Muhammed Es'ad getirilmiştir (El-Umarî, 1974).

¹ El-Fahrî El-Arajî ailesinin soy ağacı Muhammed Tefvik Numan el-Fahrî tarafından H. 24 Şevval 1417'de H.1000 yılında oluşturulan, birkaç kabilenin soy ağacının yer aldığı Bahrü'l-Ensâb isimli yazmaya göre oluşturulmuştur.

Şeyh Osman el-Umayrî ve tarihçi Abbas el-Azzavî de dahil olmak üzere birçok kişi Es'ad'ın hayatı hakkında bilgiler verirken Şeyh el-Üzrî ve Seyyid Hüseyin el-Aşşarî dahil olmak üzere birçok şair de onu övmüştür. Kendisinden eğitim alan birçok öğrenci olmakla beraber bu öğrencilerin başında Ahmed İzzet b. Mahmud Süleyman el-Umarî (Ö.1892) gelir. Merhum Bassam İdris Çelebi, el-Umarî'nin kitabından övgü ile söz ettiği bir bölümde onun H.1254 yılında Bağdat'a gidip altı ay kaldığından ve bu zaman zarfında Bağdatlı Es'ad'dan ders aldığından söz eder; ancak okuduğu ilimlerin mahiyetine değinmez (El-Çelebi, 2004).

Bağdatlı Es'ad Divan kâtibliği görevini uzun yıllar sürdürmüş, görevi sebebi ile asla bir gurur ve kibir içinde bulunmamıştır. Fakirlere, öksüzlere, ihtiyaç sahiplerine merhamet etmiş, onlara ikramlarda bulunmuştur (Hatîbî, 2008, s. 61). Es'ad Arapça, Türkçe ve Farsçayla ilgili edebî anlamda adanmışlık dolu bir yaşamın ardından Bağdat'ta H.1198 (M.1783) yılında vefat etmiştir. Naaşı, Bağdat'ın merkezindeki Şeyh Abdülkadir el-Geylânî mezarlığında rahmetli babası Abdullah Fahrîzade'nin yanına defnedilmiştir (El-Bedrânî, 2012). Şairin defnedildiği yer Hatîbî'nin eserinde İmâm-ı A'zam Abû Hanîfe'nin mezarının yakını olarak belirtilmiştir (2008, s. 64). Ailesiyle ilgili bilinenler şu şekildedir:

Babası Seyyid Abdullah Fahrîzade El-Araji (H. 1126-H.1188)'dir. Asıl adı Abdullah b. Fahreddin b. Yahya b. Fahreddin el-Nakîb'dir. Musul'da büyümüş ve Şeyh Abdullah el-Rabtakî² ve Şeyh Ahmed el-Cümeylî gibi hocalardan eğitim almıştır. Belagat, şiir, retorik ve hitâbette yetkin bir ilim adamıdır. Güçlü bir kişiliğe sahiptir (El-Umarî, 1974). Irak siyasi tarihinde ona ayrı bir yer verilmiştir. Örneğin Rahip Süleyman el-Sâyig "Tarihü'l-Musul: C.2" adlı eserinde onun hakkında "Abdullah Fahrizâde Bey, Musul'da doğmuş, devrin âlimlerinden ve şeyhlerinden ilimler tahsil etmiştir. Çok fazla bilgi sahibidir ve Arab edebiyatında çok başarılı olmuştur." şeklinde söz eder. Daha sonra yönetimde görev alan Seyyid Abdullah, geniş bir ün kazanmış ve Musul şehrinde bir müddet kaldıktan sonra Bağdat'a giderek Vali Ahmed Paşa'nın idaresinde görev almıştır. Bağdat'ta ünü ve serveti artmış, ifadelerinin kuvveti ve secili söyleyişinin nezaketi nedeniyle kâtiplerin başkanı olmuştur. Eski Arap şairlerinden Ka'ab b. Zuhair b. Ebî Salma tarafından yazılan Kasîda el-Burda'yı şerh etmiştir. Birçokları eseri daha

² Abdullah b. Ahmed el-Rabtaki, Hicri 1060 / MS 1650 yılında doğmuştur. Babasıyla birlikte okumuş, daha sonra devrinin âlimlerinden tahsil görmüş, ilim ve müellifliği yaygınlaştırmıştır. H. 1159 / 1746 yılında vefat etmiştir.

önce şerh etmiş olsa da onun şerhi diğerleri arasında en başarılı olarak kabul edilmiştir. Bu başarı, kendisinin dil ve edebiyattaki yeteneğini göstermektedir (El-Nakîb, 2013).

Amcası Seyyid Yahya Fahrîzade El-Araji'dir. El-Umarî, "Menhelü'l-Evliyâ" adlı kitabında Seyyid Yahya Fahrîzade el-Araji hakkında ilimleri ve dersleri Şeyh Abdullah el-Rabtakî ve Şeyh Ahmed el-Cümeylî'den aldığını, zühd ehli olduğunu, incelikleri, sembolleri ve sırlarıyla fetvaları iyi bildiğini, tefsir ilminde hüner sahibi olduğunu belirtir. Ayrıca, kendini halkın ihtiyaçlarını karşılamaya ve mazlumların hakkını korumaya adanmış olduğundan Halep ve Şam'a giderek devrin âlimleriyle görüştüğünden devlet adamları ve Osmanlı valileri nezdinde büyük bir itibara ve tam bir kabule sahip olduğundan söz eder ve H.1187 (M.1773-74) yılında vefat ettiğini belirtir (El-Umarî, 1201).

İkinci amcası ise Seyyid Hamîd Fahrîzade el-Araji'dir. Tarihi kaynakların eksikliğinden dolayı hayatı, aldığı eğitimler ve hangi alanlarda çalıştığı konusunda bilgi sahibi olamadık, ancak ailesi ve yetiştiği ilim, kültür ve dini çevreden hareketle onun salih ve takva sahibi olduğu kanaatine varabiliriz (El-Bedrânî, 2012).

Üçüncü amcasının ismi ise Seyyid Âbid Fahrîzade el-Araji'dir. Müftülük yapmıştır, bazıları ona "Ubeyd" demişlerdir. Kardeşi Yahya Fahrîzade'nin vefatından sonra ondan fetva almışlardır. H.1189 (M.1775) yılında vefat etmiştir (El-Bedrânî, 2012).

Bağdatlı Es'ad'ın üç kardeşi vardır. Bunlardan ilki Seyyid Fahrettin b. Abdullah Fahrîzade el-Araji'dir. Ailesinin söylediklerinden hareketle öğrenilmektedir ki o, ok atan, ata binen, cesur, hünerli bir beyefendidir. Tüm bunların yanında, kısa zamanda aklî ve dinî ilimlerini öğrenmiş, dindar ve zühd ehli biridir. Yoğun çalışmalarının arasında her gün pek çok öğrenciye Kur'an'ın açıklanması ve hafızlık alanlarında dersler veren Fahreddin H. 11 Muharrem 1187'de (M. 4 Nisan 1773) Bağdat'ta vebadan ölmüştür (El-Bedrânî, 2012).

İkinci kardeşi Seyyid Hasan el-Zekî b. Abdullah Fahrîzâde El-Araji'dir. O akıllı bir gençtir ve bundan dolayı ona "Zekî" lakabı verilmiştir. Fars şiiri, dil bilgisi ve mantık bilgisine sahiptir. Kardeşi Fahreddîn'in Bağdat'ta vebaya yakalanmasından dört gün sonra H. 15 Muharrem 1187'de (M. 9 Nisan 1773) vefat etmiştir (El-Bedrânî, 2012).

Üçüncü kardeşi ise Seyyid Muhammed Ali Bahcet Efendi b. Abdullah Fahrîzade Al-Arajî'dir. H.1171 (M.1757) yılında Koca Râgıp Paşa'nın isteği üzerine İstanbul'a gitmiştir. Yazar Abbas el-Azzavî onun Arapça, Türkçe ve Farsça olmak üzere üç dilde şiir ve nesir konusunda uzman olduğunu belirtir. H. 2 Şevval 1191 (M. 3 Kasım 1777) tarihinde vefat etmiştir (El-Bedrânî, 2012).

Bağdatlı Es'ad, el-Fahrî el-Arajî aşiretindedir. İlk atası Zeyd b. Ahmed Ebu Abdullah (Kûfe prensi), H.386'da Musul'a gelip burada ikamet etmiştir. Şerîflik o dönemde Muhammedî ailesinin elindeydi (Muhammed b. el-Hanefiya b. Hz. Ali b. Ebî Talib'in torunlarına atfedilir) ve belirli bir süre yaşadıkdan sonra Kûfe'ye dönmüştür. Ancak oğlu Muhammed Ebu el-Berekât Musul'a dönüp, Hz. Hüseyin b. Hz. Ali b. Ebî Talib'in soyundan olduğu için şerifliğine seçilmiştir. Çünkü Muhammed İbnü'l-Hanefiya'nın torunları neseb olarak bu göreve daha lâyıktır.

El-Arajî aşiretinin adamları, köklü soylarına ek olarak kültürleri ve yönetimdeki becerileriyle ünlüydü. Toplum içinde saygınlık gören mevkileri vardı. H.796 yılında Emir Timur, Musul'u işgal ettiğinde, Şerif Ubeydullah Ebu el-Mahâmîd el-Arajî dışarı çıkıp günümüzde Allah'ın peygamberi Hz. Yunus'un (a.s.) tepesi olarak bilinen tövbe tepesinde onu karşılamış, ondan Musul halkının esirlerini serbest bırakmasını ve şehri işgal etmekten vazgeçmesini istemiştir. Bunun üzerine Timur, onun isteğini kabul etmiş ve ona Hz. Yunus'un (a.s) ve Hz. Zarzis'in (a.s) türbesini yeniden inşa etmesi için on bin kibki (Moğol parası) vermiştir. Bu olaydan önce türbe, İbrahim el-Hutnî'nin binası olan mütevazı bir binadır.³ Bir başka olayda, Nadir Şah⁴ Musul'u işgal etmek için geldiğinde, Seyyid Yahya Fahrîzâde (Bağdatlı Es'ad'ın amcası) Musul müftüsüdür. Nadir Şah'ın baş âlimi Molla Ali Paşa, kendisine ve Musul halkına Nadir Şah'ın iradesine boyun eğmelerini isteyen bir mektup göndermiştir. Müftü ise Musul valisi Hüseyin Paşa el-Celîlî ve halkın sözleriyle cevap vermiştir. Bu cevap şu şekildedir: "Aramızda sadece demircinin yaptığından başka bir şey yoktur⁵." Bu sözlerle Musul Valisi kılıcı kastetmiştir.

³ " Mehtûtat Baħr El-ensâb " El-hasan rükneddın / El Yazması

⁴ MS 1736'dan MS 1747'ye kadar İnan Şahı ve İnan'ı yöneten Afşar hanedanının kurucusu

⁵ Mesajın metni, merhum Profesör Dr. İmad Abdel Salam Raouf Al-Attar Al-Abbasi'nin Musul halkının Osmanlı yüksek devletinin takipçisi olduğunu ve savaşımaya kararlı olduğunu vurguladığı kitabında yer almaktadır.

Bağdatlı Es'ad Fahrîzâde'nin soy ağacını, Musul kentindeki Hoca Muhammed Tevfik Fahrîzade'nin evini ziyaretimizden sonra görüp bir nüshasını alabildik. Aşağıdaki isimler, ilgili soy ağacında herhangi bir ekleme veya çıkarma yapılmadan aktarılan şekildedir:

Muhammed Es'ad b. Seyyid Abdullah b. Fahrüddin b. Abdullah el-Fahrî b. Yahya b. Musaeddin Fahrüddin (Fahrî ailesinin atfedildiği kişi) b. Seyyid Muhammed el-Bahir Şemseddin b. Abdulgaffar Ebu Cafer b. Seyyid Muhammed Ebu el-Kasım Nasrüddin b. Seyyid el-Hassan Ebu Muhammed Ruknüddin b. Abdullah Ebu el-Mahamid Nasrüddin (H.796 yılında Emir Timur günlerinde Musul halkını kurtaran kişi) b. Seyyid Ahmed Ebu el-Abbas Muhyeddin b. İbrahim Ebu İshak İzzeddin b. Seyyid Muhammed Şarafeddin b. Seyyid Zeyd Ebu el-Kasım Ziyâüddin b. Seyyid Muhammed Ebu Mansûr Mecdeddin b. Seyyid Zeyd Ebu'l-Kasım Ziyâüddin b. Seyyid Muhammed Ebu Mansûr Şarafeddin b. Seyyid Zeyd Ebu Abdullah Ziyâüddin b. Seyyid Muhammed Ebu Tahir zü'l-mefahir b. Muhammed Ebu'l-Barakat b. Seyyid Zeyd Ebu'l-Hüseyin Ziyâüddin (H.386 yılında el-Aracî efendilerinden Musul'a ilk gelen) b. Ahmed Ebu Abdullah (Kûfe emiri) b. Seyyid Muhammed Ebu Ali b. Muhammed el-Eşter b. Seyyid Ubeydullah III Ebu Ali b. Seyyid Ali el-Muhaddis Ebu el-Hasan b. Seyyid Ubeydullah II b. Araj Ebu Ali (el-Arajîyah beylerinin bağlı olduğu) b. el-Hüseyin el-Asgar b. Hz. İmam Ali Zeyne'l-âbidin el-Seccâd (a.s.) b. Hz. İmam Hüseyin (a.s.) b. Hz. Ali b. Ebi Tâlib (a.s.).

1.2. Eserleri

Muhammed Es'ad Fahrîzade'nin Osmanlıca yazılmış olan Divan'ı birçok kaynakta zikredilmiştir. Es'ad'ın sülalesinden gelen ve halen hayatta olan Muhammed Tevfik el-Fahrî el-Arajî ile yaptığımız görüşmeye (26 Temmuz 2021) ve yaptığımız incelemelere göre Bağdatlı Es'ad Divanı'nın nüshaları şu şekildedir:

1. Ali Emîri kütüphanesi nüshası : bu nüsha numara 24'te kayıtlıdır. "Dîvân-ı Es'ad Bağdâdî" başlıklı bu nüshada 2 na't, 285 gazel, 1 terkîb-bend, 11 murabba vardır. Terkib-bend başlıklı şiir aslında bir müsemmendir. 72 varak olan bu nüsha ta'lik yazı ile yazılmıştır (Arbatlı, 2002, s. XVII).
2. Topkapı Sarayı Emânet Hazinesi Kütüphanesi nüshası : bu nüsha numara 1638'de kayıtlıdır "Dîvân-ı Es'ad" başlıklı bu nüshada bir na't, 281 gazel, 3

kaside, 1 tarih, bir müsemmen, 14 murabba bulunmaktadır. 73 varak olan bu nüsha da ta'lik yazı ile yazılmıştır (Arbatlı, 2002, s. XVII).

3. Abbas el-Azzavî'nin özel kütüphanesindeki nüsha : el-Azzavî yazdığı bir eserde Es'ad Divanı nüshasının kendisinde olduğunu belirtmiş, onun ölümünden sonra varisleri tarafından kitaplar satılmış, Milli El Yazma Dairesi kitapların çoğunu satın almış olmasına rağmen bahsi geçen nüsha bulunamamıştır.
4. Musul'daki Mektebetü'l-Nebî-Yunus Kütüphanesi nüshası : Bağdatlı Es'ad'ın sülâlesinden gelen, halen Musul'da yaşayan Muhammed Tevik Fahrîzâde, kendisiyle yaptığımız görüşmede Es'ad divanı'nın bir nüshasının bahsi geçen kütüphanede bulunduğunu belirtmiştir ancak ilgili kütüphane terör örgütleri tarafından yakıldığı için nüshanın akibeti hakkında bir bilgiye ulaşılamamıştır.
5. Bağdat El Yazmaları Millî Dairesi nüshası : Bu nüsha ilgili dairede numara 12146 kayıtlıdır. 170 sayfadan oluşmakta ve her sayfasında 15 mısra bulunmaktadır. 16 x 22 cm boyutundadır. Kara mürekkep ile nesih hattıyla yazılı gazeller içermekte ve eserin sonunda hazine kâtibi Molla Ahmet b. Salih Efendi adında bir kişinin mülkü olduğu bildirilmektedir (Kazancı, 2019, s. 160). Bağdat'taki belirtilen El Yazmaları Dairesi'ne gidip yetkililerden bu nüsha ile ilgili bilgi almak ve görmek istediğimizde böyle bir eserin bulunmadığını, ancak Bağdatlı Es'ad'ın babası Abdullah Fahrîzâde tarafından yazılan ve Es'ad tarafından tamamlanan tarih kitabının (Târîh-i Neşâti) bulunduğunu belittiler.

1.3. Sanatı

Bağdatlı Es'ad, Klasik Türk şiiri tarihi içerisinde adı çokça duyulan şairlerden biri değildir. Bununla birlikte şiirleri şekil ve muhteva olarak incelendiğinde onun edebî sanatlara yer veren, yer yer kusurlar (özellikle aruz kusurları) olsa da ahenk unsurlarını başarılı bir şekilde kullanan, geleneğin ortaya koyduğu mazmunları ustalıkla sergileyen, sanat yönü güçlü bir şair olduğunu söylemek mümkündür. Onun iyi sayılabilecek bir şair olmasına rağmen şöhrete kavuşamayışının ve pek fazla tanınmamasının en önemli sebebi İstanbul'dan uzakta Bağdat'ta yaşamış olması olabilir. Zira İstanbul'da veya daha yakın bir yerde yaşamış, Es'ad derecesinde şairlerin daha çok tanındığı da bir gerçektir. Şiirlerinde Klasik şiirin kurallarında ve söyleyişinde bir yenilik yapma çabasında olmayan şairin, kullandığı dil değerlendirildiğinde ağdalı bir dil kullanmadığı hatta sade

denilebilecek bir söyleyiş sergilediği görülür. Şiirlerinin muhtevasına bakıldığında ise döneminde etkili olan Nâbî ve Nedim'in anlayışlarından ikincisini takip ettiği anlaşılmaktadır. Bu sebeple onun şiirleri tasavvufî olmaktan ziyade aşktan, sevgiliden ve onun eza cefasından, güzellere, işret meclislerinden söz eden çoğunlukla rindâne şiirlerdir. Özellikle Nedimâne tarzda söylediği gazelleri -her ne kadar onun düzeyinde olmasa da- oldukça dikkat çekici ve güzel kabul edilebilecek şiirlerdir (Arbatlı, 2002; s. X-XVI).

Hatîbî de tezkiresinde Es'ad'ın şairliği ve edebî kişiliğini dair bilgiler verir. Onun, nükteli, düşündürücü, süslü ifadelerinin hal ehli olanları cezbediğini belirtir. Şiirlerinin her bir dizesini ipe dizilmiş inciler misali gören yazar, Es'ad'ın güzelliklerle dolu divanını yaşadığı zamanın süsü olmaya layık görür. Es'ad'ın, fuzalâ ve şuarâ nezdinde şöhrete ulaştığını belirtten yazar, onun gayet hızlı ve irticâlen söylediğini, tatlı, hoş bir söyleyiş olduğunu sözlerine ekler (2008, s. 60-61).

Bağdatlı Es'ad'ın, yaşadığı coğrafyada bazı şairler üzerinde etkisi olduğunu söylemek mümkündür: İsmü'ddîn el-Umarî, el-Ravzu'n-Nazr adlı kitabında Es'ad hakkında 36 beyitten oluşan bir kaside yazmıştır (Dâlî bir kaside) (El-Umarî, 1974). Şeyh Kâzım el-Üzrî, 62 beyitlik bir kasidede Bağdatlı Es'ad'ı övmüştür. (Hâ'î bir kaside).⁶ Şairin yine Bağdatlı Es'ad'ı öven bir şiiri daha vardır. 60 beyitten oluşan bu şiir de sînî bir kasidedir (El-Üzrî, 1320). Bektaş olarak bilinen şair Osman b. Omar da Es'ad'ın babası Abdullah Efendi'nin fetva makamına istinaden râ'î kasidesini yazmıştır (El-Murâdî, 1988).

⁶ 1975 yılında el-Mawred el-Baghdadi dergisinin üçüncü ve dördüncü sayılarında adı geçmiştir.

2. TİPLER

Klâsik Türk edebiyatının kadrosu, belirli kişileri şahsi olarak anmadan anlatmak için uzun yıllar geçmiş belirli tiplerden oluşmaktadır. Yani şairlerin gerçek hayatta yaşamış insanları tasvir etmek ve onlara şahsiyetleri hakkında çıkarımlarda bulunabilecekleri sembollerle atıfta bulunmak için uğraştıkları bir yoldur. Aslında, bir tipin tek bir ögesini oluşturmak uzun zaman alır. Zaman geçtikçe bu tip ya da hayali sembol şiirlerde bir toplumun kültürünü temsil etmeye başlar. Klasik Türk edebiyatı, tarih, coğrafya, sosyoloji, teoloji ve folklor gibi hayatın çeşitli alanlarında birçok malzemeyi bünyesinde barındırması ve bu özelliklerin birçoğunu katarak uzun yıllar içinde ulaştığı nokta nedeniyle araştırmacıların ilgisini çekmektedir. Divan şiirinin temsil edildiği başlıca tipler âşık, maşûk, rakip, zahid ve divanedir. Bunların her biri türün içerdiği söz varlığı ve sembollerin ne ifade ettiği konusunda kapsamlı bir çalışma yapılabilir. Bunun nedeni, ya bu unsurlar üzerinde meydana gelen genel olaylar nedeniyle ya da edebiyata çok şey katan toplumların geri kalanıyla kültürel sürtüşme nedeniyle geçmiş yüzyıllarda Divan şiirine yapılan eklemelerden kaynaklanmaktadır.

Genel olarak edebi ürünlerin içerisinde yer alan tipler, edebi metnin daha iyi ve daha özel bir şekilde anlaşılmasını sağlayarak karakterize edilir. Ya da daha doğru bir ifadeyle, okuyucunun veya dinleyicinin duygularını olaya daha iyi aktarabilmesi için durumun açık ve ayrıntılı bir açıklamasıdır ve alıcıya zevk veren de budur. Şair, gerçekte veya hayalinde duygularına uyan her türlü kişinin yerine kendini koyabilir. Örneğin birçok gazelde şairin âşığın kendisi olduğunu, diğer gazelerde şairin maşûk olduğunu, diğer mısralarda da şairin bir kişiden veya bir tipten nefreti dile getirdiğini görürüz. Şair, şiirindeki fikir ve amacını bu tipler aracılığıyla aktardığı için şiirlerini yazarken de bu kadroya büyük önem verir. Yani şair ne kadar gerçeğe daha yakın bir tip anlatılırsa, şiir alıcının kalbine ve duygularına o kadar dokunur (Çelik, 2019). Bağdatlı Es'ad, Divan'ında klasik tipler olan “âşık, maşûk, rakîb”e çok geniş bir şekilde yer vermesinin yanında yaşadığı toplumda yer alan çok geniş bir tip kadrosunu da şiirlerine almıştır.

2.1. Tahayyülî / Tasavvurî Tipler

2.1.1. Âşık

Aşk, âşık ile maşuk arasında bir duygudur. Âşık, maşûğuna karşı coşkun bir sevgi yansıtan kişidir. Şiir genel olarak ıstırabın rahminden yazılır, bu yüzden özellikle Divan edebiyatında âşığın yaşadığı ıstırabın pek çok şiirsel manzumlarını buluruz. Bazen bu aşk tek taraflıdır ve âşığın sevgilisine yönelik girişimlerinden ümitsizliğe kapılmamasını sağlayan da budur ve belki de girişimlerinden biri de sevgilisiyle olan hayali bir ilişkidir. Bazen duygular karşılıklıdır, ancak âşık sevgilisi tarafından çokça haksızlığa ve zulme uğrar. Bunun yüzünden çok acı çektiği ve acısını biraz hafifletmek için gerçek hayatta yaşamak istediği bir senaryoyu yazmak için âşık hayal gücünü kullanmaktadır. Ancak içinde bulunduğu hayalden uyandığında gerçek hayatının trajedisine ve şiirlerinde anlatıldığı ıstırabına dönmektedir. Âşık, uyanık olan, inleyen, ıstırap çeken, hastalığın ileri aşamalarına ulaşan ve sevgilisi yüzünden ölüme bile göze alabilen kimsedir. Âşık, bazen hasta, bazen zayıf, bazen deli vb. olarak içinde bulunduğu durumu anlatan pek çok tip ile tasvir edilmektedir (Çelik, 2019). Es'ad da divanında âşık tipini doğrudan kullandığı gibi âşık karşılığında birçok kelimeye de yer verir.

Bülbülün çıkardığı renkli sesler gülün yanağına âdeta bir allık olduğu gibi âşığın aşk ateşi de sevgiliyi ve onun yolunu aydınlatan bir ışıktır:

Sûz-ı 'aşkı 'âşıkıñ pertev virür ma'sûkuna

Gâzedir rûy-ı güle rengîn-nevâ-yı 'andelîb (s.40 / g. 14 – 2)

Yaptığı hilelerle âşığı kendine mübtela eden sevgili, âşık olmayı hiç düşünmeyen rakibi bile kendine bağlamayı başarabilir:

'Âşık gibi rakîb de bulmuş belâsını

Olmış işitdim ol büt-i 'ayyâre mübtelâ (s.32 / g. 2 – 7)

Sevgilinin dudakları kendine âşık olmayanlar için bir merhem görevi görürken yaralayıcı dili ise âşığın gönlünde yaralar açmaktadır:

Dil-i ayyâre merhem-sây-ı lu'f olmağdadır la'liñ

Hemân za'ım-ı zebânîñ 'âşık-ı dil-rîşedir cânâ (s.33 / g. 4 – 5)

Âşığın sevdiğine meyli, hurma ağacının uzun boylu servi karşısındaki durumu ile anlatılmıştır:

İhtizâz ile görüp ‘âşıkâ meyl eyledigin

Serv-i bâlâ-revine nahl-i temâyül didiler (s.58 / g. 40 - 5)

Şair sevgilisine şöyle der: “Sana dert yakışmaz, yani bu güzel yüzüne ancak neşe, zevk ve sevinç yakışır.” Sonra da âşıkların karşısında güller gibi açılmasını tavsiye eder:

Gel güzel başınçün olsun eyleme ‘arz-ı melâl

İtme ben dermândeyi endûh-ı derde pâyimâl

Ġam saña lâyıķ degül ey ġonçe-i bâġ-ı delâl

Şâdmân ol gel açıl ‘uşşâķıña güller gibi (s.16 /m. 2 – III)

2.1.1.1. Abd-i sâdık

Doğru söyleyen kişi demektir. Âşık, sevdiğine karşı her şeyde her zaman dürüsttür, biz de dürüstlüğü her zaman onun sözlerinde, eylemlerinde ve duygularında buluruz. Bu dürüstlük ona çok kayıplar verdirmiş olsa da bu onun vazgeçemeyeceği bir niteliktir. Bu nitelikle hiç karakterize edilmeyen sevgili ise, tam tersine yalan söyleme, kurnazlık ve aldatma ile ünlüdür. Bu gazel umutsuzluk duygularıyla yazılmıştır. Aşığın her şekilde doğru olduğunu ve olanlardan suçlu olmadığını anlatır. Âşık, sevgilisine duyduğu derin aşk bir suç olsa da bundan vazgeçmeye güç bulamaz:

Günâhım yok meger kim ‘abd-i sâdık oldığım cânâ

Niġâh-ı iltifât u lutfâ lâyıķ oldığım cânâ

Günâh ise eger dîdâra ‘âşık oldığım cânâ

Ne çâre geçmege senden efendim iķtidârım yok (s.30 / m. 15 – III)

Şair, sevgili karşısında kendisinin sadık bir kul olduğunu bilir ancak bu duruşun sevgili tarafından bilinip bilinmediğini konusunda tereddütlüdür:

‘Abd-i şâdık oldığım bilmez mi bilsem Es‘adâ

Yoksa kim ol şâh-ı hûbânım bilür bilmezlenür (s.79 / g. 71 – 5)

2.1.1.2. ‘Alîl

Alîl kelimesi, “illet” kelimesinden türetilmiş Arapça bir kelimedir. Hasta, marîz, illetli demektir (Parlatır, 2006). Edebi eserlerde, sevgilisinden uzak kaldığı için hasretten bitkin düşen âşığı anlatmak için kullanılır.

Aşağıdaki beyitte âşık, deva bekleyen bir hasta olarak nitelendirilmiş ve İsa nefesli sevgiliden ilaç ummaktadır:

Bister-i miñnetde koyma bu ‘**alîli** lâ-ilâc

Düşmesün ey âşaf-ı devrân tabîbe ihtiyâc

Şerbet-i luţfuñla ey ‘Îsî-nefes it bir ‘ilâc

Şerm idüp kıalsun tabîbe arada yüz kıarası (s.16 /m. 1 – VI)

Aşağıdaki beyitte ise âşık, ayrılık hastası olarak nitelendirilirken sevgili de bakışlarıyla âşığını hasta etmeye çalışan biri olarak gösterilmiştir:

Te ‘allül itmek için çeşm-i kem-nigâhın o şûh

‘**Alîl**-i firqata pek bî-mecâl göstermiş (s.107/g. 112 – 6)

2.1.1.3. Âvâre

Sözlükte boş gezen, işsiz, anlamlarına gelmektedir (Parlatır, 2006, s. 121). Bu kelime sadece günlük hayatta işsizler için değil, hayatlarında hiçbir şey yapmayan ve zamanını boşa harcayan insanlar için de kullanılır.

Sevgilisinin bir bakışıyla kalbi paramparça olan, çaresiz âşık, hiçbir iş yapamaz vaziyette âvare olarak beklemektedir:

Oldı bir nâ-mihribânın şimdi dil bî-çâresi

Ben gibi her kûşede vardır hezâr **âvâresi**

Bir nigâh-ı tünd ile biñ pâre itdi gönlümi

Şanki şemşîr-i kazâdır ğamze-i hûn-hâresi (s.15 / m. 1 – I)

Acıdan, ağlamaktan, kalp kırıklıklarından dolayı âşık olmak çok zor gelmektedir:

Mevc-i seyl-i eşk ile **âvâre** olmak bir belâ

Nağş-ı pâ-âsâ esîr-i reh-güzâr olmak da güc (s.47 / g. 25 – 5)

Âşık, çektiği sıkıntılara rağmen sevgiliden, kendisini adı sanı unutulmuş, başıboş gezen bir âvâre gibi bırakmamasını rica eder:

Nâz ile itme beni **âvâre**-i künc-i humûl

Bâğdan düşmüş cüdâ bir bülbülüm zâr u melûl

Eylerim şimden geru zann itme bu cevri kabûl

Bir efendim var iken düstûr-ı dîn-perver gibi (s.17 / m. 2 – IV)

2.1.1.4. Bende

Sözlükte Bağlı, tutsak, esir, köle, kul, abd anlamlarına gelmektedir (Parlatır, 2006, s. 177). Âşık, sevgilisinin sahip olduğu bir köle olarak tasvir edilir, bu yüzden işiterek ve itaat ederek yürüyen, iş ona ne kadar zarar verirse versin, köledir.

Şair, sevgilisinden dolayı çektiği acıyı ve acizliğini anlattıktan sonra, sevgilisine hatırlatmak için seslenir ve şöyle der: “Bin can ile ben de senin kölen oldum demedin mi?”

Derd-i hicrânın ile ey şanem-i nâzende

Rahm ider görse beni dost degül düşmen de

Çalmadı şabr u sükûn sînede râhat tende

Bir kez inşâfa gel ey âfet-i cânım sen de

Yok mıdır zerrece îmân ‘acaba sîneñde

Dimedin mi saña biñ cân ile oldum **bende**

Çânı ey kavli yalan itdigin ikrâr kanı

Nice oldu severim söyledigin ben de seni (s.13 / tb.1-V)

2.1.1.5. Bî-çâre

Genel olarak bî-çâre kelimesi, çaresiz, çaresi kalmamış, zevallı, derdmend veya miskinlere denir (Parlatır, 2006, s. 194). Çözümü olmayan âşığın, kendini tedavi etmek için çaresi kalmamıştır. Onu çıkmaza sokan ve onu sadece ağlayıp inleyen ise aşktır.

Âşık, hastadır, dertlidir, çaresizdir; sevgili ise İsa nefeslidir, derde deva kılar ve çaresizlerin çaresidir. Âşık da sevgiliden kendisini çaresiz bırakmamasını ister:

Mâ-ھاşal şimdi eyâ hâk-i rehiñ çeşme cilâ

Ey temâşâ-yı ruhuñ âyine-i kalbe şafâ

Eyleme Es'ad-ı bîmârına çok istignâ

Kerem it böyle 'alil oldığımı görme revâ

Nutq-ı 'İsî gibi la'linde iken şehd-i şifâ

Va'de-i vaşlıñ ile eyle bu bîmâra devâ

Yine bir çâre olursa sen idersin çâre

Yoksa **bî-çâre** kalur maşşere dek **bî-çâre** (s.14 / tb. 1 – IX)

2.1.1.6. Bîdâr

Kelime anlamı uykusuz, uyanıktır (Parlatır, 2006, s. 194). Âşığın sıfatlarından biri de geç saatlere kadar uyanıp sevgiliyi düşünmek ya da sevgilisinden dolayı yaşadığı acılardan dolayıdır. Acı nedeniyle uyuyamamak, âşığın hayatında bir rutin haline gelmiştir.

Şair, kendisine kalacağına söz veren, sonra da inkâr eden maşşuguna seslenir, bu da onun hastalığına ve bütün gece sevgilisinin yüzünü görme hasreti çekmesine sebep olmuş:

Neydi evvel güzelim rûy-ı dil izhâr itmek

Beni yüz vechle dil-bend ü giriftâr itmek

Seniñüm diyü baña 'ahd idüp ikrâr itmek

Şoñra zâlim dönüp ikrârdan inkâr itmek

Beni çeşmiñ gibi dil-ħaste vü bîmâr itmek

Şevk-i dîdârın ile dîdemi **bîdâr** itmek

Bu mudur şart-ı muhabbet çelebim sultânım

Saňa lâyıķ mı vefâsızlık efendim cânım (s.13 / tb. 1 – IV)

2.1.1.7. Bîmâr

Kelime, hasta, rahatsız demektir (Parlatır, 2006, s. 199). Çok fazla düşünme ve acı nedeniyle, aşık, zihinsel ve fiziksel hastalığın tehlikeli bir aşamasına ulaşır. Yorgun psikolojik nedeniyle iç rahatsızlıklar ve odaklanma eksikliği, normal hayattan kopması ve sevgilisiyle meşgul olması nedeniyle vücudunda zayıflık çekiyor.

Şair, aşağıdaki dizelerde kendisini dolayısıyla âşığı hasta olarak nitelendirir ve bu hastalığın çaresi sevgiliye kavuşmadır. Şair de vuslatı isteyerek sevgiliden hastalığına deva olamsını beklemektedir:

Mâ-ħaşal şimdi eyâ ħâk-i rehiñ çeşme cilâ

Ey temâşâ-yı ruĥuñ âyine-i ħalbe şafâ

Eyleme Es'ad-ı **bîmârıña** çok istignâ

Kerem it böyle 'alîl oldığımı görme revâ

Nutķ-ı 'Îsî gibi la'liñde iken şehd-i şifâ

Va'de-i vaşlıñ ile eyle bu **bîmâra** devâ

Yine bir çâre olursa sen idersin çâre

Yoksa bî-çâre ħalur maĥşere dek bî-çâre (s.14/ tb. 1 – IX)

Bu beyitte şair, tahammülü olmadığı için dostlarından hastalığına bir çare bulmalarını istemektedir:

Var şabâ benden yaña yârân-ı şefķat-kârıma

Söyle kim kâr eyledi ħam ħâtır-ı efķârıma

Luţf idüp bir çâre bulsunlar dil-i **bîmârıma**

Dôstlar bir çâre zîrâ şabra tâķat ħalmadı (s.29/m. 14 – II)

Aşağıdaki dizelerde de sevgilinin mest eden gözlerini hatrına getirdiği için güçsüz kalmış âşık, sürekli âh eden, çaresiz bir hastaya benzetilmiştir:

Dil-i bîtab yâd-ı çeşm-i mest-i nâtüvânıyla

Demâdem âh ider bir çâresiz **bîmârdır** gûyâ (s.37/ g.10 – 3)

2.1.1.8. Bî-mecâl

Güçsüz veya dermansız anlamlarında gelmektedir (Parlatır, 2006, s. 200). Aşığın sevgilisinden dolayı yavaş yavaş ve hissetmeden ulaştığı zayıflık, onu ölüm gibi tehlikeli aşamalara götürebilecek bir güçtür.

Aşağıdaki murabada şair durumunu anlatır. Âşık, bir yandan feleğin yaşattıkları bir yandan da sevgilisinin nazları ile bütün gücünü kaybetmiş ve kanadı kırık bir kuş hâline gelmiştir:

Medh-i şânında kuşûrumdan idersem i 'tizâr

Kûşe-i çeşm-i hâkîkatle bakılsa vechi var

Bir taraftan cevri-i gerdûn bir taraftan nâz-ı yâr

Bî-mecâl itdi beni murğ-ı şikeste-per gibi (s.17 / m. 2 – V)

2.1.1.9. Derbeder

Derbeder kelimesi âvare, kılıksız, hırpani kıyafetle kapı kapı gezen anlamında kullanılmaktadır (Parlatır, 2006, s. 333).

Aşağıdaki beyitte şair, sevgilinin rakip ile kendisi arasındaki davranış farkına sitem etmektedir. Rakibe vuslat sözü verilip şairin derbeder bir vaziyette bırakılması hoş karşılanmamıştır:

Bezm-i vuşlatda rakîbe viresin cây-ı qarâr

Es'ad-ı bî-ser ü pâ **derbeder** olsun nice bir (s.82/g. 75 – 6)

Bir başka beyitte ise âşığın avare gönlü, aşk derbederine benzetilmiş ve onun gönüllerde barındığı belirtilmiştir:

Dil-i âvâre şehâ **derbeder-i** 'aşkıñdır

Sînemizde biz anı hayrına îvâ iderüz (s.100 /g. 103 – 8)

2.1.1.10. **Derd-mend**

Dert sahibi, tasalı, kaygılı demektir (Devellioğlu, 1982, s. 208).

Aşağıdaki murabbada şair, sevgilisinin haksızlığı ve cefâsından dolayı çektiği acıları, kara yüzlü olarak nitelendirdiği baş düşmanı ile aynı duyguları paylaşmaktan korktuğu için bütün eziyetlere razı olduğunu belirtmiş, iyilik merhemini başkalarına kullanmak yerine derd-mend âşığa kullanmasını önermektedir:

Râzıyım bi'llah ne deñlü eyleseñ cevır ü cefâ

Tek raķıb-i rû-sîyâha eyleme mihr ü vefâ

Merhem-i luţfuñ tabîbim görme aġyâre revâ

Ben gibi bir **derd-mend** ü müstemendiñ var iken (s.24 / m. 9 – III)

2.1.1.11. **Ehl-i aşk**

Bu ifadeyle âşıklar, aşk ehli olanlar kastedilir. Şair, aşk ehline zulüm yapılmaması konusunda uyarıda bulunduğunu görebiliriz. Çünkü sevgili de olsa bu aşka giriftar olma ihtimali vardır:

Ehl-i 'aşka bu kadar cevır ü cefâ itme şaķın

Sen de bu derde giriftâr olacaķsın âķir (s.71 /g. 60 – 4)

Ayrıca şair, aşağıdaki beyitte sevgilinin, aşk ehline düşmanlık, öfke ve kızgınlık gösterip rakibe gönül okşayıcı sözler söylemesini doğru bulmaz:

Ehl-i 'aşka durmayup izhâr-ı hışm u kîn ider

Es'adâ aġyâra vaz'-ı dil-nevâz eyler yatar (s.83 /g. 77 – 7)

2.1.1.12. **Ehl-i derd**

“Dert ehli, âşıklar” anlamlarına gelmektedir. Şair, durumunu ifade edemeyen sözlerine ve gönlüne atıfta bulunur. Dert ehlinin durumunu en iyi anlatan şey ise hasret dolu bakışlardır:

Zebân-ı kâl ile hâl-i dili ta'bir kâbil mi

Nigâh-ı hasret ancak **ehl-i derdiñ** tercümânıdır (s.72 / g.61- 6)

2.1.1.13. Ehl-i muhabbet

Muhabbet kelimesi Arapçadaki “hub” kelimesinden türetilmiştir. Bir şey veya biri için duyulan arzu veya çekicilik anlamına gelir. Muhabbet ehli, âşıklar, insanlara verilen duyguların sahipleri, iyiler vb.

Bu beyitte şair, ehli muhabbet olarak nitelendirilen âşıkların çaresizliğinden ve yoksunluğundan bahseder ve sevgilinin eziyetlerinin son bulmasını artık âşığa ilgi göstermesini arzu eder:

Çalbe yol var çalbden didikleri bühtân imiş

Nâzlanmak muktezâ-yı meşreb-i hûbân imiş

Hâşılı **ehl-i muhabbet** ye's imiş hırmân imiş

Sen de inşâf eyle bu cevr ü cefâlar tâ-be-key (s.22 /m. 7 – VI)

2.1.1.14. Ehl-i niyâz

Niyaz kelimesi, yalvarma, ricâ, istirham anlamlarında kullanılmaktadır (Parlatır, 2006, s. 1302). Bir bakıma âşıklar, aynı zamanda niyaz ehlidir, zira onlar sevgilinin eza etmemesi, kendilerine ilgi göstermesi için sürekli dua etmektedirler. Şair, sevgilinin nasıl nazlandığını anlatırken onun sadece niyaz ehli olan âşıklara nazlanmadığını, naz karşısında bile nazlı bir duruş sergilediğini belirterek sevgiliye erişmenin güçlüğüne dikkat çeker:

Şanma kim nâzik hemân **ehl-i niyâza** nâz ider

Böyle bir nâzendedir nâzik ki nâza nâz ider (s.55 / g.36-1)

2.1.1.15. Esîr

Arap dilinde esîr kelimesi tutsak anlamına gelir (Parlatır, 2006, s. 415). Divan edebiyatında bu kelime, âşığın maşûğuna duyduğu sevginin derecesini anlatmak için

yaygın olarak kullanılmaktadır. Âşığın maşûğunun tutsağı olması anlamını anlatır. Sevgilinin yaptıkları karşısında feryad eden âşık, âdeta ayrılık derdinin bir esiri olmuştur:

Ref‘-i vaqt eyler bir ednâ ‘özü-i nâ-ber-câ ile

‘Âşık-ı zârı **esîr-i** miñnet-i hicrân ider (s.72 /g. 62 – 3)

Şaire göre sevgilinin kıvrım kıvrım saçlarına, âşığı bir aşk esirine dönüştürdüğü için ıstırap diye adlandırmak doğru olacaktır:

Şikenc-i zülfün için pîç ü tâb yazmışlar

Esîr-i ‘aşkın için ıztırâb yazmışlar (s.74 /g. 65 – 1)

2.1.1.16. Gedâ

Farsça kökenli bir kelimedir. “Dilenci, yoksul” anlamına gelir (Parlatır, 2006, s. 500). Eski Türk edebiyatındaki anlamı şah veya sultan kelimesinin zıddı olarak da kullanılmakla beraber bir sultan gibi olan sevgili karşısında âşık da yoksul bir dilencidir.

Şair bu dizelerde efendisiyle/sevgilisiyle görüşmekten duyduğu sevinçten sonraki durumunu ve bu karşılaşmanın kendisini yoksul bir dilenciye nasıl cihan şahı gibi hissettirdiğini anlatmıştır:

Hâk-i pâ-yi yâre geldim şâdmân oldum bugün

Mazhar oldum iltifâta kâmurân oldum bugün

Hadd-i zâtımda **gedâ**-yı bî-ser ü sâmân iken

Devlet-i hüsünüde ben şâh-ı cihân oldum bugün (s.19 /m. 5 – I)

2.1.1.17. Giriftâr

Sözlükte “ele geçirilmiş, yakalanmış, esir, düşkün, tutkun” anlamlarında kullanılmaktadır (Parlatır, 2006, s. 512).

Şair, aşağıdaki dizelerde sevdiğine duyduğu yoğun özlem ve hasret sebebiyle sevgilinin giriftarı olduğunu anlatmıştır:

Hayli demdir ki gönül hüsününe meftûn olmuş

Hasret-i la'1-i lebiñle cigerim hûn olmuş
Bend-i zülfünde kâlub hâli diger-gûn olmuş
Vaşet-i şevk ile ser-dâde-i hâmûn olmuş
Biñ dil ü cân ile ten şimdi **giriftârıdır**
Cân esîr-i şiken-i zülf-i siyeh-kârıdır (s.12 / tb.1- II)

2.1.1.18. Hasta/Marîz

Hasta, hastalık veya rahatsız, zavallı aciz, gönül kırık, çaresiz anlamlarında kullanılmaktadır (Parlatır, 2006, s. 593). Bunun aynı zamanda aşk acısı olarak kullanıldığı bilinir. Aşk, bir insanın hissedebileceği en kuvvetli duygudur. Bununla birlikte, bazı insanlar aşka karşı aşırı bağıllık geliştirir. Böylece kişinin aşk aşamasına gelmesiyle birlikte akıl sağlığını yitirmeye başlar. Bunun nedeni kendi içindeki bir bozukluktur ve belirtileri günlük yaşamı olumsuz yönde etkilemektedir.

Sevgiliden ayrı kalmanın verdiği sıkıntılar sebebiyle hasta olmuş bir 3aşığın hasta yatağından kalkıp iyileşmesinin tek çaresi sevgiliye kavuşmaktır. Aksi takdirde bu hastanın iyileşme ihtimali olmayacaktır:

Hûş-dârû-yı vişâliñ meded itmezse eger
Haste-i miñnet-i hicrâna ifâkat mi gelür (s.66 /g. 53 – 3)

Çektiği endişeler ve kalp kırıklıkları ile aşk hastalığına yakalanmış olanın bu durumunun bir çaresi ya da ilâcı yoktur:

Mesîhâ hiss idüp derd-i derûnum didi hasretle
Marîz-i 'aşk sensin saña olmaz çâre bîçâre (s.188 / g. 233 – 5)

Sevgilinin dudakları hayat verme konusunda Hz. İsa ile arkadaş olduğu hâlde iş aşk hastasına deva bulmaya geldiğine susup kalır:

La'1-i nâbiñ ki Mesîhâ ile hem-demlik ider
Haste-i 'aşka devâ söylese ebkemlik ider (s.69 /g. 58 – 1)

Şair, aşağıdaki beyitte ise sevgilinin siyah gözlerinin hastası olduğunu anlatırken bu gözlere sadece kendinin değil Hz. İsa'nın bile hasta olduğunu belirterek sevgilin güzelliğine vurgu yapar:

Yalnız **haste**-i çeşm-i siyehiñ ben degülüm

Çarh-ı çârümde Mesîhâ bile bîmârındır (s.67 / g. 54 – 3)

2.1.1.19. Meftûn

Fitne kelimesinden türetilmiştir. Sözlükte büyülenmiş gibi, kendinde olamayacak derecede vurgun, müptelâ, giriftâr demektir (Parlatır, 2006, s. 1039). Fitne mecazi anlamda, aşkın en üst düzeylerinden biridir. Meftun, aşk hastalığına yakalanandır, yani âşıktır.

Bu dizelerde şair, sevgilinin büyüleyici ceylan gözlerinin meftunu, Leyla suretinin mecnunu, can bağışlayan dudaklarının ise memnunu olduğunu dile getirir:

Doğrısı şimdi o Leylî-şûretiñ mecnûnuyam

Âhuvân-ı çeşm-i efsûn-sâzının **meftûnuyam**

Nûş-ıhand-ı la'l-i cân-bağşâsının memnûnuyam

Şân-ı hüsnünde ne söylersem anıñ haqqâ sezâ (s.26 /m. 11 – IV)

Şair, bu beyitte sevgilisinin onu kendisine meftun yaptıran gözlerini de anlatmıştır:

Nedir şun'-ı füsûn-sâzî-i çeşm-i mest-i fettânıñ

Saña ey dîdesi câdû beni **meftûn** iden itmiş (s.105 /g. 110 – 6)

2.1.1.20. Mecnûn

Sözlükte mecnun kelimesi, “deli, divane, aşka tutulmuş, şeyda, asıl adı Kays olmakla birlikte Leylâ adlı bir kıza aşıkıyla önce Arab edebiyatında ortaya çıkan sonra İslâmî edebiyatta da efsane hükmüne geçmiş olan bir tip” diye açıklanmıştır (Parlatır, 2006, s. 1033). Aşkın en büyük ve en güçlü aşamasıdır.

Şair, aklı başında olan herkesin aşk konusunda kendisini tasdik edeceğini, Mecnun'u ise kimsenin dikkate almayacağını dile getirerek ona karşı tefahür eder:

Beni taşdıķ ider ehl-i ħired da'vâ-yı sevdâda

Bu vâdîde belî **Mecnûn** gibi ħod-râyı kim diñler (s.58 / g. 41 – 5)

2.1.1.21. Mübtelâ

Sözlükte düşkün, giriftar, duçar, aşık, tutkun, üftade anlamlarına gelmektedir (Parlatır, 2006, s. 1155). Âşık, aşk hastalığına yakalanmış olduğundan bu dert onu kaçınılmaz sonlara götürebilir.

Şair aşağıdaki beyitte sevgili ile arasındaki karşılıklı sevginin boyutundan haber verir. Kendini mübtela olarak nitelerken sevgiliyi ise alüfte olarak niteler:

Benim kadar saña âşüfte **mübtelâ** olmaz

Seniñ kadar bana âlüfte dil-rübâ olmaz (s.102 / g. 106 – 1)

Şair, sevgilisinden ilgi gören diğer âşıklar gibi olmak için sevgilisinden biraz ilgi ister:

Dil-rübâlar 'âdetâ dil-dâdegâna luţf ider

Ĥâl-i zâr-ı **mübtelâya** sen de ey meh-pâre baķ (s.124 / g. 139 – 6)

Şair merak eder, insanların onda fark ettiği bükülmüş bel ve zayıflık âşık olmanın etkilerinden mi?

Ĥadd-i ħamîde ile beni her gören didi

Bir serv-i ser-bülende 'aceb **mübtelâ** mıdır (s.56 / g. 38 – 5)

2.1.1.22. Müstemend

Sözlükte acılı, hüznü, mükedder, zavallı, çaresiz anlamlarına gelmektedir (Parlatır, 2006, s. 1202).

Aşağıdaki murabbada şair, sevgilisinin haksızlığı ve cefâsından dolayı çektiği acıları, kara yüzlü olarak nitelendirdiği baş düşmanı ile aynı duyguları paylaşmaktan

korktuğu için meseleden razı olduğunu göstermiştir. Bu yüzden kendini dertli olarak tanımlamıştır:

Râzıyım bi'llah ne deñlü eyleseñ cevri ü cefâ

Tek raķib-i rû-sîyâha eyleme mihr ü vefâ

Merhem-i luţfuñ şabîbim görme ağyâre revâ

Ben gibi bir derd-mend ü **müstemendiñ** var iken (s.24 / m. 9 – III)

2.1.1.23. Nağme-hân

Bu kelime, “şarkı, türkü söylenen” demektir (Parlatır, 2006, s. 1250). şair, duygu ilişkisini bülbül ve gül ilişkisine benzetmektedir. Eğlence meclisinde sevgiliye çok yakın bir şekilde ona şarkı söyleme fırsatı bulmuş ve kendini nağme-hân olarak nitelendirmiştir:

Ĥamdüli'llâh şâli'-i mes'ûd u baĥt-ı yâr ile

Fırsat el virdi görüşmek kısmet oldu yâr ile

Gülşen-i 'işretde bülbül-veş ol gül-ruĥsâr ile

Rû-be-rû zânû **nağme-ĥân** oldum bugün (s.20 / m. 5 - III)

2.1.1.24. şâh

Hükümdar demektir (Parlatır, 2006, s. 1551). Klasik şiirde bazen âşık bazen sevgili şâh olarak nitelendirilmektedir. Sevgilinin kapısına gelmekle şair, artık mutludur, maldan mülkten uzak bir fakir iken onun ihsanlarıyla âdetâ cihanın şahı olmuştur:

Ĥâk-i pâ-yi yâre geldim şâdmân oldum bugün

Mazĥar oldum iltifâta kâmurân oldum bugün

Ĥadd-i zâtımda gedâ-yı bî-ser ü sâmân iken

Devlet-i ĥüsnünde ben **şâh-ı** cihân oldum bugün (s.19 / m.5 – I)

2.1.1.25. Şehîd/Şühedâ

Allah yolunda veya bir ülkenin, akidenin veya prensibin müdafaası için öldürülen kimse. Şehit, Kur'an-ı Kerim'de pek çok ayetler ile anılmış ve Allah şehitlere cennette ölümsüz olacaklarını vaad etmiştir. Aşk şehidi terimi de bu mantıktan türetilmiştir. Yani sevgilisi uğruna hayatını ve canını feda eden âşıktır.

Aşağıdaki beyitte şair, aşk şehidinin durumunu ve hasretle dolu olan bakışlarını anlatmaktadır:

Şehîd-i 'aşk-ı zebân nigâh-ı hasretle

Su'âl-i gâmezeye yer virmeden cevâb kıomaz (s.92 / g. 92 – 3)

2.1.1.26. Şeydâ

Aşırı tutkun, divane, aşktan aklını yitirmiş anlamlarına gelmektedir. (Parlatır, 2006, s. 1576). Şair, içinde bulunduğu durumdan dolayı deli divane olmamanın mümkün olmayacağını anlatıyor. Çünkü o, hem sevgili hem de rakip elinden eza ve cefaya uğramaktadır:

Es'ad-ı **şeydâ** bu hâl ile nice zâr olmasun

Rûz u şeb hicrân elinden âh u efgân itmesün

Çekdiği derd ü belânın kânğı birin söylesün

Hâşılı hem yâr u hem ağıyâr elinden el-amân (s.18 / m. 3 – IV)

2.1.1.27. Üftâde

Kelime anlamı, düşkün, düşmüş, bîçare, âşık demektir (Parlatır, 2006, s. 1762).

Şair, kalbini kırıldıktan sonra sevgilisine hitaben şöyle der: Rakibe karşı ilgili ve yakınsın ama kalbi kırık üftade âşıklara karşı ise düşmanca davranıyorsun.

Serv-i nâzım yerde âdem gökde mâh u Müşteri

Naqd-i cân ile meţâ'-ı hüsnüñe hep müşteri

Vaz'-ı eţvârın müsellem hayf ammâ ey perî

Dil-şiken-**üftâde** düşmen-âşinâ bîgânesin (s.19 / m. 4 – IV)

2.1.2. Maşûk

Divan edebiyatında sevgili karakteri zalim ve adaletsiz bir karakterdir. Verdiği sözü ve söylediklerini yerine getirmeyen taş kalpli kişi, o kadar zalimdir ki ağlaması, yalvarması, inlemesi onu etkilemez. Kimse tarafından yakalanmayan özgür bir kişiliktir. Hiçbir insanın taşıyamayacağı pek çok sağlam niteliğe sahiptir. Bu nedenle divan edebiyatı şairlerinin kullandığı şekliyle âşık tarafından pek çok tip ve nitelikle anlatılır. Bu nitelikler arasında vefasız olan, gaddar, duygu ve hisleri olmayan, put veya sanem, âşığa karşı hileler ve kurnazlık kullanan mekkâr vb. Bütün bunlara ve âşığın anlattıklarına rağmen, kendisine bütün bu olumsuzlukları getirenden geri adım atmaz, yani kendisini inciten sevgilisinden yüz çevirmez ve bu ısrarın ona hayat verdiğini görürüz. Divan şiirinde maşûk, çok övülerek ve bir dereceye kadar abartılarak olay, sıfat, izah ve manzum anlatımın alındığı ana konu olarak kabul edilir. Sevgiliye verilen sayısız tabir ve teşbih vardır ki, bu ifadeler bazen Hüsrev, İsa ve Süleyman gibi gerçek hayatta var olmuş kimselerin isimlerinde, bazen efsanevi varlıklar, bazen de sembollerle anlatılmaktadır (Uludağ, 2019). Es'ad, Divan'ında doğrudan maşşûk kelimesini kullandığı gibi maşuk karşılığında birçok kelimeye de yer vermiştir:

Şair, izleyen dizelerinde aşk, anlayış, samimiyet vb. aşk unsurlarını eklemekten sevgili ile sevilen arasında iyi bir ilişki kurmanın mümkün olmadığını alıcıya aktarmaya çalışmıştır:

Şîr ü şeker olmazlar idi 'âşık u ma'şûk

Aralarına girmese ger pây-ı muhabbet (s.43 / g. 19 – 7)

2.1.2.1. Âfet-i can

İnsana can yaktıran kimse, afet gibi tesir eden güzel, veya sevgili demektir (Parlatır, 2006, s. 45).

Şairin acizliği, durumunun bozulması ve sabırsızlığından sonra sevgilisine seslenir, adalet ister. Ona can yakan sevgili diye seslenir ve verdiği sözde durmasını ister:

Derd-i hicrânın ile ey şanem-i nâzende

Rahm ider görse beni dost degül düşmen de

Qalmanı şabr u sükûn sîne de râhat tende
Bir kez inşâfâ gel ey **âfet-i cânım** sen de
Yok mıdır zerrece îmân ‘acaba sîneñde
Dimediñ mi saña biñ cân ile oldum bende
Qânı ey kavli yalan itdiğın ikrâr qanı
Nice oldı severim söyledigiñ ben de seni (s.13 / m.1 - V)

2.1.2.2. **Azîz**

Sözlükte sayılan ve sevilen, kıymetli, saygın demektir (Parlatır, 2006, s. 134).
Bu kelime aynı zamanda şiirde sevgiliyi anlatmak için kullanılır.

Aşağıdaki beyitte şair, içinde bulunduğu zor durumu ve sevdiğine uzaklığından dolayı yaşadığı üzüntüyü anlatmıştır:

‘**Azîzinden** cüdâ ey pîr-i Ken‘ân hâlîmi gel gör

Sen inşâf eyle bu kim sâkin-i beyt’ül-ğazen iden kimdir (s.84 / g. 78 – 2)

2.1.2.3. **Ârâm-ı cân**

Eski Türk edebiyatında yaygın bir kelime olup Fars edebiyatından alınmıştır.
Ârâm-ı can gönül rahatı demek olsa da sevgili kastedilmektedir (Parlatır, 2006, s. 94).

Aşağıdaki beyitte şair, kafir ve ârâm-ı cân diye seslendiği sevgilinin rahatı kaçıran ve sabır yakan bakışlarına dikkat çeker:

Nîğâhıñ şabr-sûz u Türk-i çeşmiñ rehzen-i râhat

Dimezsın sen kimiñ **ârâm-ı cân-ı** zârısın kâfir (s.80 / g. 73 – 2)

2.1.2.4. **Ayyâr**

Sözlükte hilekâr, hilebaz, dolandırıcı, mekkar, desso anlamlarına gelmektedir
(Parlatır, 2006, s. 131).

Yaptığı hilelerle âşığı kendine mübtela eden sevgili, âşık olmayı hiç düşünmeyen rakibi bile kendine bağlamayı başarabilir:

‘Âşık gibi rakîb de bulmuş belâsını

Olmuş işitdim ol büt-i ‘**ayyâre** mübtelâ (s.32 / g. 2 – 7)

Şair, insanları büyüleyen ve güzelliğiyle meftun eden kurnaz sevgilinin hilelerine, sihr ile âşıkları kendine meftun edişine atıfta bulunur:

Günde biñ kan eyleyen ol gamze-i hûnâra bak

Sihr ile ‘uşşâkı meftûn eyleyen ‘**ayyâra** bak (s.124 / g. 139 – 1)

2.1.2.5. Bîgâne

Bîgâne, yabancı veya bildik olmayan anlamlarına gelmektedir (Parlatır, 2006, s. 195). Âşığa karşı yabancı gibi bir tutum sergileyen sevgili, bigâne olarak anılır.

Şair, kalbini kırıldıktan sonra sevgilisine hitaben şöyle der: Kalbi kırık âşıklara yabancı, düşman gibi olan rakibe ise tanıdık gibi davranıyorsun.

Serv-i nâzım yerde âdem gökde mâh u Müşterî

Nağd-i cân ile meţâ‘-ı hüsnuñe hep müşterî

Vaz‘-ı eţvârîñ müselleme hayf ammâ ey perî

Dil-şiken-üftâde düşmen-âşinâ **bîgânesin** (s.19 / m. 4 – IV)

2.1.2.6. Bî-mürüvvet

Mürüvvet kelimesi, mertlik veya yiğitlik demektir. İyilik ve cömertlik sahibi anlamına da gelir. Nâ eki ise, değil veya olmayan demektir (Parlatır, 2006, s. 1190).

Sevgili, âşığa karşı mertçe davranmadığından, ihsanda bulunmadığından bî-mürüvvet olarak nitelendirilir. Şair, aşağıdaki beyitte sevgilinin rakibe karşı gönül okşayıcı davranıp kendine yabancı gibi davranmasını içine sindiremez:

Nedir ağıyâra bu gizli nûvâziş tatlı sâzişler

Hemân ey **bî-mürüvvet** ben mi oldum saña bîgâne (s.187 / g. 231 – 4)

Âşığın hastalığını bilen ve ona ilaç yazmayan sevgili olsa olsa mürüvvetsiz bir tabip olur:

Ne hikmetdir tabîb-i **bî-mürüvvet** haste-i 'aşka

İdüb teşhîş-i 'illet bir 'ilâc-ı kâr-ger virmez (s.103 / g. 107 – 6)

2.1.2.7. Bî-vefâ

Vefasız olan demektir (Parlatır, 2006, s. 206). Divan şiirinde sevgilinin en önemli özelliklerinden biri vefasızlıktır. Çünkü verdiği sözde durmaz ve âşığın duygularına saygı duymaz. Genelde sevgilisinin duygularını hesaba katmadan istediği gibi davranır.

Şair, sevgili uğrunda candan baştan geçtiğini ancak vefasız sevgilinin kendini yabancılara/rakibe tercih ettiğini üzülen dile getirir:

Naqd-i cân u dili biz itmiş iken yâre fedâ

Bî-vefâ yâr bizi eyledi ağıyâre fedâ (s.31 / g. 1 – 1)

Sevgilisi son derece güzel olmasına ve yüzü bir meleğin yüzüne benzemesine rağmen, sadık olmadığı için onu suçlamıştır:

Gel ey şûh-ı melek-sîmâ sözüm yok hüsnuñe ammâ

Şıķılma ey gül-i ra'nâ yazık kim **bî-vefâsın** sen (s.171 / g. 208 – 5)

Âşok, sevgilinin söz verip de sözünde durmamasına şahit olduktan sonra senin bu kadar vefasız olduğunu bilmezdim diyerek ona sitem eder:

Bî-vefâ oldığını bilmez idim tâ bu kadar

Şoñra duydum yoğ imiş sende haķîkatden eşer

Sâdesin sende belî naķş-ı haķîkat ne arar

Yoķsa söz virmiş iken kimse sözünden mi döner

Gayri sen de yeter ey zâlim-i hun-rîz yeter

Böyle nâ-haķ yere hun-ı dilimi itme heder

Yoķsa dîvân-ı kıyâmet günü bi'llâh cânâ

Ķâtilimsin diyü senden iderim kan da'vâ (s.14 / tb. 1 – VIII)

Şair, bir başka beyitte ise sevgilinin vefa göstereyim derken kendisine bin türlü eziyet ettiğinden dert yanar ve onun vefalıyım demek yerine vefasızım demesi gerektiğine dikkat çeker:

Vefâ itmek dilerken baña biñ dürlü cefâ itdiñ

Vefâ-dârim diyü ey **bî-vefâ** pek iddi´â itme (s.204 / g. 255 – 5)

2.1.2.8. Bîzâr

Bîzâr kelimesi, bıkmış, usanmış, fütur getirmiş anlamlarına gelmektedir (Parlatır, 2006, s. 206).

Şair bu beyitte sevgilisine sorarak şöyle seslenir: “Bana zarar veren sensin, seni rahatsız eden kimdir?”

Demâdem hastesin ey dil seni bîmâr iden kimdir

Beni zâr eyleyen sensin seni **bîzâr** iden kimdir (s.84/g. 78 – 1)

2.1.2.9. Büt

Eski çağlarda ibadet edilmek için taştan yapılmış bir puttur. Mecazi tabir ise pek güzel kimse, dilber anlamına gelir (Parlatır, 2006, s. 224). Aşağıdaki beyitte şair, suskunluğunun sebebini anlatmış ve bu sebebi onu put gibi gösteren utangaçlığına bağlamıştır:

Nâz u istiğnâ ile dem-beste şanma ol **büti**

Ġonçe-i bâğ-ı hayâdır Es´adâ maĥcûbdur (s.79 /g. 72 – 7)

Aşağıdaki beyitte şair, hilekâr, put gibi güzel sevgilinin rakibi bile kendine âşık ettiğine dikkat çeker:

‘Âşık gibi raķîb de bulmuş belâsını

Olmuş işitdim ol **büt-i** ‘ayygâre mübtelâ (s.32 / g. 2 – 7)

2.1.2.10. Câdû

Sözlükte, büyücü, çirkin kocakarı, acuze anlamlarına gelse de mecazen güzel gözü karşılar (Parlatır, 2006, s. 227). Şair, bu beyitte sevgilisinin onu kendisine meftun eden gözlerini anlatmıştır:

Nedir şun'-ı füsûn-sâzî-i çeşm-i mest-i fettânîñ

Saňa ey dîdesi **câdû** beni meftûn iden itmiş (s.105 /g. 110 – 6)

2.1.2.11. Cân

Can, Farsçada “ruh” demektir (Parlatır, 2006, s. 233). Sevgili, âşğın cânı olduğu için sevgili olmadan âşık da yaşayamaz. Şair aşağıdaki beyitte âşıkların ona sevgili dediğini söylemek için sevgilisine seslenmiştir:

Ehl-i dilden kimi **cânâ** saňa cânân didiler

Kimisi rûh-ı muşavver kimisi cân didiler (s.84 /g. 79 - 1)

Şair sevgilisine “ey cân” diye seslenerek onun saf yanağının âdeta dünyayı yansıtan bir ayna olduğunu belirtir:

Ruğ-ı şâfîñ ki bir ‘âlem-nümâ âyînedir **cânâ**

Nigâh-ı ruğşat ancak çeşm-i diğğat-bînedir (s.32 /g. 3 – 1)

Şair, aşağıdaki beyitte yine sevgiliye seslenerek dert ve gamının ona neler yaptığını görmesini ister:

İnanmazsañ eger bir kerrecik teşrîf idüp gör kim

Baňa Es‘ad gibi derd ü gamıñ **cânâ** ne itmişdir (63 / G. 47 – 7)

Artık anlatıla anlatıla eskimiş olan Leyla ile Mecnun hikâyesini kimsenin dinlemediğine dikkat çeken şair, sevgiliye ey can diye seslenerek kendi aşklarının artık destan niyetine anlatıldığını vurgular:

Bizim destân-ı hüsn-i ‘aşıkımızdır söylenen **cânâ**

Kühen-efsâne-i Mecnûn ile Leylâ'yı kim diñler (s.58 / g. 41 – 4)

2.1.2.12. Cânân

Sözlükte sevgili, yar, dost, yakın arkadaş anlamlarına gelmektedir (Parlatır, 2006, s. 233). Divan şiirinde ve Es'ad Divanı'nda pek çok kullanılmaktadır.

Şair aşağıdaki beyitte sevgilisi ile konuşup, ona bu dünyada kendisine benzeyen başka birinin olduğuna asla inanmaması gerektiğini söyler. Çünkü âşık her zaman sevgilisinin varoluşta eşsiz olduğunu düşünür:

Şanma bir sencileyin 'âleme **cânâne** gelür

Bu güzellikde ne gelmiş dahı cânâ ne gelür (s.61 / g. 45 – 1)

Şair, sevgilisinin yüzünün güzelliğini ve hüsnünü şöyle anlatmış: Onu gören, nurdan bir dağ görmüş gibidir:

Görenler peyker-i **cânânı** kûh-ı nûrdur dirler

Sehî kıdd-i kıyâmet-hîzi naḥl-i Tûr'dur dirler (s.59 /g. 42 – 1)

Bu gazelde şair, sevgilinin gönül çekici tavrını anlatmıştır:

Nâz u 'işveyle geçen cân mı **cânân** mıdır

Yoksa ol serv-i sehî kıdd-i hırâmân mıdır (s.59 /g. 43 – 1)

2.1.2.13. Civân

Civan kelimesi, genç, taze adam, delikanlı, cevân demektir (Parlatır, 2006, s. 260). Şair, sevgilisinin güzelliğinden dolayı onun insan mı yoksa melek mi olduğunu merak eder:

Ey perî-peyker **civânım** cân mı cânânsın

Yoksa mı rûḥ-ı revân-ı 'âşık-ı dîvânesin

Gerdişin 'uşşâkı lebrîz-i neşât eyler hemân

Bâde-i şevḳ ile pür billûr bir peymânesin (s.18 / m. 4 – I)

2.1.2.14. Çelebi

Eski zamanlarda “efendi, ağabey, mevlâ, Osmanlı şehzâdelerinde verilen unvan” anlamlarında kullanılmıştır (Parlatır, 2006, s. 285).

Şair, sevgilisinin kalması için verdiği sözüne atıfta bulunmuş ve daha sonra bunu inkâr etmiş olmasını ona hatırlatmıştır. Bunları söylerken de ona “çelebim” diye hitap etmiştir:

Neydi evvel güzelim rûy-ı izhâr itmek

Beni yüz vechle dil-bend ü giriftâr itmek

Seniñüm diyü baña ‘ahd idüb ikrâr itmek

Şoñra zâlim dönüp ikrârdan inkâr itmek

Beni çeşmiñ gibi dil-ğaste vü bîmâr itmek

Şevk-i dîdârîñ ile dîdemi bîdâr itmek

Bu mudur şart-ı muhabbet **çelebim** sultânım

Saña lâyıķ mı vefâsızlık efendim cânım (s.13 / tb. 1 – IV)

2.1.2.15. Dîdâr

Sözlükte yüz, çehre, vech anlamına gelir (Parlatır, 2006, s. 344). Bu ifadeyle sevgilinin yüzü bazen de sevgilinin kendisi kastedilir. Şair, aşağıdaki beyitte âşığın gönlünün isteğini sevgiliyi görmek şeklinde ifade eder, ona göre âşığın sevgiliden buse istemeye canı yetmez:

Hemân bir sâdece **dîdâra** kâni‘dir dil-i ‘âşık

Faķîriñ iltimâs-ı bûs-ı la‘le var mıdır cânı (s.8 / k. 2 - 55)

2.1.2.16. Dilber

Sözlükte dilber kelimesi, “gönüller alan, mahbûbe, maşûka, çekici, cazibeli” olarak açıklanmıştır (Parlatır, 2006, s. 348).

Aşağıdaki beyitte şair, sevgilisine ey dilber diye seslenerek yapılan bu zalimce muamelenin daha ne kadar süreceğini sorar:

Dilberâ bîgâne yollu bu edâlar tâ-be-key

Benden istignâ vü gayra merhabâlar tâ-be-key

Tatlı cânımdan uşandırdıñ beni bîdâd ile

Sen de inşâf eyle bu cevr ü cefâlar tâ-be-key (s.21 /m. 7 – I)

Şair bu beyitte aşka ve onun kadim tarihine atıfta bulunur, çünkü aşk insan yaratıldığından beri sonsuz bir şeydir. Her insan hayatında en az bir kez bu duyguyu yaşar. Şair, sevgilisine duyduğu aşkla suç işleyip işlemediğini merak eder ve kendisine yakıştırılan zulümden adalet istediğini tekrar eder:

İbtidâ-i ‘aşr-ı Yûsuf’ dan gelince tâ beri

‘Âdetâ her ‘âşık-ı şeydâ sever bir **dilberi**

Ben de sevdimse seni kâfir mi oldum ey perî

Sen de inşâf eyle bu cevr ü cefâlar tâ-be-key (s.21 / m. 7 – II)

Aşağıdaki beyitte şair, hasta ziyareti ve sevgilisini görmek gibi iki farklı ifadeyi ortak kullanmaya çalışmış. Hasta ziyareti nasıl hastayı sevindirir ve acısını giderirse, sevgiliyi görmek de kişinin manevi acısını dindirir.

Vesîle olmağa dîdâra eyledim Es‘ad

‘İyâdet-i marâz-ı çeşm-i **dilberi** takrîb (s.42 /g. 17 – 6)

Şair bu beyitte anlattığı gibi bir anlığına dahi olsa sevdiğinin gözlerini görmek istemiştir:

Bir lahza âşinâlık ile çeşm-i **dilbere**

Bîgâne-i şekîb ü qarâr oldı tab‘-ı şûh (s.49 /g. 27 – 3)

2.1.2.17. Dildar

Genellikle, gönlü alan veya sevgili manasına gelir (Parlatır, 2006, s. 348). Aşağıdaki beyitten anlaşılana göre şair, dildarına şikayette bulunduğunu ifade eder:

Gerçi kim **dildârdan** ‘arz-ı şikâyet eyledim

Ġamze-i hûn-rîze isnâd-ı kabâhat eyledim

Merhamet-kârâ aña bihûde töhmet eyledim

Ṭâli‘-i bed-kârım her ne itdiyse baña (s.26 /m. 11 – VIII)

Şair, aşağıdaki dizelerde ise dildarın yol açtığı kederden ve kıskanç rakipten, dolayı âşıkların nice sıkıntılar çektiğini vurgular:

Ġam-ı **dildâr** u reşk-i ṭâli‘-i aġyâr ile Es‘ad

Niçe feryâd-ı serd ü âh-ı ḥasretler çekilmiştir (s.64 /g. 49 – 4)

Şair, gözlemleyerek iyi ile kötüyü, dost ile düşmanı birbirinden ayırır. Sonra sevgilisinden düşündüğü gibi onun gerçekten sevgilisi olduğuna dair açık ve net bir cevap istiyormuş gibi sormaktadır:

Nigâhın âşinâ bigâne ġamzeñ döst düşmandır

Utanma doğru söyle sen kimin **dildârisin** kâfir (s.80 /g. 73 – 3)

2.1.2.18. Dilârâ

Dilâra, Gönle huzur veren veya yüreği güzelleştiren (sevgili) diye açıklayabiliriz (Parlatır, 2006, s. 347). Bu kelime aslen iki kelimededen "dil ve ara" oluşmaktadır. "Dil" kelimesi can ve kalp, "ara" kelimesi ise süslenmiş şey demektir. Kelimenin kökeni ise Farsça olup, kalbi süsleyen demektir.

Şair, onları güzel olan her şeyi bozan bir hançer olarak nitelendiren haset bakışlardan bahsetmiştir:

Çâk itdi reşk-i ḥançer-i bürrân sînemi

Lâ-yenfeṭı‘ miyân-ı **dilârâda** yan gelür (s.86 /g. 81 – 2)

2.1.2.19. Dilerübâ

Bu kelime, gönül alan (sevgili) demektir (Parlatır, 2006, s. 349).

Bu gazelde şairin, insafını ve merhametini düşündüğü beşâşetli bir yüzle gönül süsleyen sevgili ile tanışmaktan duyduğu memnuniyeti fark edebiliriz:

Rahm idüp inşâfa geldi ol civân-ı **dilerübâ**

Ḥânemiz şardı beşâşetle idüp ‘arz-ı vefâ

Çandedir andı beni adımla ol şeh Es'adâ

Müjdeler kim şâhib-i nâm u nişân oldum bugün (s.20 / m. 5 - V)

Aşağıdaki beyitte ise âşıkla maşukun birbirine derin bağılıkları anlatılmıştır:

Benim kadar saña âşüfte mübtelâ olmaz

Seniñ kadar baña âlüfte **dilrübâ** olmaz (s.102 / g. 106 – 1)

Sevgili, güzellik, mükemmellik ve istisna olmak üzere çeşitli niteliklerle aşağıdaki beyitte tanımlanır:

Serâpâ şâhsın cânâ güzelsin **dilrübâsın** sen

Çatı mümtâz u müstesnâ civân-ı hoş-edâsın sen (s.171 / g. 208 – 1)

2.1.2.20. Dil-serd

Dil-serd, soğuk gönül demektir (Parlatır, 2006, s. 1489).

Şair, yüreği buz gibi olan, durumuna aldırış etmeyen sevgilisine ve her geçen gün kendisine zor gelen ayrılık nedeniyle ulaştığı noktaya değinir:

Beni bir rütbe **dil-serd** eylemişdir vahşet-i firçat

Ki gelse şâhid-i vaşlın da olmam germ-ünsiyyet (s.45 / g. 22 – 1)

2.1.2.21. Divâne

Divane, deli, meczup, abdal, budala, alık anlamlarına gelmektedir (Parlatır, 2006, s. 355). Delilik, aşkın ileri aşamalarından biridir.

Şair, sevgilisinin güzelliğinden dolayı onun insan mı yoksa melek mi olduğunu seçemeyecek durumdadır.

Ey perî-peyker civânım cân mı cânânsın

Yoksa mı rûh-ı revân-ı 'âşık-ı **dîvânesin**

Gerdişin 'uşşâkı lebrîz-i neşât eyler hemân

Bâde-i şevk ile pür billûr bir peymânesin (s.18 / m. 4 – I)

2.1.2.22. Düşmen

Düşman, hasım veya yağı demektir (Parlatır, 2006, s. 372). Sevgili, âşığı düşünmez tavırlarla kimi zaman düşman olarak nitelendirilir. Şair, kendisine düşman gibi sert davranan bir sevgiliye kimsenin âşık olmaması için Tanrı'ya dua eder:

Yâ Rab cihânda düşmen-i cânım da olmasın

Bir böyle dôst **düşmen-i** ğaddâre mübtetâ (s.32 / g. 2 – 6)

2.1.2.23. Efendi

Sözlükte sâhip, malik, mevlâ, çebebi, seyyid anlamlarına gelmektedir (Parlatır, 2006, s. 383).

Şair, sevgilisinin kalması için verdiği sözüne atıfta bulunmuş ve daha sonra bunu inkâr etmesi sebebiyle ona efendim diye seslenerek bu durumun aşkın bir şartı olup olmadığını ona sormuştur:

Neydi evvel güzelim rûy-ı ızhâr itmek

Beni yüz vechle dil-bend ü giriftâr itmek

Seniñüm diyü baña ‘ahd idüb ikrâr itmek

Şoñra zâlim dönüp ikrârdan inkâr itmek

Beni çeşmiñ gibi dil-ğaste vü bîmâr itmek

Şevk-i dîdârîñ ile dîdemi bîdâr itmek

Bu mudur şart-ı muhabbet çelebim sultânım

Saña lâyıķ mı vefâsızlık **efendim** cânım (s.13 / m. 1 – IV)

2.1.2.24. Fettân

Fitne çıkarıcı, gönlü çekici, cazibeli olan anlamlarındadır (Parlatır, 2006, s. 459). Aşık sıfatlarında da belirttiğimiz gibi “Meftun” kelimesi, mef’ül vezindedir. Yani ona fitne yapılanın ağırlığına dayanır. İşte işi yapan “özne”, fettan kelimesi maşuk sıfatları ile gelmektedir. Onun hakkında mecazi olarak bilinen şey, güzelliği nedeniyle insanların

kendisine hayran olduğu kişidir. şair aşağıdaki beytte sevgilisinin onu meftun eden büyüleyici gözlerinden bahseder:

Nedir şun' -1 füsün-sâzî-i çeşm-i mest-i **fettânıñ**

Saňa ey dîdesi câdû beni meftûn iden itmiş (s.105 / g. 110 – 6)

şair, özlemine duyduğu güzel ve alımlı sevgilisine selamını iletir:

Sevâd-1 pâyla ey âh-1 şasret râhıñ uğrarsa

Dil-i güm-geşteden ol çeşm-i **fettâna** selâm eyle (s.206 / g. 258 – 5)

2.1.2.25. Gaddâr

Arapça kökenli gaddar kelimesi, çok zulmeden, acımasız, merhametsiz, cefakâr, vefasız, hain, anlamlarında kullanılmaktadır (Parlatır, 2006, s. 481). Sevgili de âşığına acımasız tavırlarıyla gaddardır.

şair, kendisine düşman gibi sert davranan bir sevgiliye kimsenin âşık olmaması için Tanrı'ya dua eder:

Yâ Rab cihânda düşmen-i cânım da olmasın

Bir böyle dîst düşmen-i **gaddâre** mübtetâ (s.32 / g. 2 – 6)

Sevgili, başka hiçbir güzele benzemeyecek kadar güzeldir ama aynı zamanda katı kalpli ve kan dökücü bir gaddardır:

Güzelsin bî-bedelsin söz götürmez hüsnüñ ammâ kim

Pek âhen-dil katı hûn-rîz çok **gaddârsın** hayfâ (s.38 / g. 12 – 3)

2.1.2.26. Güzel

Göze iyi görenen, şekil ve sureti câlib-i takdir ve muhabbet olan diye açıklanabilir (Parlatır, 2006, s. 539).

şair, sevgilisine onun sözlerinde doğru olduğunu düşündüğünü söyleyerek hitap eder. Onu memnun etmek için imkansız yaptığını belirtir:

řâdıķ' ul-ķavl-i řaķıķat seni şandım **güzelim**

Şem‘-i ruhsârîna biñ cân ile yandım **güzelim**
Bezm-i hüsünüde çü pervâne dolandım **güzelim**
Lîk bîdâdîñ ile cân dan uşandım **güzelim**
Hiç muhabbet yoğımış şimdi inandım **güzelim**
H̄‘âb-ı ğafletde iken şanki uyandım **güzelim**
Bu mudur h̄idmete bil bağlamışım söylediğñ
Râzıyım sevdiğine cân u gönülden didiğñ (s.13-14 / tb. 1 – VI)

2.1.2.27. Habîb

Arapça kökenli bir kelimedir ve anlamı cümledeki konumuna bağlıdır. Bazen âşığı, bazen sevgiliyi ifade eder. Arapların eski zamanlardan beri sevgiliyi ifade etmek için kullandıkları günlük konuşma dilindeki kelimedir.

Bu beyitte “Habib” kelimesi maşuğu ifade eder. Şair, sevgilisini gelişini bin şevk ile beklemektedir:

Berîd-i şevk ile ma‘lûm olup kudûm-ı **habîb**
Çemende eyledim esbâb-ı ‘işâreti tertîb (s.41 / g. 17 – 1)

2.1.2.28. Hûb/Hûbân

Sözlükte güzel anlamındadır ve hûbân ise bu kelimenin çoğuludur (Parlatır, 2006, s. 645). Şair, aşağıdaki dizilerde sevgilinin cihana bir benzerinin daha gelmediğini, kimseye aldırış etmeyen karakterde bir güzel olduğunu, her yönden arzu edilen olduğuna dikkat çekip güzelliğinin hoş kumaşının yeniliğine paha biçilemediğini vurgulamıştır:

Gelmemiş mişli cihâna bî-bedel maḥbûbsun
Vaz‘ u endâmı güzel âlüfte-meşreb **hûbsun**
Hâşılı söz yok saña her vechle mergûbsun
Tâze-ṭarḥ-ı hoş-ḳumâş-ı hüsününe yokdur bahâ (s.25 / m. 11 – II)

Güzeller bir yere gelip toplanmışlar ve fikir birliğine varmak suretiyle sevgiliyi güzellerin sultanı olarak görmüşlerdir:

Geldiler bir yere **hûbân** ile şâhid-bâzâr

İttifâk ile saña hüsrev-i **hûbân** didiler (s.84 / g. 79 – 3)

Şaire göre kalpten kalbe yol vardır sözü yalandır, çünkü güzelelerin meşreplerinde nazlanmak vardır:

Kalbe yol var kalbden didikleri bühtân imiş

Nâzlanmak muktezâ-yı meşreb-i **hûbân** imiş

Hâşılı ehl-i muhabbet ye's imiş hırmân imiş

Sen de inşâf eyle bu cevr ü cefâlar tâ-be-key (s.22 / m. 7 – IV)

2.1.2.29. Hûnhâr

Kan içen, kana susamış, kan dökücü anlamlarında kullanılmaktadır (Parlatır, 2006, s. 651). Âşığa eziyet etmekten zevk alan sevgili de hunhâr olarak nitelendirilmektedir.

Aşağıdaki beyitte sevgili, kan dökücü gamzeleriyle ve âşıkları meftun eden bakışlarıyla tarif edilir:

Günde biñ kan eyleyen ol gamze-i **hûnhâra** bak

Sihr ile ‘uşşâkı meftûn eyleyen ‘ayyâra bak (s.124 / g. 139 – 1)

2.1.2.30. Hüsrev

Hükümdar demektir. Aynı zamanda sevgiliyi tarif ettiği de söylenebilir.

Şair, âşıkların sevgililerinin gelmesini özlediklerini belirttikten sonra ona “cihanın güzellerinin sultanı” diye seslenerek hoş geldin der:

Maqdem-i nâzına müştâk idi hayl-i ‘uşşâk

Hele ey **hüsrev**-i hûbân-ı cihân hoş geldiñ (s.132 / g. 150 – 6)

2.1.2.31. Kâfir

Allah'ın varlığına ve birliğine, Hz. Muhammed (s.a.v.)'in peygamberliğine ve Allah'tan getirdiklerine inanmayan yahut bunlardan birini inkâr eden kimseye kafir denilmektedir. Mecazi anlamda, sevgili, güzel kadın sözü olarak kullanılır (Parlatır, 2006, s. 817).

Şair, yarısı aşk, yarısı sitem içeren bir üslupla sevgilisinin kendisine karşı ne hissettiğini sormaktadır:

Nigâhın âşinâ bîgâne gamzeñ döst düşmandır

Utanma doğru söyle sen kimin dildârısın **kâfir** (s.80 / g. 73 – 3)

Şair, kâfir diye nitelediği sevgilinin âşıklara karşı hep hile içinde olduğunu ve ona bile bile aldandığını dile getirir:

‘Uşşâka kârı ben bilürüm dek ü hîledir

Aldandığım o **kâfire** hep bile biledir (s.54 / g. 34 – 1)

Şair, kendisini aşkın hastası olarak adlandırdığı gibi aşkın uç noktalarına ulaşmış olarak tanımlar. Sonra sevgilisinin de aynı duyguyu paylaşıp paylaşmadığını merak eder:

Seniñçün ben dağı Es‘ad dağı dil-ğasteyiz ammâ

Hele ey çeşm-i cânân sen kimin bîmârısın **kâfir** (s.80 / g. 73 – 8)

2.1.2.32. Mahbûb

Sevgili veya maşuk demektir (Parlatır, 2006, s. 992). Anlam bakımından habîb kelimesine tekabül etmektedir.

Şair aşağıdaki dizelerde sevgilisinin işi ve banzerinin daha önce dünyaya gelmemiş bir sevgili olduğunu ifade eder:

Gelmemiş mişli cihâna bî-bedel **mağbûbsun**

Vaz‘ u endâmı güzel âlüfte-meşreb hûbsun

Hâşılı söz yok saña her vechle mergûbsun

Tâze-ıtarh-ı hoş-kumâş-ı hüsününe yokdur bahâ (s.25 /m. 11 – II)

Şairin “mecazi anlamda” aşk kadısının mahkemesine giderek kendisi ile sevgilisi arasındaki ayrılığa karar vermeye çalıştığı bu şiir dizisinde “mahbûb” kelimesi geçmektedir:

Es'ad gideriz mahkeme-i kâdî-ı aşka

Mahbûb ile faşl olmasa da'vâ-yı muhabbet (s.43 /g. 19 – 9)

2.1.2.33. Nâ-mihriban

Mihriban kelimesi, sevimli, şefkatli, vefalı anlamlarında kullanılmaktadır (Parlatır, 2006, s. 1092). Aynı zamanda sevecen ve yumuşak olan anlamına gelir. Sezgileri güçlü, zorluklara direnen, mantıklı davranışlar sergileyen kişilere de mihriban denilmektedir. Sevgili ise âşığa karşı merhametsiz olduğundan nâ-mihriban olarak nitelendirilir. Gönül, böylesi bir merhametsizin elinden çaresiz hâle gelmiştir:

Oldı bir **nâ-mihribânıñ** şimdi dil bî-çâresi

Ben gibi her kûşede vardır hezâr âvâresi

Bir nigâh-ı tünd ile biñ pâre itdi gönlümi

Şanki şemşîr-i kazâdır gamze-i hûn-hâresi (s.15 /m. 1 – I)

Şair, sevgilisinin dönmesini beklemekten dolayı yaşadığı yorgunluğa değinir ve ardından eziyete tahammülü kalmadığını ifade ederek biraz acıyıp merhametsiz sevgilinin gelmesini bekler:

Dil-i bîtâbda cevre tahammül kalmadı gayrı

Biraz rahm eyleyüp inşâfa ol **nâ-mihribân** gelsin (s.168 / g. 204 – 2)

2.1.2.34. Nazenîn/Nâzende

İşveli, albenili, nazlı demektir. Üstüne titreyerek çok nazlı olarak yetiştirilmiş, şımartılmış gibi anlamlara geldiği bilinmektedir (Parlatır, 2006, s. 1270).

Şair, aşağıdaki dizelerde deli gönlüne seslenerek ona sevgili için gereksiz yere dert ve sıkıntı çekmesi sebebiyle kızar, çünkü sevgili âşığın bütün sabır ve tahammülüne, derd çekmesine rağmen başkalarına/rakîbe iyilikte bulunmaktadır:

Ey dil-i dîvâne n'eylerdin bu âh-ı hasreti

İhtiyâr itdin niçün bî-çâre derd ü mihneti

Sen nişâr itdiñ yolunda naqd-i şabr u râhatı

Nâzenîn cânân ise ağıyâra ihsân eyledi (s.21 /m. 6 – II)

Şair, sevgilisine “nazeninim” diye hitap ederek sarhoş gözlerin, rakipleri tanıdığını ifade eder:

Nâzenînim çeşm-i mest âşinâ bîgâneñe

Âşinâ bîgânedir nâ-âşinâ mahcûbdur (s.79 /g. 72 – 5)

Aşağıdaki dizelerde ise şair, gönlüne seslenerek dua etmesini ve sevgiliye iletmesini salık verir, zira nazende sevgilinin nazdan feragat etmeye niyeti yoktur:

Sen hemân şarf idegör naqd-i niyâzı ey dil

Nâzdan yoksa o **nâzende** ferâgat mı gelür (s.66 / g. 53 – 6)

Nazeninim diye seslendiği sevgiliye bağlılığını ifade eden âşığın ondan başkasına meyletmesi mümkün değildir:

Rûy-ı dil gösterdiğimden şûretâ âherlere

Nâzenînim varmasun tab'-ı şerîfñ bir yere

Dil ne mümkün meyl ide bir senden özge dilbere

Cünbüş-i maṭbû'ı vaż'-ı dil-pesendiñ var iken (s.23 / m. 9 – II)

2.1.2.35. Nâzik

Sözlüklerde nazik kelimesi, ince, narin, güzel, lâtif, zarif, kaba olmayan anlamlarına gelmektedir (Parlatır, 2006, s. 1271).

Şair, aşağıdaki beyitte nazik diye nitelendirdiği sevgilinin sadece aşıklara naz etmediğini, naza bile naz ettiğini belirtmektedir:

Şanma kim **nâzik** hemân ehl-i niyâza nâz ider

Böyle bir nâzendedir **nâzik** ki nâza nâz ider (s.55 / g.36 – 1)

2.1.2.36. Padişâh

Hükümdar, sultan demektir. Mecazi olarak ise, sevgiliye de denebilir. Şair, sevgilisinin kendisine verdiği sözü hatırlatır ve ardından niçin bu sözünden pişmanlık duyduğunu sorar:

Pây-bûsuñ gelecek 'îdde va'd itmişdiñ

Pâdişahım yâ niçin şoñra peşîmân olduñ (s.130 / g. 148 – 2)

2.1.2.37. Sâhir

Arap dilinde büyücü, sihirbaz, göz kamaştırıcı, fettan demektir (Parlatır, 2006, s. 1445). Mecazi olarak ise sevgilinin büyüleyici güzelliğini anlatmak için kullanılır.

Şair, aşağıdaki dizelerde hilekâr sihirbaz olarak nitelendirdiği sevgiliden aman dilemektedir:

Ėamze dirler adına bir zâlim-i cellâd-kâr

İtdi bir uğrın bakışla 'aql u şabrım târmâr

Âh illâ merhamet nâ-bûd o çeşm-i fitne-kâr

El-amân ol **sâhir-i** mekkâr elinden el-amân (s.18 / m. 3 – III)

2.1.2.38. Sanem

İslam gelmeden önce Araplar haktan çok sapmışlar ve Allah'a tapmayı bırakmışlar ve kendilerinin tasvir ettikleri putlara tapmışlardır. Sanem, bir insanın, bir cin veya bir meleğin kendisine tapınmak, onu ilah edinmek ve tevazu ve teslimiyetle ona yaklaşmak için yaptığı bir heykel veya semboldür. Sanem kelimesinin genel anlamı budur. Mecazi anlamı ise âdeta tapınır gibi sevilen kimse, çok güzel kadın demektir (Parlatır, 2006, s. 1457).

Şair, sevgilisinin ayrılmasından dolayı aşağıdaki beyitte görülen şikâyeti şerh ederek, çektiği ıstırabın ne kadar büyük olduğunu, kendisini yok etmek isteyen düşmanın bile bu durumda onu görürse ona merhamet edeceğinden bahsetmiştir:

Derd-i hicrânıñ ile ey **şanem-i** nâzende

Raħm ider görse beni dost degül düşmen de

Qalmanı şabr u sükûn sîne de râhat tende

Bir kez inşâfa gel ey âfet-i cânım sen de

Yoq mıdır zerrece î mân ‘acabâ sîneñde

Dimedîñ mi saña biñ cân ile oldum bende

Qanı ey qavli yalan itdiğîñ ikrâr qanı

Nice oldı severim söyledigîñ ben de seni (s.13 /tb. 1 – V)

O sanem, meyhanedeki şarap dağıtan kişiden fetva almış olmalı ki şarap gibi kan dökmeyi de helal sayıyor:

Fetvâyı pîr-i mey-gededen almış ol **şanem**

Mey gibi hûn-geşte-i nâzın helâl ider (s.90 /g. 88 – 2)

2.1.2.39. Sultân

Sultan kelimesi hükümdar veya padişah anlamına gelir. Arap kültüründen türetilen sultan adı, eski zamanlarda padişahlara ve hükümdarlara verilen bir unvandı. Daha sonra Anadolu'da birkaç yüzyıl boyunca hükümdar olarak kullanılmaya başlandı. Daha sonra zamanla isim olarak kullanılmış ve şimdilerde kız çocuklarına bu isim verilmektedir. Anadolu'da padişah kelimesi padişahın oğulları, kızları, anneleri ve eşleri adına kullanılmıştır. Böylece zaman geçtikçe günümüzde kız ismi olarak kullanılmaya başlanmıştır.

Şair aşağıdaki beyitte Vali Ömer Paşa'ya "Sultanım" diye seslenerek onun yaptığı yardım ve ihsanlarla bulunduğu yeri güzelleştirip insanları sevindirdiğine dikkat çeker:

Meger bahş-ı hil‘atlerle bezl-i naqd u hüsni ile

Muṭayyeb eylediñ hâlince **sultânım** bunı ânı (s.7 / k. 2 – 39)

Şair, sevgilisinin kalması için verdiği sözüne atıfta bulunmuş ve daha sonra bunu inkar etmiş olmasından duyduğu üzüntüyü dile getirirken sevgiliye sultanım diye seslenmiş ve aşkın kuralının sözde durmamak mı olduğunu sormuştur:

Neydi evvel güzelim rûy-ı izhâr itmek

Beni yüz vechle dil-bend ü giriftâr itmek

Seniñüm diyü baña ‘ahd idüb ikrâr itmek

Şoñra zâlim dönüp ikrârdan inkâr itmek

Beni çeşmiñ gibi dil-ḥaste vü bîmâr itmek

Şevḳ-i dîdârîñ ile dîdemi bîdâr itmek

Bu mudur şart-ı muhabbet çelebim **sultânım**

Saña lâyıḳ mı vefâsızlık efendim cânım (s.13 / tb. 1 – IV)

Şair, sultanım diye nitelendirdiği sevgilisi gibi bir dilberi hiçbir kulağın işitmediğini hiçbir gözün görmediğini vurgular:

Gûşlar gûş itmemiş bi’llâh güzeller görmemiş

Kimse **sultânım** gibi nâzende dilber görmemiş (s.108 / g. 115 – 1)

2.1.2.40. Şâh/Şeh

Şah kelimesi, İran ve Afganistan gibi bazı ülkelerin krallarına verilen isimdir. Zamanla bu kelime, Osmanlı İmparatorluğu'nda hükümdar kelimesi yerine kullanılmaya başlandı.

Aşağıdaki dizelerde sevgili adaletsiz ülkenin şâhı olarak nitelendirilir ve ondan merhamet ummak boşunadır:

O **şâh**-ı kişver-i bîdâde çok tezallüm ider

O seng-dilde gönül merḥamet tevvehhüm ider (s.60 / g. 44 – 1)

2.1.2.41. Şâhid

Şahid, gören demektir. Mecazi olarak ise, güzel veya sevgili anlamlarında kullanılmaktadır (Parlatır, 2006, s. 1552). Şairin mana güzeli öylesine nazlıdır ki bazen mucizeler gösteren kalemine bile nazlanmaktadır:

Şâhid-i ma‘nî o deñlü nâzenîndir Es‘adâ

Gâh olur kim ḥâme-i mu‘ciz-tırâza nâz ider (s.55 / g.36 – 7)

2.1.2.42. Şûh

Cinsel çekiciliği olan, hareketlerinde serbest davranan (kadın), neşeli, şen ve oynak anlamlarına gelmektedir (Parlatır, 2006, s. 1587).

Şair, melek yüzlü, şuh bir sevgiliye gönlünü kaptırmıştır:

Nâz u şîveyle dil-i Cibrîl'i eyler bî-ķarâr

Halka-i zülfi ider murgân-ı ķudsi hep şikâr

Reng-i gül-berg-i ruķundan bâĝ-ı Cennet şerm-sâr

Böyle bir **şûh**-ı melek-sîmâya düş oldu gönül (s.28 / m. 13 – III)

O şuh sevgili, eline naz kitabını aldığıında onun işve ilminde anlamadığı hiçbir bahis kalmaz:

Fehm itmedik edâ mı ķalır fenn-i şîvede

Ol **şûh** alınca destine Es'ad kitâb-ı nâz (s.95 / g. 95 – 7)

Şair, içinde muammaların olduğu nükteli bir söz orataya atar, şuh sevgili ise bununla ne kastedildiğini anlamaya çalışır:

Mu'ammâ-güne telmîh itdi dün bir nükteye Es'ad

Ne ķaşd itmiş diyü ol **şûh** ma'nâsın arar izler (s.62 / g. 46 – 5)

2.1.2.43. Tabîb

Tıp bilimlerini okuyup uygulayan kişiler için kullanılan Arapça bir kelimedir. Hastaları görür, hastalıklarını teşhis eder ve yazılacak ilaç için reçete verir. Doktor mezun olduktan sonra genel tıp uygular ve eğitimine devam ederse belirli bir tıp alanında uzmanlaşır. Ama edebi eserlerde sıkça kullanılan anlamı incelenirse sevgili anlamına gelmektedir. Çünkü sevgili, ruhun hastalıklarına hakimdir.

Aşağıdaki beyitte şair, kalbinin durumunu beyan ettiğini ama aman vermeyen tabibin asla merhamet etmediğini ve tedaviye yanaşmadığını ifade ederek sevgiliden dert yanar:

Ćâre-ķâhâne yazup hâl-i dili itdim beyân

İtmedi aşlâ mürüvvet ol **tabîb**-i bî-amân

Derdi teşhîş itmeden el çekdi nabzımdan hemân

Def' idüp didi hele kaç günde geçsün arası (s.15 / m. 1 – III)

Aşağıdaki murabbada şair, sevgilisinin haksızlığı ve cefâsından dolayı çektiği acıları, kara yüzlü olarak nitelendirdiği baş düşmanı ile aynı duyguları paylaşmaktan korktuğu için meseleden razı olduğunu göstermiştir. Bu yüzden bütün eziyetlere katlanabileceğini belirtir ve ondan rakibe vefa göstermemesini ister:

Râzıyım bi'llah ne deñlü eyleseñ cevri ü cefâ

Tek raķîb-i rû-sîyâha eyleme mihr ü vefâ

Merhem-i luţfuñ **ţabîbim** görme aġyâre revâ

Ben gibi bir derd-mend ü müstemendiñ var iken (s.24 / m. 9 – III)

Şair, sevgilisini hastalığı bilen ve ona ilaç yazmayan bir tabibe benzetiyor, peki bunun âşîġa ne faydası olacaktır?

Ne hikmetdir **ţabîb**-i bî-mürüvvet haste-i 'aşka

İdüb teşhîş-i 'illet bir 'ilâc-ı kâr-ger virmez (s.103 / g. 107 – 6)

2.1.2.44. Tıfl

Küçük yaştaki çocuk, sabi manasına gelmektedir (Parlatır, 2006, s. 1721). Maşuk ve çocuk arasında ortak olan birçok özellikleri nedeniyle bazen sevgiliyi tanımlamak için kullanılabilir. Şair, gönlünü aşk sanatlarında usta gibi gören sevgilisini, okuma yazmayı yeni öğrenmiş küçük bir çocukla karşılaştırır:

Olup o **ţıfl**-ı nev-âmûza Es'adâ şâkird

Fünûn 'aşkda üstâd gördiğñ gönlüm (s.158 / g. 189 – 7)

Şair, bu çocuġu -sevgiliyi- bir geceliğine de olsa kucağına alabilmeyi diler:

Çıkarmam tâ şabâh-ı haşr olunca böyle 'ahd olsun

O **ţıfl**-ı nâzı alsam bir şeb âġûş-ı temennâya (s.184 / g. 228 – 4)

2.1.2.45. Yâr

Yar kelimesi sözlüklerde, dost, arkadaş, muhip, sevgili, mahbub, mahbube anlamlarına gelmektedir (Parlatır, 2006, s. 1817). Şair, sevgilisinin onu terk etmesinden sonraki durumu, kendisine isabet eden ve onu güç ve kuvvetsiz bırakan bir ok olarak tasvir etmiştir:

Nâvek-i gâmzeyle bismil murğ-ı cân itdi beni

Yâr hecr-i cân-gündâz ile kemân itdi beni

Çeşm-i mesti gibi bîtâb u tüvân itdi beni

Böyle qalursa ânıñla mâcerâmız Es'adâ (s.26 /m. 11 – V)

Şair, hekimlerin tedavisine fayda sağlamayan, filozoflara zor gelen kaygısını anlatmaktadır. Dayanma gücü kalmadığı için arkadaşlarından ve sevdiklerinden yardım istemiştir:

Es'adâ boş qo bir derde **yâr** yârân n'eyesün

Çâresiz bir derde bir çâre tabîbân n'eyesün

İllet-i nâsûra Eflâtûn u Loqmân n'eyesün

Dôstlar bir çâre zîrâ şabra tâkat qalmadı (s.29 /m. 14 – IV)

Sevgili için canımızı ve gönlümüzü feda etmemize rağmen, o vefasız sevgili bizi rakibe feda eyledi:

Naqd-i cân u dili biz itmiş iken yâre fedâ

Bî-vefâ **yâr** bizi eyledi ağıyâre fedâ (s.31 / g. 1 – 1)

2.1.2.46. Zâlim

Adaletsiz ve acımasız olan kişiye verilen isimdir. Dîvân edebiyatında maşuğu tarif etmek için kullanılmıştır. Çünkü maşuk bazen âşıkla ilişkisinde haksız olabilir. Sevgilisinin kendisine yaptığı muameleden dolayı mutluluğa ulaşmak isteyen âşık, onu, gözlerini bir sarhoşun gözleri gibi gösteren zalim biri olarak tanımlamaktadır:

Bir nigâh eylemedin kûşe-i çeşm ile bâña

Çeşm-i mestiñ gibi **zâlim** beni bîmâr itdiñ (s.134 / g. 152 – 6)

Zalim sevgili, şaire karşı artık yabancı gibi davranmaktadır halbuki önceleri onunla mahrem idiler:

Es'ad-ı zârîna bîgâne mi olduñ **zâlim**

Ânı evvel harem-i hüsnüne mahrem dir idik (s.136 / g. 156 – 6)

Sevdiğini terk etmekten bıkmış bir şairin yüreğin halini anlatılır ve aşık zalim sevgiliye sesini duyurmaya çalışmaktadır ve ondan bir kereliğine bile olsa âşığının hâline bakmasını ister:

Bir kerre Es'ad-ı zâra güzër eyle

Hal-i dil-i mehcûrına **zâlim** nazar eyle

Çeşm-i tere âh seherinden hâzer eyle

Gehvâre-i ümmîdde bir tâze civânsın (s.25 / m. 10 – IV)

2.1.3. Rakîb

Klasik Türk edebiyatında âşık ve mâşuk karakterinin yanında önemli bir karakter daha yer almaktadır. Bu karaktere “rakîb” denir. Bu karakterin özelliklerinden biri rekabettir. Rakip, aynı sevgili için âşıkla yarışır ve ona birçok sorun çıkarır. Bu nedenle, Rakip, âşık için her zaman kötü kişidir. Divan edebiyatının bu karakteri tasvir eden birçok şiirinde dikkatimizi çeken şey budur. Bu karakter, kafir, eşek, hayvan, düşman, şeytan vb. dahil olmak üzere çeşitli isimlerle tanımlanır (Ekici, 2018). Bu tasnifte şair Bağdatlı Esad'ın şiirinde rakibi hangi kelimelerle tasvir ettiğine yer vereceğiz.

Şairin, şiirinde ifade ettiği gibi, günahkâr rakibe sevgilinin meyletmemesi için âşık, sevgilinin her türlü eza ve cefasına razı olmaya hazırdır:

Râzıyım bi'llah ne deñlü eyleseñ cevri ü cefâ

Tek **raķîb**-i rû-sîyâha eyleme mihr ü vefâ

Merhem-i luţfuñ tabîbim görme âgyâre revâ

Ben gibi bir derd-mend ü müstemendiñ var iken (s.24 / m. 9 – III)

Şair, bu beyitte sevgilisine hitap edip rakibi sokaklarda pisliğe meyleden bir sokak köpeği olarak tanımlamıştır:

Ĥamâkatdir gülâc-1 la‘liñ olmağ lik söz bunda

Raķîb-i seg gibi murdâre reh âyînedir cânâ (s.32 / g. 3 – 6)

Şair, rakibin kendisine verdiği zarardan ve kalbini yakmaya çalışmasından şikâyet etmektedir. O durumunu, fil sahiplerinin Kâbe’yi yakmak istedikleri için Cenâb-ı Hakk’ın onları Ebabil kuşlarıyla yaktığı duruma benzetmektedir:

‘Azm itdi Ķa‘be’ye dilimi yakmağ **raķîb**

Pey-revligi o kadiriñ Aşhâb-1 Fîledir (s.54 /g. 34 – 4)

Aşağıdaki beyitte de rakîb, derisi pislik içinde olan bir eşeğe benzetilmiş ve bu hâliyle zarif insanların meclisine uygun görülmemmiştir:

İder vaz‘-1 şütür gürbe ile şiklet meclis itse

Raķîb-i hâr zarîfiñ cild-i nâ-pâkinde gılzet var (s.64 /g. 50 – 4)

2.1.3.1. Adû/A‘dâ

Düşman anlamına gelen Arapça bir kelimedir (Devellioğlu, 1982, s. 9). Rakibi tanımlamak için divân edebiyatında çok kullanılmıştır. Daha önce bahsettiğimiz ve üçüncü şahıs olarak tanımladığımız rakip, âşğının ilk ve son düşmanıdır.

Aşağıdaki beyitte şair, düşmanlardan biri olarak kabul edildiğinden ve onlarla aynı özellikleri taşıyabileceğinden, insanların iyiliğini istemeyen kişiden bahseder. Bu nedenle şair, insanlara kötülük dileyenlerin soyunun kesilmesini diler:

Vücûd-1 pâkiñe bed-hâh olan **a‘dâ-yı** bed-kârîñ

Vücûd-1 ebteri ketm-i ‘ademde nâ-bedîd olsun (s.3 / k. 1 – 9)

Sevgilisinin kızgın bakışları için düşman olarak görülen rakibin kalp nişangahı daha uygun görülmüştür:

Nigâh-1 hışm-âlûdı nişân-1 kalb-i **a‘dâya**

Sihâm-1 kavv-1 gerdûndan ziyâde kâr-ger geldi (s.9 / k. 3 – 3)

Şair, aşağıdaki beyitte de âşğın çılgın gönlünün, dost diye tabir edilen sevgiliden düşman (rakip) için terk ettiğini söyler:

El çekdi dōstdan dil-i şeydâ ‘**adû** için

Nâ-çâr kaldı geçdi geçen güft-gû için (s.178 / g. 218 – 1)

2.1.3.2. Ağyar

Ağyar kelimesi, yabancılar, rakipler, eller, başkaları demektir (Parlatır, 2006, s. 51). Sevgiliye yakın olan herhangi bir kişiye veya kişilere verilen bir addır.

Şair, başkalarıyla olan davranışlarında kendisiyle olanın tam tersini gören sevgilisinden şikayetçi olur. Şair, başkalarıyla birbirlerine daha yakın olduklarını ve ortak zevk özelliklerini gördüğünden ve bu nedenle şair, sevgilisinden aldığı vaadi ve sevgilinin aşığına olan vefasına sormaktadır:

Dembedem **ağyâr** ile hem-ülfet ü hem-râzsın

Leb-be-leb zânû-be-zânû hem-ķadeh hem-sâzsın

Ya niçün bizden hemân dâmen-keşân-ı nâzsın

Bu mudur şart-ı vefâ n'oldı seniñ peymânıña (s.23 /m. 8 – III)

Şair, sevgilisinden ve rakiplerden ümidini kesmesine neden olan durumunu dile getirmiştir. Uzun süredir çektiği acı, gece gündüz âhlarını ve feryatlarını anlatmıştır. Çünkü etrafındaki herkes onun durumunu ve belâsını bilir ve herkesi bu acıya şahid olmak istemiştir:

Es'ad-ı şeydâ bu hâl ile nice zâr olmasun

Rûz u şeb hicrân elinden âh u efgân itmesün

Çekdiği derd ü belânıñ kanğı birin söylesün

Hâşılı hem yâr u hem **ağyâr** elinden el-amân (s.18 /m. 3 – IV)

Burada şair, nefisini maşuk için feda ettiğini ifade ederken, vefasızlık içerisinde olan sevgili, onu rakibe feda etmiştir:

Naķd-i cân u dili biz itmiş iken yâre fedâ

Bî-vefâ yâr bizi eyledi **ağyâre** fedâ (s.31 /g. 1 – 1)

Sevgili, dudağının iyilik merhemlerini başkalarının (rakip) gönlüne sürerken gönlü yaralı aşığına ise zahmet veren, yaralar açan dilini kullanmaktadır:

Dil-i **ağyâre** merhem-sây-ı luţf olmaķdadır la'liñ

Hemân zaḥm-ı zebânıñ ‘âşık-ı dil-rîşedir cânâ (s.33 /g. 4 – 5)

Şair, aşağıdaki beyitte de yabancıların (rakip) kışkırtan talihleri ile sevgilinin verdiği dert sebebiyle âşıkların nice ahlar edip dertler çektiğini vurgular:

Ġam-ı dildâr u reşk-i tâli‘-i **ağyâr** ile Es‘ad

Niçe feryâd-ı serd ü âh-ı ḥasretler çekilmiştir (s.64 / g. 49 – 4)

2.1.3.3. Âher

Arapçada ağyar demektir. Şair, sevdiğine, başkalarına değil, bana yardım edeceğinizi düşündüm diyerek sitem eder:

Yâr u yâverlik idersin baña zann eyler idim

Baña zulm eyleyüp **âherlere** imdâd itdiñ (s.134 / g. 153 – 4)

2.1.3.4. Bed-hâh

Sözlüklerde kelime, herkesin kötülüğünü isteyen, içten pazarlıklı kimse ve düşman anlamlarında kullanılmaktadır (Parlatır, 2006, s. 172). Rakip de âşığın kötülüğünü isteyen bir tip olması sebebiyle bed-hahtır.

Aşağıdaki beyitte şair, düşmanlardan biri olarak kabul edildiğinden ve onlarla aynı özellikleri taşıyabileceğinden, insanların iyiliğini istemeyen kişiden bahseder. Bu nedenle şair, insanlara kötülük dileyenlerin soyunun kesilmesini diler:

Vücûd-ı pâkiñe **bed-h‘âh** olan a‘dâ-yı bed-kârıñ

Vücûd-ı ebteri ketm-i ‘ademde nâ-bedîd olsun (s.3 / k. 1 – 9)

2.1.3.5. Bîgâne

Sözlükte yabancı veya bildik olmayan demektir (Parlatır, 2006, s. 195). Klasik şiirde âşık kendini sevgili nezdinde tanıdık olarak görürken rakibi yabancı olarak niteler. Bu beyitte şair, âşığın ulaştığı sarhoşluk halini anlatır, tanıdık ile yabancıyı ayırt edemeyecek hale gelmiştir:

Nâzenînim çeşm-i mest âşinâ **bîgâneñe**

Âşinâ **bigânedir** nâ-âşinâ maḥcûbdur (s.79 /g. 72 – 5)

Şairin içinde sevdiğine söylemek için doğru yeri ve zamanı bulamadığı bazı sözler vardır. Ve onu görse bile bu sözleri gösterme fırsatı bulamaz:

Bir sözüm var saña ammâ seni ḥalvet bulamam

Seni bulsam daḥı izhârına fırsat bulamam

Cûş-ı **bigâne** ile şohbete nevbet bulamam

Şöyle kim nîm-nigâha bile ruḥşat bulamam

Ey cefâ-pîşe sirişkinde mürüvvet bulamam

Dil-i saḥtında seniñ cevher-i şafvet bulamam

Rûy-ı şâfiñ gibi gönlüñ de biraz şâf olsun

N' olur ey âyine-rû sende de inşâf olsun (s.14 / tb. 1 – VII)

Âşık, duygularını sevgiliye söylemek için fırsat kollar, söylemek ister ancak rakibin duyacağından korkarak kendini geri çeker, bazen de öylesine zarif bir şekilde söyler ama bu sefer de sevgili anlamaz:

Açıktan söylemem ḥavf eylerim **bigâned** ey dil

Zarâfetle dirim ancak güzellerden fülân gelmez (s.168 / g. 204 – 6)

2.1.3.6. Düşmân

Divan edebiyatında her zaman tekrarlanan rakibin en belirgin sıfatlarından biri de düşman kelimesidir. Rakip, âşığının ilk ve son düşmanıdır. Bu sayede aynı anlama sahip diğer sıfatlar türetilir.

Bu beyitlerde şair, sevdiğinin terk edilmesinden dolayı çektiği acıların boyutunu tarif eder. Ona yakın değildir, ancak düşmanı onu görürse, geldiği duruma acır ve ona merhamet eder. Bu zorluğa tahammülü kalmamıştır. Birisinin, özellikle de sevgilisinin hakkını vereceğini ummaktadır:

Derd-i hicrânıñ ile ey şanem-i nâzende

Raḥm ider görse beni dost degül **düşmen** de

Ḳalmadı şabr u sükûn sînede râḥat tende

Bir kez inşâfa gel ey âfet-i cânım sen de

Yok mıdır zerrece î mân ‘acabâ sîneñde

Dimedîñ mi saña biñ cân ile oldum bende

Çanı ey çavli yalan itdigiñ ikrâr çanı

Nice oldı severim söyledigiñ ben de seni (s.13 / tb. 1 – V)

Şair, kalbini kırıldıktan sonra sevgilisine hitaben şöyle der: Ey peri, kalbi kırık, dilenci hâline gelmiş âşığına yabancıysın ama düşmanına (rakibe) tanıdıkısın:

Serv-i nâzım yerde âdem gökde mâh u Müşterî

Nağd-i cân ile meçâ‘-ı hüsnuñe hep müşterî

Vaz‘-ı eçvârîñ müselleme hayf ammâ ey perî

Dil-şiken-üftâde **düşmen**-âşinâ bîgânesin (s.19 / m. 4 – IV)

2.1.3.7. Hasîd/Hussâd

Hased, başka bir kişiden bir gücün, başarının veya avantajın yok edilmesini istemek ve kendisi elde etmek için duyulan bir duygudur. Hasetçi, maşuğu başkalarından alma arzusuyla tatmin olur. Hased, mutsuzluğun en güçlü nedenlerinden biridir. Ve mutsuzluk, yalnızca hasetinden dolayı kıskanan kişiye bağlı değildir. Başkalarına talihsizlik yaşatma arzusuna bile ulaşabilir. Kuran-ı Kerim’de ve diğer semavi kitaplarda, haset ve hasud en çirkin şekilde tasvir edilmiştir.

Dîvân edebiyatında hasîd/hussâd kelimesinin manasına gelince, âşığı kıskanan düşman “rakib” manasında ifade edilmektedir. Sonraki beytlerde şair Bağdatlı Esad, haset sıfatından bahsetmiştir.

Şair, sevgilisinden âşığa kıskanç bakışlar atandıktan sonra, maşuğun kendisine yaptığı ihanet karşısında duyduğu şaşkınlığı tasvir etmektedir:

‘Aks-i me’ mûl zuhûr eyledi zannım senden

Beni darbu’l-meşel-i ta‘ne-i **hussâd** itdiñ (s.134 / g. 153 – 5)

Şair, sevgiliye iyi niyet ve temennilerini sunarken rakibe ise beddualarını gönderir:

Sehâb-ı ‘âtıfete hurrem olsun ravza-i bahtıñ

Hasûduñ devha âmâli hunek olsun kadîd olsun (s.3 / k. 1 – 8)

2.1.3.8. Hevadâr

Yar veya dost manasına gelir (Devellioğlu, 1982, s. 428). "Heves" kelimesi, belirli bir şeye yoğun sevgi ve ilgiyi ifade eder. Örneğin, bir insan bir başkasını çok seviyorsa ve onu, tüm ayrıntılarını, istediği her şeyi ve onun için yaptığı ve onun için korktuğu her şeyi önemsiyorsa, ona heveslidir. Hevesin çeşitleri vardır, sevgili için kötü ve zararlı olabilir. Âşığına takıntılı bir kişi, suç işlemek de dahil olmak üzere ciddi şiddet davranışları sergileyebilir.

Gül güzeli kendisine âşık olma konusunda istekli çok kişi bulabilir ama inleyen bülbül gibi bir çalgın âşık bulamaz:

Çok **hevâdâr** bulur şâhid-i gül ammâ kim

Bülbül-i zâr gibi ‘aşık-ı şeydâ bulamaz (s.97 /g. 99 – 7)

2.1.3.9. Rû-siyâh

Kur'an-ı Kerim'de “Nice yüzlerin ağardığı, nice yüzlerin de karardığı günü (düşünün.) Yüzleri kararanlara: «İmanınızdan sonra kâfir mi oldunuz? Öyle ise inkâr etmiş olmanız yüzünden tadın azabı!»” (KUR’ÂN KERİM, Âl-i İmrân suresi, 106. Ayeti). Günahkarların bu dünyada yaptıkları amellerden dolayı kıyâmet günü yüzlerinin kararacağını bildirilmiştir. Rabbine isyan edip günah işleyen, insanlara karşı haksızlık ve zulüm gibi kötülükler işleyen siyah yüzlü kişiye denir. Divan edebiyatına gelince, şair Bağdatlı Esad’ın şiirinde kullandığı şekliyle rakibi tanımlamak için kullanılmaktadır. Aşağıdaki murabbada şair, sevgilisinin haksızlığı ve cefâsından dolayı çektiği acıları, kara yüzlü olarak nitelendirdiği baş düşmanı ile aynı duyguları paylaşmaktan korktuğu için meseleden razı olduğunu göstermiştir:

Râzıyım bi’llah ne deñlü eyleseñ cevri ü cefâ

Tek rakîb-i **rû-siyâha** eyleme mihr ü vefâ

Merhem-i luţfuñ tabîbim görme ağıyâre revâ

Ben gibi bir derd-mend ü müstemendiñ var iken (s.24 / m. 9 – III)

2.1.4. Rind/Rindân

Dünya işleriyle uğraşan, kalender meşrep, lâubali, hovarda, eğlence düşkünü, harabatî, doğru ve namuslu, yumuşak huylu, vefâkar, yiğit (kimse) anlamlarında ifade edilmektedir (Parlatır, 2006, s. 1414). Rind, Klasik Türk edebiyatında tamamen kendi yüksek değerleriyle yaşayan, hoşgörülü, alçakgönüllü ve olgun bir insandır. Divan şiirinde de en yaygın işlenen konulardan biridir. Pek çok insanın talip olduğu mevki, para gibi geçici dünyevî arzuları umursamayan şahsiyetlerden biri olarak kabul edilir. Divan edebiyatının şairleri, bu şairin hayatı Rind'in hayatından kökten farklı olsa bile, Rind'in yaşam tarzı ve kişilikleri ile ilgilenmişlerdir. Şiirlerinde her zaman rindi göstermek, anlatmak isterler. Rind ve sufi arasında birçok ortak özellik vardır. Entelektüel açıdan ikisi de maddi konulardan kurtulmayı ve rûhi değerlerle bağlantı kurmayı amaçlamaktadır. Tasavvuf, düşünce ve inançlarının ifade edebilmesine yardımcı olan birçok rind terimi içermektedir (Pala, 2011, s. 377). Divan edebiyatı şairlerine benzer şekilde şair Bağdatlı Es'ad da Divan'ında bu kavramları kullanmıştır.

Şarap dolu kadehe benzeyen dudak, şarap içip eğlenmek için sabırsızlanan her rinde sunulmamalıdır:

Her **rind-i** teng-ğavşalaya câm-ı lebiñden

Şunma güzelim sâğar-ı ser-şâre tesallâ (s.34 / g. 6 – 6)

Rind, elinde bir bardak ve iki kadeh şarabla tek başına kaldığında, meyhaneye geçip Cem'lik etmeye kalkışır: onusevgilisinin aynı meyhanede onunla olduğunu gördüğü başka bir dünyanın hayalini görür:

Rind bir câm u iki şîşe ile tenhâca

Şadr-ı meyhânede şâhım ne geçüp Cem'lik ider (s.69 / g. 58 – 6)

Meyhaneye gelen rindlere sâkînin içki yerine sirke sunması doğru olmaz, bu tutumlarıyla onlar kendilerine zarar verirler:

Rindâne sâkî mey yerine sirke şunmasun

Şad el-ğazer ki rağne ider kendi kâbına (s.190 / g. 235 – 5)

Muhabbet tortusunu çekmekten çekinmeyen bir rindin bulunduğu meclise, dert çekmekten kendini geri tutanlar erişemezler:

Reh-yâb olamaz meclisine müctenib-i derd

Bir **rind** k'ola dürd-keş-i lâ-y-ı muhabbet (s.43 / g. 19 – 6)

2.1.5. Sûfi

Deyimsel olarak tasavvufun tanımında birçok söz vardır ve bu sözlerin her biri tasavvufun önemli bir yönüne atıfta bulunur. Zekeriya el-Ensari'nin dediği gibi: Tasavvuf, ebedî saadete ermek için nefsleri arındırma, ahlâkı arındırma, zahiri ve bâtını ıslah etme hallerinin bilindiği bir ilimdir. Şeyh Ahmed Zarrouk'un da bu konudaki görüşlerinin: “Tasavvuf, kalpleri ıslah edip, her şeyden önce Yüce Allah'a yaklaştırmanın bir yoludur.” şeklinde olduğu bilinmektedir. Tasavvuf ehli, tasavvufun kökenini bu dünyada davranış, ibadet, zühd, yasaklardan kaçınma ve Allah'ı çokça anma olarak ifade eder. Kökenlerini ve dallarını, İslam dininin Kuran'dan ve Peygamber'in şerefli sünnetinden türetilen öğretilerinden almaktadır.

Tasavvuf kelimesi, Arap dilindeki yün kelimesinden türetilmiştir, çünkü bu kelime tevazu ve yaşadıkları zühd hayatını ifade eder. Dünyanın çoğu bölgesine dağılmış birçok okul ve sufi tarikatı vardır. Tarikat şeyhlerinin talebelerini ve müritlerini yetiştirmede izledikleri yollar, farklı ruhani bağlılık ve zevklerine ve içinde buldukları birbirinden ayrı sosyal çevrelere göre değişiklik gösterebilir. Bazı şeyhler, müminleri yetiştirmede, onları sık sık açlık, oruç tutma, susma, geç yatma, çoğu zaman yalnız kalma ve insanlardan soyutlanma, çokça zikir ve tefekkür gibi şiddetli sınama yollarına sokarak zorluk yoluna gidebilirler. Bazı şeyhler, müritleri yetiştirmek, oruç tutmalarını emretmek, gecenin bir kısmını namaz kılarak geçirmek ve sık sık zikir yapmak gibi yumuşak bir yöntemi benimseyebilirler, ancak onları yalnız kalmaya ve az bir kısmı dışında insanlardan uzak durmaya mecbur etmezler. Mürit yetiştirmede zorlukla yumuşaklık arasında orta yolu seçen şeyhlerdendir. Bütün bu yöntemler Allah'ın kitabından ve onun Resulünün sünnetinden ayrılmaz (Melchert, 2007).

Şair, aşağıdaki beyitte put gibi güzel sevgili karşısında sufinin, elindeki teşbihi beline bağlayarak imanını zünnara feda ettiğini anlatır:

Sübhasın zülfine bend eyledi **şûfi** o bütün

İtdi baĸ kâfire î mânını zünnâre fedâ (s.31 /k. 1 – 4)

Sufi kendine içkiyi yasaklasa da onun verdiği neşe hissini terk edebilir mi?

N'ola tahrîm iderse câm-ı la'î-i şâfiñi **şûfi**

Şafâsın derk ider mi neş'eniñ böyle tabî'atsız (s.94 / g. 94 – 6)

2.1.6. Zâhid/Ehl-i zühd

Arapçada dilbilimsel olarak zühd, küçücük bir şey veya az bir şeydir. Terminolojide ise zühd, dünyada ümidin kıtlığı, kalbi ondan boşaltması ve ona geçici bir bakışla bakmak, ondan daha hayırlısına bakmak demektir. İslam'da zühd, Müslümanın ahiretini unutmaması için nefsinin bu dünyaya teslim etmemeye çağırılmaktadır. Zühd, bu dünyada insanın fakir ve aç olması anlamına gelmez. İslam ne kadar olursa olsun çalışmayı ve helal kazanç elde etmeyi teşvik eder. Ancak bu paranın hiç kimsenin umurunda olmamasını, dolayısıyla âhireti kaybetmesine de sebep olmamasını emretmiştir. Divan edebiyatında zâhid, hakiki dinin özünü anlamayan kişi olarak tanımlanabilir. Aksine, dine sadece dıştan bakar. İbâdetlerin gizli lezzetini hissetmeden cenneti kazanmak karşılığında ibâdetlerin tamamlandığını görür (Ulutaş ve Sübhandağı, 2012). Aşağıdaki beyitte şair, tespihiyle insanları kandıran bir zahide sevgilisini teşbih etmiştir:

Firîb için eliñde sübhâ dâm u dânedir **zâhid**

'Aceb ĸanĸı bütün dil-beste-i zünnârısın kâfir (s.80 / g. 73 – 7)

Nazlanmaktan sarhoş olmuş sevgili bu haliyle nice zahidin takva kadehini parçalamıştır:

Şarâb-ı nâz ile ol nergis-i câvîd ki mest olmuş

Hezârân **ehl-i zühdüñ** câm-ı taĸvâsı şikest olmuş (s.107 / g. 113 – 2)

Şair, zâhide seslenerek mümin kulun sıdık ve samimiyetle yaptığı amelleri Cenab-ı Hakk'ın kabul ettiği ameller olarak görürken, riyâ içeren işleri ise boş bir zaman kaybı olarak ifade eder:

Vâbestedir ĸabûl-i 'amel şıdĸa **zâhidâ**

Bîhûde itme naĸd-i riyâli namâza şarf (s.121 / g. 133 - 5)

2.1.7. Deli/dîvâne

Bu terim, aşkın en yüksek aşamalarını tanımlamak için kullanılır, çünkü âşık genellikle sevgilisini düşünür ve bu da insan düşüncesinin tamamen değişmesine yol açar. Aşık ile delinin özelliklerinin benzerliğinden dolayı âşık, Divan edebiyatında deli olarak tarif edilmiştir. Bu konuda pek çok hikaye örnekleri vardır ve bu hikayelerden de en öne çıkanı, Leyla ile Mecnûn hikayesidir (Erkal, 2014).

Divane gönül, gönül süsleyen sevgiliyi arar, Mecnûn olan da Leylâ'sını arar:

Dil-i **dîvâne** dildâr-ı dil-ârâsın arar izler

Belî Mecnûn olan elbette Leylâsın arar izler (s.62 / g. 46 – 1)

Şair, aşıkta deliliği ele alır ve bunun bir örneğini Kays "Leyla'nın Mecnunu" verir:

Sevdâ-yı zülf-i yâr ile dîvâne sen dağı

Mânend-i Kays silsile-cünbân degül misin (s.169 / g. 205 – 2)

Şaire göre divanenin kalbinin işlediği bir suç yoktur, zira sevgiliyi Leyla yapan, onu da Mecnûn yapmıştır.

Dil-i **dîvânemin** Es'ad gibi bir cürmi yok bunda

Hakîkatde seni Leylâ beni Mecnûn iden itmiş (s.105 / g. 110 – 8)

Şair, bir başka dörtlükte ise ey deli gönül diye kendi gönlüne seslenir ve sevgili uğrunda çekti acı ıstırabı yersiz görür zira o acılar çekerken sevgili, yabancılara iyilik etmektedir:

Ey dil-i **dîvâne** n'eylerdin bu âh-ı hasreti

İhtiyâr itdin niçün bî-çâre derd ü mihneti

Sen nişâr itdiñ yolunda naqd-i şabr u râhatı

Nâzenîn cânân ise ağıyâra ihsân eyledi (s.21 / m. 6 – II)

2.2. Mesleklerle İlgili Tipler

2.2.1. Ayinedâr

Sözlüklerde ayinedar kelimesi, eskiden pâdişahlara ve ileri gelen kimselere giyinirken ayna tutmakla görevli kimse anlamına gelmiştir (Parlatır, 2006, s. 129). Aşağıdaki beyitte şair gönlünü sevgili sevgilinin ayinedârı olarak nitelendirmiştir:

Hayaliñ cilve-gerdir anda dūr olsañ da şüretde

Göñül **âyîne-dâr-ı** şâhid-i dîdârdır gûyâ (s.37 / g. 10 – 5)

2.2.2. Bağbân

Bağcı veya bahçıvan demektir (Parlatır, 2006, s. 143). Şair, aşağıdaki beyitte bahçıvana seslenerek bülbülün ayağının ezyet verici dikene batmasını uygun görmez:

Dâmen-i gül-pençe-i hâre düşüp ey **bâğbân**

Zahm-ı hâr hâr ola lâyıķ mı pây-ı ‘andefb (s.40 / g. 14 – 5)

2.2.3. Bende

Kul, abd anlamında kullanılmaktadır (Parlatır, 2006, s. 177). Köle tabiri efendisine kullukla sınırlı değildir, Allah'ın kulu oldukları için tüm müminler için kullanılan bir tabirdir. Bu gazelde şair işlediği suçtan dolayı af diler ve şefaet ister:

Ey pâdişâh-ı mülk-i şefâ‘at ‘inâyet it

Bu **bendeye** ki cürm ile hâli tebâhdır (s.81 / g. 74 – 7)

Şairin, sevdiğinin terk edilmesinden dolayı sabrı ve suskunluğu sona erdikten sonra, az da olsa sevgilisinden yakınır ve onun için rahmet diler. Sonra onun kölesi gibi bağımlı olduğunu ekledi:

Derd-i hicrânıñ ile ey şanem-i nâzende

Rahm ider görse beni dost degül düşmen de

Çalmadı şabr u sükûn sînede râhat tende

Bir kez inşâfa gel ey âfet-i cânım sen de

Yoğ mıdır zerrece îmân ‘acabâ sîneñde

Dimediñ mi saña biñ cân ile oldum **bende**

Çanı ey kavli yalan itdiğiñ ikrâr çanı

Nice oldı severim söylediğiñ ben de seni (s.13 / tb. 1 – V)

2.2.4. Cellâd

İdam çarptırılan hükümlülerin ve eskiden örfen katli iktiza edenlerin ölüm işlemini yerine getiren görevli kimse. mecazi ise, acımasız, merhametsiz demektir (Parlatır, 2006, s. 241).

Aşağıdaki beyitte şair, sevgilisinin göz kırpmasını bir katile benzetmektedir:

Girer bir demde biñ hızr u Mesîhiñ çanına nâ-ğak

Aceb hûnî-tabî‘at turfe bir **cellâddır** çamzeñ (s.138 / g. 159 – 4)

Şair, sevgilisine verdiğiinden yakınmış ve hatanın kendisinde olduğuna işaret emiş. Kendini bu aşamaya getirenin kendisi olduğunu kabul etmiştir:

Güneh senden degül ey çamzesi **cellâd** bendendir

Zebân-zed bir meşeldir eskiden kim suç ondandır (s.92 / g. 91 – 2)

2.2.5. Debîr

Debir kelimesi, kâtip, yazıcı, sekreter, müsteşar anlamlarına gelmektedir (Parlatır, 2006, s. 323). Şair, kendini felek divanının sadrazamının kâtibi olmaya uygun bulur:

Yaraşur Es‘ad **debîr**-i şadr-ı dîvân-ı felek

Reşk iderse hâme-i mu‘ciz-tırâzından seniñ (s.126 / g. 141 – 5)

2.2.6. Dehâkîn

Sözlükte çiftçiler, köylüler demektir (Parlatır, 2006, s. 326). Şair, halkın ve köylülerin durumunun kötülüğüne işaret ederken bu ifadeye yer verir:

Yıkıldı hâne-i 'İsî **dehâkîn** ü re'ayânî

Bütün harca sürüldü hânümân-ı berg ü sâmânı (s.5 / k. 2 – 15)

2.2.7. **Derbân**

Kapıcı demektir (Parlatır, 2006, s. 333). Şair, Ömer Paşa'yı medhettiği bir gazelinde onun bulunduğu makamı yüceltmek maksadıyla Dârâ gibi büyük sultanların bile onun makamının kapıcılığı göreviyle gözetleme yaptıklarına dikkat çeker:

Zihî dergâh kim çendîn hezârân Hüsrev-i Dârâ

Yesâvül gibi **derbân** pâyesiyle pâsbânıdır (s.73 / g. 64 – 2)

2.2.8. **Dide-bân**

Nöbetçi, bekçi, kolcu, gümrük memuru anlamlarına gelmektedir (Parlatır, 2006, s. 344). Şair, sevgilinin güzelliğinin bahçesinde bekçilik yapan nergis misali utanmaz çiğ tanesini bu bahçeye almayı düşünmez:

Çomazdım şebnem-i ter-dâmenin bâd-ı seher-gâhı

Riyâz-ı hüsnuñe mânend-i nergis-i **dide-bân** olsam (s.152 / g. 180 – 4)

2.2.9. **Füsûn-ger**

Büyücü, gözbağcı, sihirbaz, üfürükçü demektir (Parlatır, 2006, s. 479).

Es'ad, şairlik kabiliyetini bir büyücüye teşbih eder ve dostların, şiirlerine gönül bağlama sebebini bu duruma bağlar:

Dil-bend-i hayret eyledi yârânı Es'adâ

Bilmem eliñde hâme **füsûn-ger** midir 'aceb (s.41 / g. 16 – 5)

2.2.10. Gavvâs

Dalgıç, denizden inci çıkaran kimse, inci veya sünger avcısı (Parlatır, 2006, s. 494). Hayal dalgıcı, dokuz feleğin sedeflerini incelese sevgili gibi paha biçilemez bir inci bulması mümkün olmaz:

Arasa nüh şadef-i ‘âlemi **gavvâş-ı** hayâl

Bî-bahâ sencileyin gevher-i yektâ bulamaz (s.97 / g. 99 – 5)

2.2.11. Hidmet-güzâr

Hizmet eden demektir. Bu beyitte, tüm insanlara hayır yapmak isteyen hizmetçiye işaret edilmiştir:

‘Umûm üzre berâber sa’y iden **hidmet-güzârâna**

Nevâl-i maţbahı ta‘mîm kıldı h‘ân u ihsânı (s.6 / k. 2 – 30)

2.2.12. Mimar

Binaların plan ve projesini yapan ve bunların gerçekleşmesini sağlayan uzman kimse demektir (Parlatır, 2006, s. 1094).

Kalbinin harap olması ve sevgilisi tarafından yeniden tamir edilememesi nedeniyle üzgün olduğunu ifade eden şair, sevgilisinin incittiği kalbini kimin yeniden tamir edileceğini merak etmiştir:

Harâb-ı ‘aşkıñam ben sen kimiñ **mi‘mârısın** bilsem

Kimiñ ta‘mîr-perdâz-ı kühen-dîvârısın bilsem (s.147 / g. 172 – 1)

2.2.13. Muhzır

Mahkemede mübaşir, mahkeme çığırtkanı (Parlatır, 2006, s. 1124). Lafla muhabbet davasında bulunmak yeterli olmaz, mahkeme mübaşiri gibi sineye bir mühür vurmak gerekir ki muhabbet iddiası gerçekçi olsun:

Sözle da‘vâ-yı muhabbet **sâbit** olmaz Es‘adâ

Başmadıkça **muḥzır**-âsâ sîneye her mühre dâğ (s.119 / g. 130 – 7)

2.2.14. Nâme-ber

Mektup ulaştırın veya götürün kimse anlamına gelmektedir (Parlatır, 2006, s. 1260). Şair, büyük zaferin mesajını taşıyan kişiye işaret eder:

Dü-esbe menzil-i leyl ü nehârı eyleyüp i 'dâd

Cilve-rîzâne tebşîr-i zaferle **nâme-ber** geldi (s.10 / k. 3 – 10)

2.2.15. Nigeh-bân

Bekçi, gözcü veya kollayıcı demektir (Parlatır, 2006, s. 1296). Şaire göre gönül sırlarının kandilinin gözcüsü suskun bir vaziyette beklemelidir:

Nigeh-bân-ı çerâğ-ı râz-ı dil hâmûş lâzımdır

Emânetdâr-ı nağd-i dâğ-ı 'aşka hûş lâzımdır (s.89 / g. 87 – 1)

2.2.16. Pâs-bân

Gece bekçisi, ases, nighban, pasvant demektir (Parlatır, 2006, s. 1341). Bu gazelde seddi koruyan muhafızlarına işaret edilmiştir:

Şeker helvâlar ile ni 'met-i elvâna ğarķ itdi

Ḥırâset birle sedd üzre olan hep **pâs-bânânı** (s.6 / k. 2 – 31)

Şairin de hizmetinde bulunduğu Ömer Paşa'nın makamı öylesine yüce bir makamdır ki orada Dârâ gibi sultanlar bile bekçilik payesiyle bulunurlar:

Zihî dergâh kim çendîn hezârân Hüsrev-i Dârâ

Yesâvül gibi derbân pâyesiyle **pâsbândır** (s.73 / g. 64 – 2)

2.2.17. Reh-nümâ

Yol gösteren veya kılavuz demektir (Parlatır, 2006, s. 1399). Gönül, arzu ve istek çölünde yolunu kaybetti, Alalh'ın lütfu eğer ona kılavuz olmazsa yolunu bulamayacak:

Güm-kerd-i râh-ı deşt-i hevâ oldu gitti dil

Yâ Rab meger ki luţfuñ ola **reh-nümâ** seniñ (s.137 / g. 157 – 5)

2.2.18. Sayyâd

Arapçada avcı demektir (Parlatır, 2006, s. 1468). Şair, kalpleri yakalamakta usta olan avcıya atıfta bulunur:

Dâne-i hâliñ dil almağda ‘aceb-i **şayyâddır**

Halka-i gül dâm-ı zülf-i ‘anber-âmîziñ gibi (s.229 / g. 293 – 5)

2.2.19. Simsâr

Büyücek bir alışverişte satan ile alan arasında arabuluculuk yapan kimse, dellâl, komisyoncu (Parlatır, 2006, s. 1513). Şair, kalemini bir simsara benzetir onun bütün irfan limanını dolaştığını söyler, böyle yapmasının sebebi ise gönüllerin hep yeni şiir kumaşları arzulamasıdır:

Bender-i ‘irfânı **simsâr-ı** kalem geşt itdi hep

N’işlesün Es‘ad kumâş-ı nev-zuhûr ister gönül (s.146 / g. 170 – 6)

2.2.20. Tabîb/Şâfi

Arapçada doktor veya hekim demektir.

Şair, sevdiğini doktor olarak tanımlar, güvende olmadığını söyler. Çünkü muayeneden önce onu gördüğü için kalbi durmuştur:

Çâre-ğâhâne yazup hâl-i dili itdim beyân

İtmedi aşla mürüvvet ol **tabîb-i** bî-amân

Derdi teşhîş itmeden el çekdi nabzımdan hemân

Def idüp didi hele kaç günde geçsün arası (s.15 / m. 1 – III)

Şair, aşağıdaki beyitte hasta gönle bir doktorun neden iyileşmeye dair bir haber vermediğini sorgular:

Niçün bilmem peyâm-ı vuşlatıñ bâd-ı seher virmez

Zebânından dil-i bîmâre bir şâfi haber virmez (s.102 / g. 107 – 1)

Aşağıdaki murabada şair, acının şiddetini göstermekte ve hastalığını devası olmayan bir hastalık olarak nitelendirmektedir:

Bister-i miñnetde koyma bu ‘alîli lâ-ilâc

Düşmesün ey âşaf-ı devran **tabîbe** ihtiyâc

Şerbet-i luţfuñla ey ‘İsî-nefes it bir ‘ilâc

Şerm idüp kıalsun tabîbe arada yüz kıarası (s.16 / m. 1 – VI)

Şair, tedavisi mümkün olmadığı için doktorların kendisini tedavi etmesine ihtiyaç duymayan hasta bir âşığın kalbinden söz eder:

Çeksün el hayl-i **eţibbâ** bu dil-i bîmârdan

El yusunlar ğayri zîrâ geçdi iş tîmârdan

Şîşe-i dil düşdi tâk-ı iltifât-ı yârdan

Şöyle kim biñ pâre oldı Es ‘adâ her pâresi (s.15 / m.1 – IV)

2.2.21. Tarrâr

Dolandırıcı veya yankesici demektir (Parlatır, 2006, s. 1635).

Âşığın sevgiliye gönül vermesinde ve huzurunun kaçmasında sevgilinin dolandırıcı saçlarının bir suçu yoktur, asıl suçlu hırsız gibi olan gamzeleridir:

Ser-i mû cürmi yokdır turre-i **tarrâr**-ı cânânıñ

Beni ey düzd-i ğamze bî-ser ü sâ mân iden sensin (s.170 / g. 206 – 5)

2.2.22. Tercümân

Çevirici, terceman demektir.

Aşağıdaki beyitten “Sevgili konuşmadan tek bir göz kırpmasıyla sırrımı açığa vurabilir.” anlamı çıkarılmaktadır:

Oldum nigâh-ı şûhuna mahrem şu deñlü kim

Bî-**tercü mân** gamze baña keşf-i râz ider (s.70 / g. 59 – 6)

2.2.23. Tırâzende

Süsleyen, bezeyen, donatan manasına gelmektedir (Parlatır, 2006, s. 1723).

Şair, şiir tarzında süslü ifadelerin kullanımının önemine işaret eder:

Şâ'ir oldur ki münâsib düşüre mazmûnı

Es'adâ hâmede ta'bir-i **tırâzende** gerek (s.131 / g. 149 – 9)

2.2.24. Yağma-ger

Yağmacı veya çapulcu demektir (Parlatır, 2006, s. 1807). Sel, öylesine hayret verici bir yağmalayıcıdır ki sonbahar mevsimi gibi bağ ve bahçeyi sildi, süpürdü:

Degüldür seyl bir **yağma-ger**-i hayret-fezâdır kim

Hazân faşlı gibi sildi süpürdi bağ bostânı (s.5 / k. 2 – 9)

2.2.25. Yasavul

Yasavul kelimesi padişahın, emirin huzurunda duran görevli, asker ile değnekli çavuş anlamlarında kullanılmaktadır (Parlatır, 2006, s. 1820). Ömer Paşa'nın makamı öylesine yüce bir makamdır ki burada meşhur sultanlar bile asker olmaktan imtina etmez:

Zihî dergâh kim çendîn hezârân Hüsrev-i Dârâ

Yasavul gibi derbân pâyesiyle pâsbânıdır (s.73 / g. 64 – 2)

2.3. Meclis Erbabı

2.3.1. Hammâr

Şarap yapan veya satan, şarapçı, meyhaneci demektir (Devellioğlu, 1982, s. 385). Aşağıdaki beyitte şair, aynı yerde aynı içmeye alışmış şarabın sahibine atıfta bulunur.

Gelüp zerrîn kadehle 'arz-ı 'ayş u nûş ider Es'ad

Açuk yüzli açuk meşrebli bir **hammârdır** nergis (s.104 / g. 109 – 8)

2.3.2. Mahmûr

Sarhoşluktan veya uykudan oluşan sersemlik demektir (Parlatır, 2006, s. 997). Sarhoş gözlü sevgili, nazdan bir an bile uzak durmaz, aşk sarhoşlarına günde yeni tarz nazlar sergiler:

Nâzdan bir lahza ağmaz eylemez ol çeşm-i mest

Günde **mahmûrân-ı** ‘âşka tarz-ı tâze nâz ider (s.55 / g. 36 – 3)

2.3.3. Mest/Mestân

Kendinden geçmişler, sarhoşlar, mahmur demektir (Parlatır, 2006, s. 1071).

Aşağıdaki gazelde şair, kırılan kalbini içki içerek onarmaya çalışan âşığı işaret etmektedir:

Bu şeb sâkî dil-i vîrânı ma‘mûr eyleyem dirken

Harâb-ender-harâb-ı cilve-i **mestâne** itmiştir (s.63 / g. 47 – 5)

Şair, sarhoşluğun şiddeti nedeniyle içeceğin kendisini başka bir dünyaya götürdüğünü anlatır:

Süzdükçe bâdesin beni **mest-i** harâb ider

Sâkî gören ki gerdiş-i sâgır mıdır ‘aceb (s.41 / g. 16 – 3)

2.3.4. Mey-güsâr

İçki dostu demektir (Parlatır, 2006, s. 1083). Şair, tâ Cem’den beri eğlence meclisinin sonuna gelindiğinde içki dostlarına sevgilinin buse vermesinin bir gelenek olduğunu hatırlatır:

Hitâm-ı ‘ayşde bir bûse şunmak **mey-güsârâne**

Gelür tâ ‘ahd-i Cem’den ‘âdet-i dirînedir cânâ (s.32 / g. 3 – 4)

2.3.5. Muğbeçe

Meyhaneci çırağı veya saki anlamlarına gelmektedir (Parlatır, 2006, s. 1112).

Şarap dağıtan Müslümanlara yakındı ama bir gün inanacağımı sanmıyorum:

Haş müselmâna yakın itmiş o **müğbeçeyi** lîk

Kâfirin ğamzesi zann eylemem îmâne gelür (s.61 / g. 45 – 5)

2.3.6. Mutrib

Sözlükte çalgıcı, sazende, şarkıcı, şarkı okuyan (kimse) anlamlarında kullanılmıştır (Parlatır, 2006, s. 1146). Şair, onu dertlerinden arındıran ve mutlu eden kişiye atıfta bulunur:

Derdimiz halkada oynatdı cenâb-ı şeyhî

Mutrib-i hoş- nefesin zemzeme-i dem neresi (s.213 / g. 269 – 5)

2.3.7. Pîr-i muğân/Pîr-i meygede

Meyhaneci, mecsîlerin başrahibi, adamakıllı anlamlarında gelmektedir (Parlatır, 2006, s. 1365). Şair, meyhane sahibini arar ve içmeye alışan rind'i işaret eder:

'Aceb cân bezmi ey **pîr-i muğân** âyîn-i rindide

K'ola bint'ül-'ineb hâlvetde mestân ile leb-ber-leb (s.40 / g. 15 – 5)

Şair, meyhane sahibinden fetvayı alıp, kan dökmek isteyen içki ruhsatı olarak ruhsat verene işaret etmektedir:

Fetvâyı **pîr-i mey-gededen** almış ol şanem

Mey gibi hûn-geşte-i nâzın helâl ider (s.90 / g. 88 – 2)

2.3.8. Sâkî

Evlere ve binalara su ulaştırmak için medeniyetin gelişmesinden önce bilinen eski bir iş. Su-sakka, su buralara ulaşmadığı için halka hizmet için rezervuarlardan veya nehirlere camilere, okullara ve evlere su taşımakla yükümlü kişidir. Ayrıca barlarda

içkiyi servis eden kişiye de kullanılır (Parlatır, 2006, s. 1449). Şair burada Saki'ye yani sevgiliye hitap ederek şöyle diyor: İnatçı, kibirli ve serkeş de olsanız burada herkes sizi yüceltecek, kaderinizi sücud etmeye kadar yüceltecek:

Ne deñlü ser-keş ü gerden-firâz olsañ yine **sâķî**

Cem'î ta'zîm idüp mînâ gibi câma sücûd eyler (s.56 / g. 37 – 4)

Saki saf bir davetle arasa bile, bu sadece dedikodudan başka bir şey değil:

Şafâ da'vâ iderse gerden-i **sâķîye** nisbetle

Mücerred boşbogazlıķdır gönül mînâyı kim diñler (s.58 / g. 41 – 6)

Şair, sarhoşluğun şiddeti nedeniyle içeceğin kendisini başka bir dünyaya götürdüğünü anlatır:

Süzdükçe bâdesin beni mest-i ĥarâb ider

Sâķî gören ki gerdiş-i sâġar mıdır 'aceb (s.41 / g. 16 – 3)

Bu beyitte şair, sadece sakiyi görerek ulaştığı coşkuyu anlatır:

Neş'e-yâb oldı gibi câm-ı leb-i **sâķîden**

Bezm-i 'işretde ider gerdiş-i mestâne ķadeĥ (s.48 / g. 26 – 2)

2.4. Dinî – Tasavvufî Tipler

2.4.1. Ârif

"Bilen, bilgi sahibi söz anlar, âġâh" (Parlatır, 2006, s. 98). Aşağıdaki beyitte şair, özellikle şiir bilgisi alanlarında herkes tarafından bilinen ününe atıfta bulunmaktadır:

Ma'ârif-pîşegândan her kime şorşam seni Es'ad

Miyân-ı '**ârifânda** şâir-i meşhûrdır dirler (s.59 / g. 42 – 5)

Şair, ârifin kalbine ve onun varlık ve yokluk analizine atıfta bulunur:

Dil-i '**ârif** ki fıkı-i nükte-i bûd u nebûd eyler

Reh-i dilberde maĥvolmaġla işbat-ı vücûd eyler (s.55 / g. 37 – 1)

2.4.2. Ashab-ı kirâm / Ashab-ı güzîn

Onlar Peygamber (s.a.v.)'in ashablarıdır. O'nun peygamberlik dönemini yaşayanlar, onu işitmişler, onunla oturmuşlar ve onun yolunda savaşmışlardır.

Şair, İslam için verdiklerine kendisini ve sahip olduğu her şeyi Peygamber Efendimizin Ehli beytine ve ashablarına feda eder:

Mâ-ḥaşal âl ile **aşḥâb-ı kirâma** cümle

Es'ada mâ-melekim şıdkıla yek-pâre fedâ (s.2 / k. 2 – 7)

Şair, Hz. Ali'yi Hz. Peygamberimizin (s.a.v.) seçilmiş sahabelerinden biri olarak zikreder:

Ser ü sermâye-nişâr-ı reh-i **aşḥâb-ı güzîn**

Cevher-i tîg-i zebân Ḥaydar-ı Kerrâr'a fedâ (s.2 / k. 2 – 5)

2.4.3. Bi-günâh

Günahsız, masum demektir. Şair, sevgiliye kafir diye seslenerek onun günde yüz bin günahsızın kanına haksız yere girdiğine dikkat çeker:

Girersin günde yüzbin **bî-günâhın** kanına nâ-ḥaḳ

Bileydim sen ne şer'in peyrev-i âşârısın kâfir (s.80 / g. 73 – 4)

2.4.4. Dervîş/nemedpûş

Yoksul, fakir, muhtaç kimse, tasavvuf terimlerinden biri olduğunu kullanılırsa, tarikatlerden birinin şeyhine bağlanarak dergâhta hizmet ve çile ile gününü geçiren ermiş kişi anlamına gelmektedir (Parlatır, 2006, s. 336). Dervişler, bazı Sufi tarikatlarının zühdüdür. Onlar çok fakirdirler, bu yüzden hiçbir maddi mülke sahip olmadan başkalarının hayır işleriyle geçinirler. İran ve Türkiye'de onlara "Derviş" denir ve derviş bazen Arap ülkelerinde "fakir" olarak bilinir. Tasavvuf dervişleri bilgelikleri, tıp bilgileri, şiirleri, zekaları ve kurnazlıkları ile tanınırlardı (Bars, 2018).

Şair onların derviş dünyasına ve ne olduğunu bilmeyen insanlara atıfta bulunur:

'Âlem-i tecrîd **dervîşâna** maḥşûş oldığın

Pâdişâhım hâne-ber-dûş olmayan bilmez nedir (s.69 / g. 57 – 5)

Şair, aşağıdaki beyitte gönülden sadeliğin verdiği zevki aynaya soarrak öğrenmesini ister ve başından fakirlik geçmeyen birinin de bu durumu anlamasının zorluğuna dikkat çeker:

Sâdelik zevk-i şafâsın şor gönül âyîneye

Bu serancâmı **nemed-pûş** olmayan bilmez nedir (s.69 / g. 57 – 4)

Kendisini bir derviş olarak tanımlamasına neden olan sükûnu, rahatını ve sabrını elinden alan eşkıyâya atıfta bulunulmuştur:

Aldı sermâye-i ârâm u şekîbim Es'ad

Rehzen-i turreşi şoydı beni **dervîş** itdi (s.218 / g. 277 – 6)

2.4.5. Duâ-han

Dua okumasını bilen kimse manasına gelmektedir (Parlatır, 2006, s. 363).

Bağdat halkının yaşadığı saadet hayatı ve onlara nasıl yakıştığı anlatılmıştır:

Bu iklim ehline hâkkâ hayât-ı tâze bahş itdi

Revâdir ehl-i Bağdâd olsalar cümle **du'â-h'ânı** (s.6 / k. 2 – 33)

2.4.6. Ehl-i îmân

İman ehli, takva ve salih amel ehlidir ve Cenab-ı Hakk'a kesin olarak inanan kimselerdir. İman, salih amellerden arındırılırsa, buna iman denilemeyeceği apaçık Kur'an'da belirtilmiştir. Cenab-ı Hak buyurmuştur ki: (Bedevîler, “İman ettik” dediler. Şunu söyle: “Henüz iman gönüllerinize yerleşmediğine göre, sadece boyun eğdiniz. Bununla beraber Allah'a ve resulüne itaat ederseniz yaptığınız hiçbir şeyi boşa çıkarmaz; Allah çok bağışlayıcı, çok esirgeyicidir.”) (KUR'ÂN KERİM, Hucurât Suresi, 14. Ayeti). İman ehli için kendilerini tanıtan sıfatlara sahip olacaklardır. Kur'ân-ı Kerîm, onları pek çok yerde bize onların yaptığı işleri ve yaşayışlarını överek bildirmiştir.

Hızır'ın yardımına benzetilen yardım, bütün insanlar için zikredilmiştir. Mucizesi, iman ehlini ihya edilmesi olan Hz. İsa'nın mucizesine de benzetilmiştir:

Ulaşdı Hızr-veş imdâdına cümle berâyânuñ

Mesîhâ gibi ihyâ eyledi hep **ehl-i îmânı** (s.6 / g. 2 – 34)

Gerçek Müslüman, Müslümanları bir araya getirmeye çalışan ve aralarında ayırım yapmayan kişidir. Bu yüzden şair merak eder, ehl-i iman arasında ayırım yapanın kendine Müslüman demesi caiz midir?

Müselmânım diyen böyle kıyar mı **ehl-i îmâna**

Ne milletsin ne âyîniñ perestiş-kârisin kâfir (s.80 / g. 73 – 5)

2.4.7. Etbâ´-ı kirâm

Tabi olanlar, hizmetliler, uşaklar manasına gelmektedir (Parlatır, 2006, s. 421).

Aşağıdaki beyitte şair, görev çağrısına cevap vermekte tembel olmayan şerefli müritlerine işaret edilmiştir:

Tekâsül itmedi bir ferdi **etbâ´-ı kirâmından**

Ki olsun cümlesi yâ Rabbi ber-ħurdâr-ı âmânî (s.6 / k. 2 – 24)

2.4.8. Fakîr

Yoksul, parasız, züğürt, kimsesiz, bîçâre demektir (Parlatır, 2006, s. 435). Şair, maşûğun yüzünün güzelliğinden memnun olan âşığın gönlünü ifade eder

Hemân bir sâdece dîdâra kâni'dir dil-i ´aşık

Fakîriñ iltimâs-ı bûs-ı la'le var mıdır cânı (s.218 / g. 276 – 4)

2.4.9. Gebr

Mecûsî, ateşe tapan kimse anlamına gelmektedir. Şair, Dicle nehrinin coşkunluğuyuyla Müslüman mecusi ayırmaksızın sele verdiğini belirtir:

Degüldür Dicle cûş-ı baħr-i pür-âşûb-ı dehşetdir

Ki seyle virdi tâķ-ı tâķat-ı **gebr** ü müselmânı (s.4 / k. 2 – 8)

2.4.10. Kâdî

Hâkim demektir. Şair, aşıkların hâkimine gidip, konusu aşk olan bir davetiye açmasını ister.

Es'ad gideriz maḥkeme-i **kâdî-i** 'aşka

Maḥbûb ile faşl olmasa da'vâ-yı muḥabbet (s.43 / g. 19 – 9)

2.4.11. Kâmil

"Eksiksiz, bütün tam, noksansız, kemal bulmuş, genç olmayan, bilgin, ilim ve hüner sahibi (Parlatır, 2006, s. 832)." Diye açıklanabilmektedir.

Şair, aşk konusunda eksikliğini kabul eder, bu yüzden eksiksiz olmayı arzular:

İ'tirâf eyleyelim 'aşkda noḡşânımıza

Es'adâ bârî bu taḡrîb ile **kâmil** olalım (s.158 / g. 188 – 7)

2.4.12. Kul

Köle demektir. Şair, şiir yazma yeteneğine atıfta bulunur ve eserlerini meşhur olan nakkaş Mani'nin eserlerine benzetmiştir.

Neşâtından **kuluñ** da tâze vü ter bir ḡazel yaptım

Naẓîriñ resm iderse âferîndir ḡâme-i mânî (s.8 / k. 2 – 51)

2.4.13. Mürîd

Arapçada "isteyen" demektir. Tasavvufi anlamı ise Allah'a vuslatı dileyen, ilahi ahlakın erdemine ulaşmayı arzulayan kişidir. İlahi aşkın ilk aşamasıdır. Mürîd, mürşide (eğitimi ve rûhi terbiyesi ile başlayan şeyh) bağlı olmalıdır.

Şair Bağdatlı Esad'in Bağdat valisi Ömer Paşa'yı öven şiirlerinden birinde, tüm umutlarının ve istediğinin gerçekleşmesini dilemekte ve bu dilekleri yalnızca mürîdlik mertebesine erişebilmek içindir:

Derûnuñda olan her dürlü âmâl-i murâdâtıñ

Te'absız arasun bulsun seni saña **mürîd** olsun (s.3 / k. 1 – 5)

2.4.14. Müslümân

İslam dinine inanan kişidir. Şiirlerde Müslüman'ın karşıtı olarak kâfir ele alınır. Kafir züim ve adaletsiz grubu temsil ederken, Müslüman ehli iman ve mazlum grubu temsil eder. Kafir, yalan ve hile ile Müslüman'ın dinini yıkmaya çalışan bir zorba olarak karşımıza çıkmaktadır.

Aşağıdaki beyitte şair, hoşgörü ve adaletin üzerine kurulduğu İslam adına cevr ve zulme başlayan zâlimi azarlamıştır:

İslâmı tîğ-i cevr ile heb eylediñ şehîd

Kâfir mürüvvet eyle **müselmân** degül misin (s.169 / g. 205 – 3)

Şaire göre, birinin sahip olduğu İslam ahlakından dolayı kafası karışmış görünüyor. Ancak şair, bu kişinin bir Mecusi olduğunu biliyor:

Hâṭ **müselmâna** yakın itmiş o muğbeçeyi lîk

Kâfiriñ ğamzesi ḡann eylemem îmâne gelür (s.61 / g. 45 – 5)

Gerçek Müslüman, Müslümanları bir araya getirmeye çalışan ve aralarında ayırım yapmayan kişidir. Bu yüzden şair merak eder, ehl-i iman arasında ayırım yapanın kendine Müslüman demesi caiz midir?

Müselmânım diyen böyle kıyar mı ehl-i îmâna

Ne milletsin ne âyîniñ perestiş-kârısın kâfir (s.80 / g. 73 – 5)

2.4.15. Mücrim

Cürüm ve kabahet işleyen, suçlu demektir (Parlatır, 2006, s. 1159). Adaletsizliği ve kötülüğü temsil eden grubu ifade etmede de kâfir kelimesi gibi kullanılır. Rakip kelimelerinden birisinin yerine de kullanılabilir.

Aşağıdaki beyitte, birinci tarafın umutlarına ve düşüncelerine kötü bakışla bakan kötü niyetli ve suçlu anlatılmaktadır:

Senden murâd-ı ḡâtırını bu 'abd-i **mücrîmiñ**

Nîm-iltifât-ı luţf ile ednâ nigâhdır (s.81 / g. 74 – 8)

Aşağıdaki beyitte şair Bağdatlı Esad, Allah'tan Resul Muhammed (s.a.v.) aracılığıyla gelen hidayeti gösterir. Alemlere bir rahmet olarak, onları sapıklıktan hidayete erdirmek için gönderilmiştir. Ayrıca sadece bu dünyada değil, Kıyamet Günü'nde istenilen şefâatte de vardır:

Mükerrem âb-ı rûyuñ hürmetiyçün yâ Resûla'llâh

Hezârân **mücrimi** âteştten âzâd eylemiş Mevlâ (s.1 / k. 1 – 7)

2.4.16. Râhib

Manastırda ve kilisde oturan din adamı, papaz, keşiş, karabaş anlamlarında kullanılır (Parlatır, 2006, s. 1383).

Ey put gibi sevgili, senin önünde hem rahip hem Müslüman eğiliyor, senin güzellik Kabe'n mescid mi puthane mi, söyler misin?

Ser-fürû hep zâhid ü **râhib** kaçışñ mihrâbına

Ka'be-i hüsnüñ bütâ mescid mi yâ büt-hâne mi (s.215 / g. 272 – 3)

2.4.17. Rusul

Resûl kelimesi genel olarak bir kişiye, gruba veya ulusa mesaj ileten bir kişiyi ifade eder. Özel manasına gelince, Cenâb-ı Hak tarafından insanlara hidâyet etmek için gönderilen elçiler demektir.

Şair, Hz. Muhammed (s.a.v.)'i peygamberlerin bütün sıfatlarını mukaddes zatında toplaması konusunda anlatır:

Seniñ evşâf-ı zât-ı aķdesiñde eyleyüp teşrîk

'Umûm **rusülden** taḥşîş-i ifrâd eylemiş mevlâ (s.1 / k. 1 – 2)

Aşağıdaki bayitte şair, Allah'ın bütün peygamberler arasından kendilerine efendisi ve sonuncusu olarak seçtiği Hz. Muhammed (s.a.v.)'a işaret etmektedir:

Server-i cem'-i **rusûl** mecma'-i ḥâşiyet-i küll

Hâdî-i ḥayr-i **rusûl** maḥrem-i envâra fedâ (s.2 / k. 2 – 2)

2.4.18. Pîr/Şeyh

“Pîr” veya “Şeyh” kelimesinin ikisi de yaşlı bir adamı ifade etmektedir. Tasavvuf manasında ise bir tarikatın kurucusu demektir (Parlatır, 2006, s. 1364).

Bu gazel, sorunları çözmekte akıllıca ve ciddiyetle uğraşan insan zihnini ve hayattan küçük bir çocuk gibi zevk alan şefkatli kalbini anlatmak için yazılmıştır:

Sen tekye-gâh-ı **pîr**-i hîredsın dirîğ kim

Bâzîçe-gâh-ı cilve-i tıflânsın ey gönül (s.141 / g. 164 – 5)

2.4.19. Üstâd

Öğretmen, muallim, bir bilim vey sanat alanında üstün yeri olan kimse demektir (Parlatır, 2006, s. 1767).

Şair, şiirlerinde sunduğu şeylerden ve hocaların üsluplarından biri haline gelen üslubundan bahseder:

Nergis-i câdû-fen-i cânâna şâkird olalı

Es'ada tarh-ı gâzelde gör ne **üstâd** olmuşam (s.156 / g. 185 – 5)

Şair, gönlünü aşk sanatlarında usta gibi gören sevgilisini, okuma yazmayı yeni öğrenmiş küçük bir çocukla karşılaştırır:

Olup o tıfl-ı nev-âmûza Es'adâ şâkird

Fünûn-ı ‘aşkda **üstâd** gördiğñ gönlüm (s.158 / g. 189 – 7)

2.4.20. Vâ‘iz

Dini konularda öğüt veren kimse (ibadet yerlerinde) (Parlatır, 2006, s. 1774). Bu beyitte, âşıklara vaaz edenin gözünü korkutma yasağına atıfta bulunmaktadır:

Ğam-ı şıyâm yeter rûze-dâr-ı hicrâna

Kerem kıl eyleme ‘uşşâkı **va‘izâ** terhîb (s.42 / g.17 – 4)

2.5. Devlet İdaresiyle İlgili Tipler

2.5.1. Cünd

Arap dilinde asker ve ordu demektir (Parlatır, 2006, s. 265).

Büyük bir orduya sahip olsanız bile, Allah hepsini yok etmeye kadirdir, Bu yüzden kurtuluş için Resûlun Ehli Beytine ve ashabına bağlı kalmak gerekir:

Saňa geh **cünd**-i a' lâ ise gâhî rîh-i 'âşifla

Geh âl u şahb u i' câz ile imdâd eylemiş Mevlâ (s.2 / k. 1 – 11)

2.5.2. Dâver

"Adâletli davranan kimse, padişah, vezir, vâli" kelimelerinin yerine kullanılır (Parlatır, 2006, s. 321). Aşağıdaki murabbada şair, halkını ve dinini koruyan adil hükümdara yönelmekten başka çaresi olmayan mazlumları ifade etmektedir:

'Arz-ı hâl itmekden özge çâre yok ol **dâvere**

Cem-meniş hâtem-dehen Cemşîd-i Dârâ-efsere

Ya' nî ol düstûr-ı Ekrem şafder-i dîn-pervere

Kim hirâsından olur âşüfte Behrâm-ı semâ (s.26 / m. 11 – VI)

Büyük bir kararlılığa ve yüksek değerlere sahip olan ve tarihe yazılacak olan adını koruyan Vali, Bağdat'ın "Darüsselam" koruyucusu olarak nitelendirilmiştir:

Âşaf-ı vâlâ-himem ma' nî-i ta' bîr-i nizâm

Dâver-i maqbûl-i 'âlem şadr-ı gerdûn-ihtîşâm

Vâlî-i vâlâ-tebâr-ı hıttâ-i dârü's-selâm

Kim vücûd-ı pâki virdi 'âleme zîb ü bahâ (s.26 / m. 11 – VII)

2.5.3. Hidiv

"Osmanlı imparatorluğu döneminde kavalalı Mehmet Ali Paşa sonra Mısır valilerine verilen unvan (Gözyaydın, Zülfikar, ve Parlatır, 1998, s. 986)."

Şair Bağdatlı Esad,Vali Ömer Paşa'yı anlatırken aşağıdaki gazeli yazmıştır. Valiyi nadir olan, güçlü bir genç ve akranlarının ilgi odağı haline gelen bir kişilik olarak tanımlamıştır:

Hidiv-i Cem-haşem ol nâdirü'l- 'aşr civân-ı

Vücûh ile görüp rüchânını emsâl ü akrâna (s.11 / k. 4 – 5)

2.5.4. Hudâvend

Sözlükte Allah, tanrı, veya efendi, sahip, malik, hakim, hükümdar anlamlarında kullanılmaktadır (Parlatır, 2006, s. 646).

Şair, onu Bağdat'a neşe ve mutluluk getiren değerli bir mücevher olarak nitelendiren vali Ömer Paşa'yı övmektedir:

Hudâvendâ sen ol yektâ gühersin kim vücûduñla

Ĥilâfet-gâh-ı Bağdâd'a efendim zîb ü fer geldi (s.9 / k. 3 – 5)

2.5.5. Leşker

Farsçada asker demektir (Parlatır, 2006, s. 968). Aşağıdaki beyitte şair, kendisine bir zarar gelmesin diye orduya olan ümidini ve duasını anlatmaktadır:

Bulmasun yol **leşker**-i endûh u gam bir hâtıra

Hânümân-ı şihhat ü ârâmı vîrân olmasun (s.173 / g. 212 – 2)

2.5.6. Levent

Venediklilerin bahriyede maaşla kullandıkları hafif asker, Arnavut askeri anlamlarına gelmektedir (Parlatır, 2006, s. 969). Şair, sevgilinin güzelliğine aşık olanlardan söz eder ve bunlardan biri de leventtir:

Üftâdegân-ı hüşnüni ol şeh-**levend**-i nâz

Çignetdi esb-i şîveye refâtardır diyü (s.181 / g. 223 – 4)

2.5.7. Müşir

İşaret eden, yol gösteren, emreden anlamlarında kullanılmaktadır. Askerlik bakımından gelince mareşal demektir (Parlatır, 2006, s. 1208).

Şair, bu beyiti Ömer Paşa'yı överek yazmıştır. Ülkeyi nasıl yönettiğine hayranlığını dile getirmiştir:

Gelen çok gerçi şadr-ı devlete eslâfda ancak

İnanmam bir seniñ gibi **müşir**-i nâm-ver geldi (s.9 / k. 3 – 6)

2.5.8. Pehlivân

Sözlükte güreşçi, cesur, yiğit, kahraman, dilâver anlamlarına gelmektedir (Parlatır, 2006, s. 1347).

Şair, sevgilisine ve onunla çektiği acılara değinmiş. Ayrıca Rüstem'in destanında kullandığı aşırı güce de değinmiştir:

Sen ol hun-rîzsin kim 'âşıkñ Rüstem bile olsa

Elinden pehlevândır kırarırsa zûr ile cânı (s.226 / g. 289 – 6)

2.5.9. Piyâde

Yayan yürüyen kimse, yayan yürüyen asker (Parlatır, 2006, s. 1369). Bu gazelde şair, başı eğik yürümeye karşı uyarır:

Olma piyâde bâşñ ile çarha ser-fürû

Gel eyleme cemâliñi bir boş piyâza şarf (s.121 / g. 133 – 6)

2.5.10. Server

Başkan, buşbuğ, reis, ulu kişi demektir (Parlatır, 2006, s. 1495).

Şair bu şiiri Peygamberi övmek için yazmıştır.Hz. Muhammed, peygamberlerin sonuncusu, en hayırlısı, en yücesi ve dereceleri en yüksek olanıdır:

Server-i cem'-i rusûl mecma'-i hâşiyet-i küll

Hâdî-i hayr-i rusûl mahrem-i envâra fedâ (s.2 / k. 2 – 2)

Padişahlarla ilgili pek çok terimin şairler tarafından sevgiliyi anlatmak için kullanıldığını belirtilmelidir. Şair burada da sevgilisinin güzelliğini anlatmak için “Güzellerin Serveridir.” diyerek ifade etmiştir:

Nice âh itmeyim ben kim o şûh-ı gül-‘izârım yok

Güzeller **serveri** ol dil-rübâ-yı şîve-kârım yok

N'ola feryâd-ı zârımdan felek pür-ıztırâb olsa

Ki yârımden cüdâ bir lahza ârâm u kararım yok (s.30 / m. 15 – I)

2.5.11. Sultân

Hükümdar, melik, padişah. Mecazi ise, sevilen, sevgili demektir (Parlatır, 2006, s. 1533). Şair bu şiiri Vali Ömer Paşa'ya bayram münasebetiyle yazmış, bu gazelde valiyi en yüksek rütbeli sultan olarak nitelendirmiş ve ardından bayramı mübarek kılarak onu övmüştür:

‘Înâyetlü efendim şadr-ı gerdûn-pâye **sulţânım**

Kemâl-i devlet ü iclâl ile ‘îdin sa‘îd olsun (s.3 / k. 1 – 1)

Şair Bağdatlı Esad de bu eğirmede Bağdat Valisi Ömer Paşa'ya hitap etmektedir. Ancak bu defa savaş zamanında ona hitap eder. Bu beyitte padişahların iltifat için giydiği değerli kıyafetleri anlatır. Kıyafetlerin temiz ve düzenli tutulması tavsiye etmiş. Belki de şair, bu savaşta ani bir zafer fikrini Vali'ye iletmek istemiştir:

Meger bahş-ı hil‘atlerle bezl-i naqd u hüsn ile

Muţayyeb eylediñ hâlince **sulţânım** bunu ânı (s.7 / k. 2 – 39)

2.5.12. Süvâr

Ata binmiş kimse (Parlatır, 2006, s. 1547). Şair, ata binip onunla yürüyen ve rakibiyle düello yapmak isteyen bir adama işaret etmiştir:

Oldı merdâne kümeyt-i mey-i gül-güne **süvâr**

At sürüp istedi haşm-ı gamı meydâna kadeh (s.48 / g. 26 – 3)

2.5.13. Şâh

İran ve Afgan hükümdarlarının resmî unvânı, hükümdar, padişah (Parlatır, 2006, s. 1551). Şair Bağdatlı Esad, Bağdat Veziri Ömer Paşa'yı yönetimi, hikmeti ve adaleti ile alakalı olarak aşağıdaki beyitte övmüştür:

Şehin-şâh-1 cihânîñ âşaf-1 ferhunde-tedbîri

Ĥilâfet-gâh-1 Bağdâd'îñ vezîr-i ma' delet-kâmı (s.5 / k. 2 – 19)

Adalet, hükümdarın bir şartı olduğu gibi, dert sahibine karşı da şefkatli olmalıdır:

Şâh-1 ĥûbânsın belî şâha 'edâlet şartdır

Derd-mendân-1 belâ hakkında şefkat şartdır

'Ömrümñ vâri mürüvvet it mürüvvet şartdır

Sen de insâf eyle bu cevr ü cefâlar tâ-be-key (s.22 / m. 7 – III)

Şair bu beyitte de aynı zıt kelimeleri (şah ve fakir) aynı anlamda kullanmıştır. Şah ile fakirler arasındaki yüzleşmenin korkusunu merak etmektedir:

Pervâ mı ider ġayrı gönül şâh u gedâdan

Olmuş olacak 'âleme rüsvâ-yı muġabbet (s.43 / g. 19 – 8)

2.5.14. Şehin-şâh

Ulu padişahlık, yüce hükümdarlık (Parlatır, 2006, s. 1552).

Şair, Ömer Paşa'nın Padişahlar padişahı tarafından Bağdat valisi olarak göreve başlamasından bahseder:

Şehin-şâh-1 cihânîñ âşaf-1 ferhunde-tedbîri

Ĥilâfet-gâh-1 Bağdâd'îñ vezîr-i ma' delet-kâmı (s.5 / k. 2 – 19)

2.5.15. Vâlî

Bir ilde devleti temsil eden en büyük mülkî âmir anlamlarını ifade etmek amacıyla kullanılır.

Büyük bir kararlılığa ve yüksek değerlere sahip olan ve tarihe yazılacak olan adını koruyan Vali, Bağdat'ın “Darüsselam” koruyucusu olarak nitelendirilmiştir:

Âşaf-ı vâlâ-himem ma' nî-i ta' bîr-i nizâm

Dâver-i maqbûl-i 'âlem şadr-ı gerdûn-ihtîşâm

Vâlî-i vâlâ-tebâr-ı hıttâ-i dârü's-selâm

Kim vücûd-ı pâki virdi 'âleme zîb ü bahâ (s.26 / m. 11 – VII)

Büyük bir kararlılığa ve yüksek değerlere sahip olan ve tarihe yazılacak olan adını koruyan Vali, Bağdat'ın “Darüsselam” koruyucusu olarak nitelendirilmiştir:

Âşaf-ı vâlâ-himem ma' nî-i ta' bîr-i nizâm

Dâver-i maqbûl-i 'âlem şadr-ı gerdûn-ihtîşâm

Vâlî-i vâlâ-tebâr-ı hıttâ-i dârü's-selâm

Kim vücûd-ı pâki virdi 'âleme zîb ü bahâ (s.26 / m. 11 – VII)

2.5.16. Vezir

Osmanlı Devleti'nde askerî ve idârî yetkisi olan en yüksek rütbedeki devlet memuru, vezirlik rütbesine sâhip kimse. Bu şekilde açıklanabilir (Parlatır, 2006, s. 1796). Şair Bağdatlı Esad, Bağdat Veziri Ömer Paşa'nın yönetimdeki becerisini, hikmetini ve adaletli davranışlarını aşağıda yer alan beyitte övmüştür:

Şehin-şâh-ı cihânîñ âşaf-ı ferhunde-tedbîri

Ħilâfet-gâh-ı Bağdâd'îñ **vezîr**-i ma' delet-kânı (s.5 / k. 2 – 19)

Vali Ömer Paşa'nın hükmündeki adaleti, şair tarafından başka bir gazelde anlatılmıştır:

Vezîr-i ma' delet-güster Ömer Paşa-yı zî-şân kim

Umûr-ı mülkde el-ħağ Nizâmü'l-mülk-i şânîdir (s.74 / g. 64 – 3)

2.5.17. Yâver

Yardımcı, destekçi veya komutanın yanında bulunan ve ona yardımcı olan subey manasına gelmektedir (Parlatır, 2006, s. 1823).

Şiirin orijinal nüshasındaki bazı çizikler nedeniyle aşağıdaki satır net olmasa da, anlamı cümlelerin bağlamından anlayabiliyoruz. Şair, Hz. Ali b Ebi Talib'in Peygamber efendimiz (s.a.v.) ile olan yakınlığını kastetmiştir:

İki yazuberin **yâver**

İki kefi kerîmi saña dâmâd eylemiş Mevlâ (s.2 / k. 1 – 12)

2.6. Irkî Tipler

2.6.1. Hindû

Hindu, Hindistan vatandaşlarına verilen isimdir. Klasik Türk edebiyatındaki kullanımına gelince, yüzde veya vücuttaki ben anlamına gelir.

Aşağıdaki beyitte yanan bir kafur ağacı ile âşık arasında renk benzerliği vardır. Ayrıca misk, renk açısından Hinduizm ile de ilişkilendirilebilir:

Bir hatt-ı müşgi suhte-i kâfûra vaz' idüp

Hindû-yı hâl şafha-i ruhsârdır diyü (s.181 / g. 223 – 2)

2.6.2. Tatar

Tatar, Moğollardır. Moğolların birçok bölgeyi kontrol altına almalarından sonra bu tabir Türkçe konuşan bazı ülkelerde daha yaygın olarak kullanılmaktadır. Tatar kelimesi birçok İslami ve tarihi kaynakta Cengiz Han döneminde Arap ülkelerinde yaşanan Moğol sömürgeciliğini, yağma, soygun, öldürme ve benzeri olayları anlatmak için kullanılmıştır.

Aşağıdaki beyitte, sevgilinin ondan çalındığını belirtmek için Tatar oldu ibaresi kullanılmıştır:

Şayd oldı zülfü gamze-i mekkâre 'âkıbet

Âhû-yı deşt-i çîn ü **tâtâr** oldu tab‘-ı şûh (s.49 / g. 27 – 4)

Şair, sevgilisinin ceylanın gözüne benzettiği siyah gözünü, ona haset edilmekten nasıl korktuğunu anlatır:

Bu siyeh gözler ki vardır sende ey vahşî ğazâl

Bî-tekellüf saña âhû-yı **taţâr** eyler hased (s.50 / g. 28 – 5)

2.6.3. Türk

Türkler Orta Asya'dan gelip, Selçuklularla 11. yüzyılda Anadolu'ya yerleşmişler. Selçuklular Anadolu halkıyla karışmıştır. Daha sonra bölge Rumların çoğunlukta olduğu bir Hıristiyan bölgesinden Türk Müslüman bir topluluğa dönüşmeye başladı.

Bağdatlı Esad'ın şiirinin bir beytinde Türk gözü geçmektedir. Bu ifade gücü ve güzelliği tanımlamak için kullanılmaktadır. Türk gözüyle bir bakışın kavgayı başlatmak için yeterli olduğu söylenmektedir:

Cem‘ olup bir yere dünyâyı pür-âşûb itdi

Türk-i çeşmiñ nigeħ-i ‘arbede-âġâziñ ile (s.207 / g. 260 – 4)

Şair, sevgilisinin canını yakan öldürücü bakışlarına anlatmaktadır:

Nigâhıñ şabr-sûz u **Türk-i** çeşmiñ rehzen-i râhat

Dimezsın sen kimiñ ârâm-ı cân-ı zârısın kâfir (s.80 / g. 73 – 2)

2.7. Toplumsal Tipler

2.7.1. Âdem

İnsan, er kişi demektir (Parlatır, 2006, s. 41). Güzelliğinden dolayı gökyüzünde yıldızlara benzeyen insanlar en sevdikleri şeyi ona sahip olmak için öderler:

Serv-i nâzım yerde **âdem** gökde mâh u Müşterî

Nağd-i cân ile meţâ‘-ı hüsnüñe hep müşterî

Vaz‘-ı etvârıñ müselleme hayf ammâ ey perî

Dil-şiken-üftâde düşmen-âşinâ bîġânesin (s.19 / m. 4 – IV)

2.7.2. A‘dâ

Düşman demektir (Parlatır, 2006, s. 44). Şair, hayatının günlerinin düşmanlara karşı endişe ve problemlerle nasıl geçtiğini gösterir:

Geçer a‘dâsınıñ eyyâm-ı ‘ömri hep felâketle

Bu ‘işret-hânedede mesrûr ancak döstânıdır (s.74 / g. 64 – 6)

2.7.3. Ahbâb

Dostlar ve sevilenler demektir. (Parlatır, 2006, s. 52)

Şair Bağdatlı Esad, Ömer Paşa'ya bu şiiri yazarak Kurban Bayramı'nı tebrik eder, valinin sevdiklerinin ve dostlarının kalplerine getirdiği sevinç ve mutluluğu bu beyitte dile getirir:

Teşâdüf eyledi ıtlâk-ı hattı ‘îd-i adhâya

Dü-çendân zevk virdi zehre-i **ahbâb** u yârâna (s.11 / k. 4 – 8)

2.7.4. Ahfâd

Torunlar, yardımcıları, hizmetkârlar demektir (Devellioğlu, 1982, s. 19). Torunlar, büyükanne ve büyükbabalar tarafından her zaman çok sevilir ve değer verilir. Aşağıdaki beyitte lalenin, bahçedeki bütün bitkilerin kanına girdiği belirtilmiştir:

Boyunca kanına girdi çemen **ahfâdınıñ** cümle

Âniñçündür ki hûn-âlûde-i efkardır lâle (s.201 / g. 251 – 5)

2.7.5. Arûs

Arapçada “gelin” demektir. Edebiyatta güzelliği, süslemeyi vb. tanımlamak için kullanılır (Parlatır, 2006, s. 102).

Aşağıdaki beyitte şair, sevgilinin özelliklerini, düğün gününde süslenen gelinin güzelliği ile teşbih etmiştir:

Ruhsâr-ı nev-‘**ârûs**-ı me‘ânîye gâzesin

Her çend derd-i hasretile kânsın ey göñül (s.141 / g. 164 – 4)

2.7.6. A'yân

Ülkenin ve devletin ileri gelenler demektir (Parlatır, 2006, s. 126). Şehrin eteklerinde ricâlin ve ileri gelenlerin atanmasına işaret edilmiştir:

Çıkup bi'n-nefs gerd-i handeka darb-ı hıyâm itdi

Kenâr-ı sûra ta'yîn itdi hep **a'yân** u erkânı (s.5 / k. 2 – 21)

2.7.7. Berâyâ

İnsanlar, yaratıklar demektir (Parlatır, 2006, s. 180). Hızır (a.s)'dan bahsedilmiş ve o dönemde insanlara nasıl yardım ettiği anlatılmıştır:

Ulaşdı Hızır-veş imdâdına cümle berâyânuñ

Mesîhâ gibi ihyâ eyledi hep ehli-îmânı (s.6 / k. 2 – 34)

2.7.8. Civân

Genç, taze adam, delikanlı, cevân demektir (Parlatır, 2006, s. 260).

Aşkın tadını betimleyen şair Bağdatlı Esad, dudakların susuz nasıl eridiğini anlatır. Kendisini, yaşlı bir adamken sonrasında gençleşmek için hayat suyunu içmiş olarak tanımlamıştır:

Ol Mesîhâ-dem şanemle oldum ey dil hem-zabân

Buldı feyz-i şoḥbetiyle cism-i zârım tâze cân

Teşne-i hicrân iken emdim leb-i la'lin hemân

Pîr idim âb-ı hayât içdim **civân** oldum bugün (s.19 / m. 5 – II)

Şair Bağdatlı Esad, sevgilinin güzelliğini, istisnailiğini ve farklılığını tanımlamak için bu gazeli yazmıştı:

Serâpâ şâḥsın cânâ güzelsin dil-rübâsın sen

Ḳatı mümtâz u müsteşnâ **civân-ı** hoş-edâsın sen (s.171 / g. 208 – 1)

2.7.9. Dâmâd

Evliliğe aday genç, güveyi anlamlara gelmektedir (Parlatır, 2006, s. 315).

Şiirin orijinal nüshasındaki bazı çizikler nedeniyle aşağıdaki satır net olmasa da, anlamı cümlelerin bağlamından anlayabiliyoruz. Şair, Hz. Ali b Ebi Talib'in Peygamber efendimiz (s.a.v.) ile olan yakınlığını kastetmiştir:

İki yazuberin yâver

İki kefi kerîmi saña dâmâd eylemiş Mevlâ (s.2 / k. 1 – 12)

2.7.10. Dilîr

Kahraman, yiğit demektir (Parlatır, 2006, s. 349).

Cesaret terimi, şairin savaş günlerinde yazdığı şiirinde belirttiği gibi, genellikle Sam ve Nariman adlarıyla ilişkilendirilir:

Şecâ'atde müsellemler bir **dilîr-i** şîr-şavletdir

Ki tîr-endâz-ı ta'n olmuş dil-i Sâm u Nerîmâna (s.11 / k. 4 – 3)

2.7.11. Dost/Yârân

Dost kelimesi Farsça kökenlidir. Tasavvuftaki anlamıyla ise ilahi aşkı simgelemektedir. Bir insanın yaşadığı zor zamanlarda gerçek dostlukları bilinir ve bu dünya fani için olduğundan, insan ebedi hayatta kendini kurtarabilmek için dostluklarını iyi ve doğru bir şekilde seçmelidir. O halde kurtuluşun sırrı, Cenab-ı Hakk'a, Resûl'üne, ev halkına ve müminlere dost olmaktır.

Daha önce zor zamanlarda ortaya çıkan gerçek dostluktan bahsettiğimiz gibi, şair aşağıdaki beyitte umutsuzluğunun ve yenilgisinin zirvesine ulaşmıştır. Zorluklara dayanmak için tüm enerjisinin tükenmiş olduğundan bahseder ve sorununa bir çözüm bulmak için dostlarını çağırıp imdat istemiştir:

Var şaba benden yaña yârân-ı şefkat-kârıma

Söyle kim kâr eyledi gam hâtır-ı efkârıma

Luţf idüp bir çâre bulsunlar dil-i bîmârıma

Döstlar bir çâre zîrâ şabra tâkat kalmadı (s.29 / m. 14 – II)

Gerçek dostun özelliklerinden biri de, dostuna zor anlarında merhamet ve şefkat göstermek ve ona yardım etmek için elinden gelen her şeyi yapmaktır. Bundan aşağıdaki beyitte şair, içinde bulunduğu durumu ve ulaştığı şiddetini anlatırken, sadece dostlarından değil, düşmanlarından bile merhamet beklemektedir:

Derd-i hicrânıña ile ey şanem-i nâzende

Rahm ider görse beni **dost** degül düşmen de

Çalmadı şabr u sükûn sînedede râhat tende

Bir kez inşâfa gel ey âfet-i cânım sen de

Yok mıdır zerrece îmân ‘acabâ sîneñde

Dimediñ mi saña biñ cân ile oldum bende

Çanı ey kavli yalan itdigiñ ikrâr çanı

Nice oldı severim söyledigiñ ben de seni (s.13 / tb. 1 – V)

Şair Bağdatlı Esad, Ömer Paşa'ya bu şiiri yazarak Kurban Bayramı'nı tebrik eder, valinin sevdiklerinin ve dostlarının kalplerine getirdiği sevinç ve mutluluğu bu beyitte dile getirir:

Teşâdüf eyledi ıtlâk-ı hañtı ‘îd-i ağhâya

Dü-çendân zevk virdi zehre-i aħbâb u **yârâna** (s.11 / k. 4 – 8)

Şair, hekimlerin tedavisine fayda sağlamayan, filozoflara zor gelen kaygısını anlatmaktadır. Dayanma gücü kalmadığı için arkadaşlarından ve sevdiklerinden yardım istemiştir:

Es ‘adâ boş ço bir derde **yâr yârân** n'eylesün

Çâresiz bir derde bir çâre tabîbân n'eylesün

‘İllet-i nâsûra Eflâtûn u Loqmân n'eylesün

Döstlar bir çâre zîrâ şabra tâkat kalmadı (s.29 / m. 14 – IV)

2.7.12. Efsâne-gû

Efsâne anlatan, hikâye söylenen (kimse) demektir (Parlatır, 2006, s. 385). Sevgilinin zülüfleri için Çin ülkesinin kokusu vardır veya gam karanlığını yansıtır şeklinde yorum yapan efsane anlatıcılarının hepsi doğrusu hatalı yorumlar yapmışlardır:

Zülfüne geh müşg-i Çîn geh şâm-ı gam ta'bir idüp

Bir alay **efsâne-gû** el-hak hatâ söyleşdiler (s.68 / g. 56 – 6)

2.7.13. Erbab-ı ibtilâ

Tutkulu ve bir şeye düşkün demektir. Şair, aşağıdaki beyitte kendisine tutkulu olan insanlar olup olmadığını merak eder:

Erbâb-ı ibtilâda 'aceb var mı Es'adâ

Bir kıymet-i fütâde bilir yâre mübtelâ (s.32 / g. 2 – 8)

2.7.14. Erkân

Başkanlar, ileri gelenler, reisler, esaslar, kaidler, destekler anlamlarına gelmektedir (Parlatır, 2006, s. 410). Şehrin eteklerinde ricâlin ve ileri gelenlerin atanmasına işaret edilmiştir:

Çıkup bi'n-nefs gerd-i handeka darb-ı hıyâm itdi

Kenâr-ı sûra ta'yîn itdi hep a'yân u erkânı (s.5 / k. 2 – 21)

2.7.15. Eslaf-ı akrân

Eslaf kelimesi, selefler demektir (Parlatır, 2006, s. 416).

Şair, altın ve gümüşün cazibesine kapılmayan ve seleflerinin izinden giden vali Ömer Paşa'dan söz eder:

Egerçi sîm ü zer virdiñ velîkin nâm u şân aldıñ

Ki fersahlarla geçdiñ hep geçen **eslâf-ı akrâmı** (s.7 / k. 2 – 38)

2.7.16. Esîr

Savaşta düşman eline düşen kimse, tutsak demektir.

Şair bu beyitte esîrin gözyaşı dökerek dertlerinden kurtulduğunu anlatır. Çünkü bir sevgilinin acısından kurtulmasının tek yolu ağlamaktır:

Ref' -i vaqt eyler bir ednâ 'özü-i nâ-ber-câ ile

'Âşık-ı zârı **esîr-i** miñnet-i hicrân ider (s.72 / g. 62 – 3)

2.7.17. Garîbân

Yabancı, gurbette yaşayan, kimsesiz, zavallı, bîçare anlamlarında kullanılmaktadır (Parlatır, 2006, s. 491).

Ahter-i tâli' i ber-geşte olan bed-rûzuñ

Şubh-ı ümmîdi ider şâm-ı **garîbâne** hâsed (s.52 / g. 31 – 5)

2.7.18. Gerden-firâz

Boyun kaldıran, baş yukarıda, kibirli, gururlu manasına gelmektedir (Parlatır, 2006, s. 503).

Şair, inatçı ve kibirli kişiden ve halkın ona hürmetinden bahseder. ona secde ediyormuş gibi, şişenin eğildiği kadehe benzetti:

Ne deñlü ser-keş ü **gerden-firâz** olsañ yine sâkî

Cem' i ta' zîm idüb mînâ gibi câma sücûd eyler (s.56 / g. 37 – 4)

2.7.19. Gulâm

Bıyığı yeni çıkmış delikanlı, genç, kul, köle, esir, kölemen anlamlarına gelmektedir (Parlatır, 2006, s. 524). Şair, cihan kaydından kurtulmuş iken sevgilinin zincire benzeyen saçları onu ayakları bağlı bir köleye dönüştürmüştür:

Cihân kaydından Es'ad fâriğ ü âzâd idim ammâ

Beni zencîr-i zülf-i yâr pâ-beste **gulâm** itdi (s.216 / g. 274 – 5)

2.7.20. Halk

Bir milleti meydana getiren insan topluluğu anlamına gelmektedir.

Şair, Bağdat şehri anlamına gelen Dicle Nehri halkından bahsetmektedir. üzerlerinde beliren üzüntüye ve sevinçlerinin solduğuna da değindi:

Küdûret var imiş kalbinde gûyâ Dicle'niñ **halka**

Temevvüc birle izhâr itdi bir pür-çîn-i bî-şânı (s.4 / k. 2 – 4)

2.7.21. Hâmûş

Susmuş, suskun, Sessiz demektir (Parlatır, 2006, s. 574).

Konuşan kişi Aşk konusunda bahsederken sakın sakın olmazsa, aşk anlamını bilmez. bir kişinin aklının ve hissini genişliğine şaşırmayan, anlamlarını da bilmez:

Güft-gû-yı 'aşkı hâmûş olmayan bilmez nedir

Çadr-i 'aql u hûşî medhûş olmayan bilmez nedir (s.68 / g. 57 – 1)

2.7.22. Hasm

Düşman demektir (Parlatır, 2006, s. 592). Şair, ata binip onunla yürüyen ve rakibiyle bir konuşma yapmak isteyen bir adama işaret etmiştir:

Oldı merdâne küme-y-i mey-i gül-gûne süvâr

At sürüp istedi **hâşm-ı** ğamı meydâna kadeh (s.48 / g. 26 – 3)

2.7.23. Hussâd

Haset edenler, kıskananlar (Parlatır, 2006, s. 655).

Şair, gücünü, yaşını ve gençliğini tüketen kıskançlara atıfta bulunur:

N'ola sûzân iderse berg ü sâz-ı cân **hussâdı**

Civânım berç-i tab'-ı Es'ad âteş-zebândır bu (s.182 / g. 224 – 8)

2.7.24. Hüner-kâr

Hüner kelimesi, bilme, biliş, marifet, malumat manasına gelmekte, Kar ise, sahibi demektir (Parlatır, 2006, s. 662). Evrad kelimesi Vird kelimesinin çoğuludur ve bu beyitte şair, ülkenin iyiliği olan amaca ulaşılıncaya kadar Hizbi'nin bir grup vird'i belirli şartlar ve kurallar içinde okuması anlamına gelir:

Bütün evrâd-ı hızbü'l bahre meşgûl oldı Bağdâd'ın

Şalâh-ı hâl ile ma' rûf olan pür-**hüner-kârâmı** (s.5 / k. 2 – 17)

2.7.25. Kâtil

Birini öldüren kişi demektir. Aşağıdaki beyitte, Âşığın haksızlığına teslim olan âşık, katilinin eline kanını kına yapar:

Düşelim hancerine şevk ile bismil olalım

Hûn-ı renginle hınâ-yı kefi **kâtil** olalım (s.157 / g. 188 – 1)

2.7.26. Kızıoğlan

Bekâreti bozulmamış, bâkir kız, henüz evlenmemiş veya çiftleşmemiş kız demektir (Parlatır, 2006, s. 907). Aşağıdaki beyitte şair, sevgilisini izleyen birinin masum bir küçük kız sandığını kağıda dökmektedir:

Vaz'-ı merdâne velî lehcesi tannâzâne

Seyr iden cümbüşini dir ki **kızıoğlan** geliyor (s.65 / g. 51 – 4)

2.7.27. Medhûş

Hayrette kalmış, şaşırılmış kimse anlamlarında kullanılmaktadır (Parlatır, 2006, s. 1036). Konuşan kişi Aşk konusunda bahsederken sakın sakın olmazsa, aşk anlamını bilmez. bir kişinin aklının ve hissinin genişliğine şaşırmayan, anlamlarını da bilmez:

Güft-gû-yı 'aşkı hâmûş olmayan bilmez nedir

Ûadr-i 'aql u hûş **medhûş** olmayan bilmez nedir (s.68 / g. 57 – 1)

2.7.28.Merdân

Sözlükte insanlar, adamlar, yiğitler, cesurlar, hamiyetliler, insaniyetliler anlamlarına gelmiştir (Parlatır, 2006, s. 1061). Şair, ata binip onunla yürüyen ve rakibiyle bir konuşma yapmak isteyen bir adama işaret etmiştir:

Oldı **merdâne** kümeyt-i mey-i gül-güne süvâr

At sürüp istedi haşm-ı gamı meydâna kadeh (s.48 / g. 26 – 3)

2.7.29.Müşteri/Haridâr

Bir mala talip olan, satın alan, alışverişe gelen, arzulu, istekli anlamlarında kullanılmaktadır (Parlatır, 2006, s. 1210). Bu beyitte müşteri kelimesi, sevgili için canlarını feda etmeye kadar varabilecek her türlü bedeli ödemeye hazır âşıkları belirtmek için kullanılmıştır:

Serv-i nâzım yerde âdem gökde mâh u Müşteri

Naqd-i cân ile meţâ‘-ı hüsnüñe hep **müşteri**

Vaz‘-ı eţvârın müsellem hayf ammâ ey perî

Dil-şiken-üftâde düşmen-âşinâ bigânesin (s.19 / m. 4 – IV)

Bu beyitte, Sevgilinin gözbebeğine güzelliğinin yoğunluğundan dolayı mecazi olarak değer vermek amacıyla yazılmıştır:

Müşteri nukre-i eşk ile saña merdüm-i çeşm

Sîne naqdîne-i dâğ ile **haridârındır** (s.67 / g. 54 – 2)

2.7.30.Nâs

Arabçada halk demektir. Şairin de bir dönem hizmetinde bulunduğu Ömer Paşa öyle nadide bir kişidir ki insanların kalplerini kendine hayran bırakmıştır:

‘Aceb bir hâlet-i nâfide kim encâmı hayr olsun

Kulüb-ı **nâsı** itdi ‘urza-i teşvîş ü hayrânı (s.5 / k. 2 – 12)

2.7.31.Nükte-sencân

Nükte yapmayı bilenler, nükteciler demektir (Parlatır, 2006, s. 1309).

Şair, fikri değerlendirebilenlere atıfta bulunur ve Bağdat vilayet hazine vekîlinin olayına işaret etmiştir:

Bu âfet Nîl-i zaḥm-ı çeşmidir serḥadd-i Bağdâd'ın

Bunu idrâk ider elbetde 'aşrın **nükte-sencânı** (s.7 / k. 2 – 43)

2.7.32.Nükte-şinâsân

"Nükteden anlayanlar, nükte yapmayı bilen, nüktecilik manasına gelmektedir (Parlatır, 2006, s. 1309)."

Bu beyitte şair, süslü divanından bahsetmekte, onun fikrini veya anlamını anlamayan kiskançlara işaret etmektedir:

Zîb-i dîvân olalı bu gâzel-i nev Es'ad

Ağız açdırmadı hiç **nükte-şinâsâne** ḥased (s.52 / g. 31 – 6)

2.7.33.Pîrân/Şeyh

" Pir " veya " Şeyh " kelimesinin ikisi de yaşlı bir adamı ifade etmektedir. Tasavvuf manasında ise bir tarikatın kurucusu demektir (Parlatır, 2006, s. 1364).

Aşağıdaki beyitte şair, Hz. Yusuf'un kaybını uzun süre bekleyen sabırlı insanlardan biri olarak kabul edilen Hz. Yakup Peygamber'den söz etmektedir. Hz. Yusuf'a olan sevgisinin yoğunluğundan gözleri çok ağlamaktan kör olmuştur:

'Azîzimden cüdâ ey **pîr-i** Ken'ân ḥâlîmi gel gör

Sen inşâf eyle bu kim sâkin-i beyt'ül-ḥazen iden kimdir (s.84 / g. 78 – 2)

Bu gazel, sorunları çözmekte akıllıca ve ciddiyetle uğraşan insan zihnini ve hayattan küçük bir çocuk gibi zevk alan şefkatli kalbini anlatmak için yazılmıştır:

Sen tekye-gâh-ı **pîr-i** ḥiredsin dirîğ kim

Bâzîçe-gâh-ı cilve-i tıflânsın ey gönül (s.141 / g. 164 – 5)

Bu şiir Bağdat valisi Ömer Paşa için ilk defa zorunlu askerliğin getirildiği tarihte yazılmıştır. Vali, orduya katılanlara birçok ödül vermiştir. Böylece bu olay, Bağdatlı Esad'ın şiirinde, Vali'nin ihsanının tüm gençleri ve yaşlıları kapsadığını söylediği aşağıdaki beyitte sunulmuştur:

‘Atâsın kalmadı bir görmemiş bu bâbda aşlâ

Bu şehriñ ser-te-ser a‘lâ vü ednâ **şeyh** u şıbyânı (s.6 / k. 2 – 26)

2.7.34. Re‘âyâ

Bir padişahın yönetimi altında bulunan ve vergi veren halk, bütün halk, ahali anlamında kullanılır (Parlatır, 2006, s. 1393).

Yıkıldı hâne-i ‘İsî dehâkîn **ü re‘âyânıñ**

Bütün harca sürüldü hânümân-ı berg ü sââmânı (s.5 / k. 2 – 15)

2.7.35. Ser-keş

Başkaldıran, asi, inatçı, uyumsuz anlamlarına gelmektedir (Parlatır, 2006, s. 1492). Şair, inatçı ve kibirli kişiden ve halkın ona hürmetinden bahseder. ona secde ediyormuş gibi, şişenin eğildiği kadehe benzetti:

Ne deñlü **ser-keş** ü gerden-firâz olsañ yine sâkî

Cem ‘i ta‘zîm idüb mînâ gibi câma sücûd eyler (s.56 / g. 37 – 4)

2.7.36. Suret-perest

Surete önem ve değer veren demektir (Parlatır, 2006, s. 1535). Şair, eşyanın özüne bakmadan sadece görünüşe önem veren insanları anlatır. Anlamları kimin okuduğunu ve kimin anladığını merak eder:

Libâs-ı lafzıdır manzûr olan **şûret-perestâna**

Bu ‘âlem içre Es‘ad kim oğur ma‘nâyı kim diñler (s.59 / g. 41 – 7)

2.7.37. Sükkân

Oturanlar demektir (Parlatır, 2006, s. 1539). Şair, Bağdat halkına bir zarar gelmesin diye aşağıdaki beyitte Allah'a dua eder:

Ĥudâ göstermesin eksikligin **sükkân-ı** Bağdâd'a

Ki zât-ı ekremi bu kişveriñ rûh-ı revâmıdır (s.74 / g. 64 – 7)

2.7.38. Şâir

Şiir yazan ve söylenen kimse. Şair Bağdatlı Es'ad, tecrübe sahiplerine sorarsanız hemen tanıyacağınız ünlü şairden aşağıdaki beyitte bahsetmiştir:

Ma'ârif-pîşegândan her kime şorşam seni Es'ad

Miyân-ı 'ârifânda **şâ'ir**-i meşhûrdur diler (s.59 / g. 42 – 5)

2.7.39. Şâhid

Belirli bir olayı veya durumu gören bir tanık. Şair, mucize mertebesine eriştiği ölçüde sevdiğini şımartmanın miktarına değinir:

Şâhid-i ma'nî o deñlü nâzenîndir Es'adâ

Gâh olur kim hâme-i mu'ciz-tırâza nâz ider (s.55 / g.36 – 7)

2.7.40. Tıflan/Sıbyan

Arapçada çocuk demektir.

Gül denilince akla gelen ilk çağrışım olan gül ve bülbül ilişkisi, klasik Osmanlı şiirinin en önemli metaforlarından biridir. Bu metafor bağlamında gül sevgilidir, ancak âşık genellikle net olarak tanımlanmaz. Bülbül, sevdiğine kavuşmak yolunda ömrünü harcayan, ona ulaşmak için tereddüt etmeden canını feda eden, hatta ondan gelecek azabın tadını çıkarabilen âşık olarak tanımlanır. Bu aşk, özellikle klasik Osmanlı edebiyatında hem mecazi hem de gerçek aşkı anlatmak için kullanılır. Bu benzetmelerle âşık da inatçı bir çocuğa benzetilmiştir:

Ma'zûrdur açılmasa ol gonçe bülbüle

Zîrâ ki **tıfl-ı** ħod-ser-i ‘âşık-ı nedîdedir (s.73 / g. 63 – 6)

Şair, aşağıdaki beyitte Vâli Ömer Paşa'nın ikram ve ihsânlarına Bağdat'taki yaşlı çocuk demeden herkesin nâil olduğunu belirtmektedir:

‘Aţâsın ħalmadı bir görmemiş bu bâbda aşlâ

Bu şehriñ ser-te-ser a‘lâ vü ednâ şeyḫ u **şıbyâni** (s.6 / k. 2 – 26)

Aşağıdaki beyitte ise, irfan mektebinin çocuğuna seslenilmiş ve onun güzellik kitabına gubarî hat ile Faslü'l-hitâb'ın yazıldığı vurgulanmıştır :

Kitâb-ı ħüsnüñe ey **tıfl-ı** mekteb-i ‘irfân

Ḥaţ-ı ħubâr ile faşlu‘l-ħiţâb yazmışlar (s.74 / g. 65 – 3)

3. ŞAHSİYETLER

"Bir toplumun değer yargıları, yaşantısı, iç ve dış âleme bakışı, davranış şekilleri, inanışları tip ve kişilik etrafında şekillenir. Kişilik şahsa bağlıdır, basmakalıp davranışlar sergilemez. Bireylerin davranışları değişkendir. Kişilik veya şahsiyet, gerçek hayatta var olmuş, tarihte belli bir zamanda ve belli bir coğrafyada yaşamış insan tipidir ve kişinin kendi görüş, düşünüş ve davranışlarıyla şekillenir. Gerçek varlıkları, mekân ve zaman kaydı ile sâbit olan, tarih kaynaklarında geçmeleri yönü ile varlığı ispat edilebilen kişilerdir" (Uludağ, 2019).

3.1. Tarihi Şahsiyetler

3.1.1. Devlet Adamlar

3.1.1.1. Âsaf

Âsaf, İsrailoğulları âlimlerinden ve Hz. Süleyman'a yakın olanlardandır. Çok fazla bilgiye sahipti. Din adamları, Saba Kraliçesi'nin tahtını göz açıp kapayıncaya kadar Hz. Süleyman b. Hz. Davud'a getirenin o olduğuna inanıyor. Bazıları onu Hz. Süleyman'ın kâtibi olarak bahsetmiş ve diğerleri onun Hz. Süleyman'ın veziri olduğunu söylemişlerdir. Kuran Kerim'de ismi geçmemekle birlikte, birçok müfessir ve alim onun Neml Suresi 40. ayette geçen "Kitaptan ilim sahibi" olduğunu söylemişlerdir (El-Dimeşkî, 2000).

Vezir Âsaf, Es'ad tarafından aşağıdaki beyitte kendi zamanında cömertlik ve kerem sahibi olarak tanımlanmaktadır. Şair, Vali Ömer Paşa'yı zamanın şan ve cömerlik sahibi Âsaf'ı olarak nitelemiştir:

Cenâb-ı **âsaf**-ı zî-şân 'aşrın hâzin-i cûdı

Ki teshîr-i dil-i aḥbâbda beñzer Süleymân'a (s.10 / k. 4 – 1)

Şair, Ömer Paşa'yı övdüğü bir şiirinde yine ondan Âsaf sıfatlı diye anmıştır:

Felâṭûn-menḳabet **âsaf**-şifat Dârâ-dirâyet kim

Dil-i âğâhı nûr-efrûz-ı erbâb-ı nazâr geldi (s.9 / k. 3 – 4)

Şair, yaşadığı dönemin padişahını cihanın padişahlar padişahı olarak nitelerken Ömer Paşa'yı ise onun Âsaf'ı olarak anmıştır:

Şehin-şâh-ı cihânîñ âşaf-ı ferhunde-tedbîri

Hilâfet-gâh-ı Bağdâd'îñ vezîr-i ma' delet-kâmı (s.5 / k. 2 – 19)

Aşağıdaki beyitte ise yine Ömer Paşa'ya kerem sahibi Asaf diyerek onun Dicle'nin etrafına yaptırdığı setlerden bahsetmektedir:

Muḥaşşal ḥüsn-i re'y ü sa'y ile ol âşâf-ı ekrem

Ḳavî sedlerle bend itdi o deryâ-yı ḥurûşâmı (s.6 / k. 2 – 32)

3.1.1.2. Mahmud ve Ayaz

Gazneli Sultan Mahmud Sebük Tekin oğlu, on birinci yüzyılda Horasan, Afganistan, kuzey Hindistan ve Maverâünnehir'i yöneten bir Türk İslam hükümdarıydı. Ayaz ise padişah için çalışan bir çiftçinin oğlu, yakışıklı, güçlü, fakir bir gençtir. Ayaz da bir çiftçi olarak çalışmış, ancak yavaş yavaş Sultan Mahmud, devlette yüksek rütbelere ulaşana kadar ona hizmet etmiştir.

Mahmud'un sadık kölelerinden birine olan özel ilgisinden kaynaklanan bu hikâyelerden biri de Mahmud ile Ayaz'ın hikâyesidir. Kadim zamanlardan kalma bir hikayedir, kahramanları Gazneli Sultan Mahmud ve Ayaz'dır. Sultan Mahmud, Ayaz'ın padişah sevgisini ve takdirini kazandığı dürüstlük, samimiyet ve zekadan dolayı Ayaz'a yaklaşır ve onu kendisine danışman yapar. Durumu kıskananlar ve düşmanlar çok kızarlar. Sultana iftira atarlar. Bir gün padişaha: “(Ayaz) senin hazineni çalmış, onları bir yere saklıyor ve bir şeyler planlıyor, kendine bir oda ayırmış, kapısı her zaman kilitli, kimsenin girmesine izin vermiyor. Zaman zaman yalnız gelip içeri giriyor, sonra çaldıklarını saklayıp çıkıyor, sonra geri dönüp kapıyı arkasından kilitliyor. Hazineyi boşaltmak istiyor!” dediler. Sultan, söylediklerine inanmadı, ancak onlara göstermek için adamlarına, gidip odanın kapısını açıp, içinde bulduklarını getirmelerini emretti. Odaya girdiklerinde deri ayakkabı ve paltodan başka bir şey bulamadılar. Odayı kazmaya başladılar, odanın içinde kazılmamış hiçbir yer bırakmadılar, ancak ve hiçbir şey bulamadılar. Bunun üzerine (Ayaz'ı) getiren padişaha haber verdiler ve ona sordular: “Bu işin sebebi nedir? Neden bütün bir odayı deri ayakkabı ve paltoya ayırıp kapıyı kilitledin? Haksız yere suçlandın.” Ayaz cevap verdi: "Sultan'a doğruyu söylüyorum,

çünkü daha önce hiçbir zaman meyve bahçelerindeki dikenleri söken basit bir işçiden başka bir şey değildim. Ama şimdi ben Sultan'ın veziri oldum. Durumumu unutmamak için, dikenleri budarken giydiğim elbiseyi bu odaya koydum. Her gün bakıyorum ve eski halimi hatırlıyorum ve kendi kendime diyorum ki: 'Ey Ayaz, sen diken yolucudan başka bir şey değilsin. Bu elbise hala burdadır. Ve şimdi bu lüks kıyafetleri giydiğine göre, ilk durumunu unutma, kendini beğenmişliğe kapılma! 'Kimseye ihanet etmeye, kimseye saldırmaya cüret etmeyeyim diye yapıyordum bunu...'” Padişah bunu duyunca çok sevindi ve onu (Ayaz) kendisine daha çok yakınlaştırdı. Ayrıca diğerlerini de kıskançlıklarının sonucuyla orantılı olarak cezalandırmıştır (Çavuşoğlu, 2019).

Şair, aşağıdaki beyitte sevgilisine yaptığı nâz ile Sultan Mahmud Ayaz'ın yaptığı nâzı karşılaştırır:

Feyz-i 'aşk-ı pâkle ma'sûka nâz eyler gönül

Var mı bir **Maḥmûdı** görmüş kim **Ayâza** nâz ider (s.55 / g. 36 – 5)

3.1.1.3. Nizamü'l-Mülk

Nizamü'l-mülk, Bazak lakaplı Kavâmu'd-dîn Abu Ali el-Hasan El-Ṭûsî, Selçukluların en ünlü bakanlarından biri olan Horasan'da Tus'ta doğdu. Alp Arslan ve oğlu Melikşah'ın bakanıydı, sadece parlak bir bakan ve yetenekli bir politikacı değildi; bilakis bilime ve edebiyata çağırır, onları severdi; "Nizâmiyye okulları" adıyla bilinen okulları kurdu. Nizamülmülk, H. 408 yılında Tus şehrinde doğdu. Annesi o bebekken öldü. Babası onunla ilgilendi, bu yüzden on bir yaşında Arapça öğrendi ve Kur'an-ı Kerim'i ezberledi, İmam Şafii mezhebine göre fıkıh öğrendi, hadisler dinledi ve ahlâk meseleleriyle ilgili görgü kurallarını öğrendi. Selçuklu Sultanı'nın veziri olarak yüksek bir konuma yükseldi. Nahavand'da Bakan Nizam el-Malik'in suikastıyla vefat etti (Kafesoğlu, 1955).

Şair, Vâli Ömer Paşa'yı methettiği aşağıdaki dizelerinde onu adaleti ve cömertliği sebebiyle ikinci Nizamü'l-mülk olarak gördüğünü belirtir:

Vezîr-i ma'delet-güster Ömer Paşa-yı zî-şân kim

Umûr-ı mülkde el-ḥaḫ **Nizâmü'l-mülk-i** şânîdir (s.74 / g. 64 – 3)

3.1.1.4. Ömer Paşa

1764'ten 1776'ya kadar Bağdat ve Basra Vilayeti'ni yöneten Irak Memlûklerinden biriydi. Memlûkler, 18. yüzyılın ortalarından 19. yüzyılın ilk çeyreğine kadar Irak'ı yöneten bir hükümdarlar hanedanıdır. Kökenleri ise, Orta Asya'nın çeşitli bölgelerine (Gürcistan, Çerkes ülkeleri, Dağıstan ve diğer Kafkasya dağ ülkeleri) dayanmaktadır. Irak'taki hâkimiyetleri ise MS. 1749'da Ebu Leyla lakaplı Büyük Süleyman Paşa devletinde yaklaşık 82 yıl sürmüş ve MS. 1831'de Davud Paşa'nın Bağdat valiliği görevinden alınmasıyla sona ermiştir.

Memlûklerin bu dönemdeki hâkimiyetinin, hüküm üzerine çok sayıda ihtilâfla ayırt edildiği söylenebilir. Dönemin ileri gelenleri, Vali Ali Paşa'ya bir komplo kurdular ve onu devirmeyi amaçladılar. Öldürüldükten sonra, Ömer Paşa'yı Bağdat ve Basra'ya nazır tayin etmeyi kabul ederek, Osmanlı Padişahı'na bir ferman yazdılar ve fermanda şunları açıkça belirttiler: “Ali Paşa düşünce ve davranış açısından İran'a meylettiği, çoğu konuda onlarla ilgilendiği ve Bağdat'ı İranlılara teslim etmeye çalıştığı için, Ali Paşa'nın yerine yeni bir vali atanmalı. Ömer Paşa'nın devlete işlerinde dürüst olduğunu ve her davranışının kendi iradesine, kişiliğine uygun olduğuna şahidiz. Bu sebeple devletin kendisine emanet edilmesini umuyoruz.” Fermanın cevabı geldiğinde, Ömer Paşa Bağdat ve Basra'ya vali olarak atanmasının onaylandığı duyurulmuştur.

Belirttiğimiz gibi, Bağdat'ta iktidarın dizginlerini ele geçirmek için yürütülen siyasi bir mücadele ile Vali Ömer Paşa'dan kurtulmaya çalışılmış. Nitekim şeyhler ve ileri gelenler tarafından İstanbul'daki Osmanlı idaresine hitaben, vali Ömer Paşa'nın Basra vilayetini ele geçirmek için hareket eden İran orduları karşısında ciddiyetsizliğini anlatan bir ferman yazılmış ve o da Mustafa Paşa'yı fiilen kaldırmış ve halefi olarak atamıştır. Yazar Abbas el-Azzavî'nin Irak Tarihi Ansiklopedisi'nde Ömer Paşa hakkında şunları söylemiş: “Ömer Paşa kendi içinde bir düşünürmüş, doğru ölçü, cesur, görkemli, kibar ve saygılı bir kişilikmiş. Devletine itaat edip, emirlerine ve yasaklarına boyun eğmiş. Karşılığında da devlet, O'nun çalışmalarından memnun olurmuş. İran meselesiyle sanılanın aksine, olumsuz yönde hiçbir ilgisi yoktu. Yani Basra'yı İranlılara teslim etmek istemiyordu.

Ömer Paşa, kendi askerleriyle yeni vali Mustafa Paşa'nın askerleri arasında meydana gelen çatışmalardan sonra Bağdat'tan Musul'a kaçmayı başarmış. Yolda atından düşüp boynunu kırıp ölmüştür. Onu takip eden askerlerden biri onu görene kadar

bu vaziyette kalmış. Asker Ömer Paşa'yı bulduktan sonra kafasını kesip Vali Mustafa Paşa'ya sunmuş (El-Azzavî, 1949).

Şair, Ömer Paşa'yı iki kaside ve methiye içerikli bir gazelle övmüştür. Bir beytinde ondan cömertlik bakımından deniz gönüllü olarak bahsetmiş ve okyanusların cömert dalgalarının onun cömertliğinden utanacağını dile getirerek Paşa'nın cömertlikteki durumunu anlatmak istemiştir:

Muhîf-i mekrümet ya'nî 'Ömer Paşa-yı deryâ-dil

K'ider şermende mevc-i cûd desti baħr-i 'ummânı (s.5 / k. 2 – 20)

Vali Ömer Paşa'nın cömertliğinin tarifi başka bir gazelde zikredilmiştir:

Kerîm-i kâmrân ya'nî 'Ömer Paşa-yı 'âlî-şân

Ki dest-i ekrem-i ğayret fezâ-yı baħr u ber geldi (s.9 / k. 3 – 1)

Vali Ömer Paşa'nın hükmündeki adaleti, şair tarafından başka bir gazelde Nizamül-mülk benzetmesiyle anlatılmıştır:

Vezîr-i ma'delet-ğüster Ömer Paşa-yı zî-şân kim

Umûr-ı mülkde el-ħağ Nizamü'l-mülk-i şânîdir (s.74 / g. 64 – 3)

3.1.2. Şairler

3.1.2.1. Basîrî (D.1700 – Ö. 1768)

Türk edebiyat tarihinde Basiri adıyla tanınan üç kişi vardır, bunların en ünlüsü asıl adı Muhammed b. Ahmed olan şair Ebu Mualla el-Murtada'dır. İstanbul'da elçi olarak yaşamış ve 1535'te ölmüştür. Basiri olarak bilinen ikinci şair Bursalı Abdulgani'dir. Halep şehrinde bir alayın komutanı olarak görev yapmış ve 1599 yılında vefat etmiştir (Tetik, 2020). Bağdatlı Esad Divanı'nda adı geçen şair ise 1768'de vefat eden Musullu Halil Efendi'dir. Musul vilayetinde adına kayıtlı bir Divanı var. Şair Bağdatlı Esad'ın dayısıdır. Urfa Valisi Rağıb Paşa'nın himayesi altındaydı (Tetik, 2020).

Şair Basiri, H. 1119 / M. 1707 yılında Musul şehrinde doğmuş ve küçük yaşta gözlerini kaybetmiştir. Basiri adını kör olmasına bağlı olarak almıştır. Ancak bu, çok akıllı olduğu için kendisini ve yeteneklerini geliştirmesine engel olmamıştır. Fıkıh ilmini

Musul şehrinde yaşlıları gibi şeyhlerinin ve âlimlerinin elinde öğrenmiştir. Kur'an-ı Kerim'i ve bazı edebi eserleri ezberlemiştir. Güçlü hafızasından dolayı Kur'an-ı Kerim'in tamamını bir veya iki kez dinleyerek ezberlediği söylenir. Ayrıca nahiv ve sarf okumuştur. Birçok alim, yazar ve şair konseyine katılıp, söylediklerini çabucak ezberleyecek yeteneğe sahiptir. Bu nedenle şiir alanına yönelmiş ve şiirlerini Arapça, Türkçe ve Farsça yazmıştır. Ders vermeye ve ilginç tartışmalara girişene kadar hayatına şiir yazarak devam etmiştir. Urfa, Halep ve bazı Türk ve Irak şehirlerine ilim meclislerine katılmak için gitmiştir. Vefatına gelince, H. 1182 / M. 1768 yılında Musul'da ölmüş ve orada defnedildiği Arap kaynaklarında bildirilmiştir. Divanının bir nüshası İstanbul Ali Emiri Kütüphanesinde bulunmaktadır (Tetik, 2020).

Şair Bağdatlı Esad, şiirinde zekasından dolayı Şair Basiri'yi övmekte ve aynı zamanda hiç kimsenin O'nun sahip olduğu basîrete sahip olmadığını da anlatmaktadır:

Kimse erbâb-ı başardan çün-**Başîrî** Es'adâ

Bî-başar şahib-başîret bir hüner-ver görmemiş (s.109 / g. 115 – 9)

3.1.2.2. Behcet

Asıl adı Seyyid Muhammed Ali Behcet Fahrizâde, Abdullah Neşâtî el-Araji'nin oğludur. Yani Ali Behcet Efendi şair Bağdatlı Esad'ın kardeşidir. Doğduğu yıl bilinmiyor, ancak Musul şehrinde doğmuş ve kardeşlerinin geri kalanı gibi büyümüş, dini ve nazari ilimlerini Musul şeyhlerinin ve alimlerinin elinde almış olduğu bilinmektedir. Ragıp Paşa'nın isteği üzerine 1757'de İstanbul'da öğretmen olmak için oraya gitmiş (El-Bedrânî, 2012).

Şiirlerini Arapça, Türkçe ve Farsça olmak üzere üç dilde yazmıştır ve şiirleri İstanbul'daki Millet Kütüphanesinde muhafaza edilmektedir. Sicil-i Osmanî'ye göre H. 1191 / 3 Kasım 1777 yılında ölmüştür (Kesik, 2018).

Şair, özlediği kardeşi Ali Behcet Efendi'nin hasretinden bu gazeli yazmıştır:

Şarîr-i kil-k-i şevkim **Behcet'e** tanzîr ile ancak

Yine murğ-ı çemenden Es'ada behcet-fezâ terdir (s.78 / g. 70 – 8)

3.1.2.3. Ferîdî

Hatîbî, tezkiresinde Ferîdî Efendi'den sadece ismen bahsetmiş Es'ad'ın ona yazdığı gazeli garrâ olarak nitelemiştir (Hatîbî, 2008, s. 60). Yaptığımız araştırmalara göre klasik Türk şiiri tarihinde Ferîdî Mahlaslı üç şair vardır: 1. Haraccı Husam Ferîdî (Ö. 1512 – 20 veya 1534 – 35?). 2. Kehhâlzâde Feridî Efendî (17. Yüzyıl, Ö.?). 3. Mehmed Veliyyü'd-Dîn Ferîdî Efendi (Ö. 1672) (<http://teis.yesevi.edu.tr/>). Es'ad'ın nazîre yazdığı Ferîdî Mahlaslı şair bu üç şairden biri midir, yoksa bunların dışından başka bir şair midir tespit edilememiştir.

Şair aşağıdaki beyitte güzel ifadelerini Ferîdî'nin ifadelerine benzetmekle şiirlerinin beğeni kazanacağına inanmaktadır:

Ferîd-i 'aşra beñzetmekle Es'ad hüsni ta'bîri

Bu nazm-ı dil-pesendi ğayret-i sihr-i helâl itdim (s. 152 / g. 179 – 7)

3.1.2.4. Koca Rağıp Paşa

Defterhane kâtiplerinden Şevkî Mehmed Efendi'nin oğlu ve asıl adı Mehmed olan Koca Râğıp Paşa, 1110/1698-99 yılında İstanbul'da doğmuştur (Gültekin, 2015). Şair Bağdatlı Esad ile aynı mesleği paylaşan Koca Râğıp Paşa da babası gibi kâtibi olarak çalışmıştır. Ancak sadece bu vazifeyi üstlenmemiş, bunların yanında çeşitli yüksek mevkilere yükselmiştir. Vezir rütbesiyle Mısır valiliğine terfi etmiş. Ancak sonra İstanbul'a dönmeyi tercih etmiştir. Daha sonra Sayda, Rakka ve Halep dahil olmak üzere birçok eyalette çalışmıştır. Yaşlıları arasında adından söz ettiren şiir yeteneğinin yanı sıra devlet adamlığıyla da adını duyuran bir liderdi, hat ve müzik gibi başka hobileri de vardı. Erken yaşta Arap ve Fars dilleri başta olmak üzere diğer birçok bilişsel ilim tahsil etmiştir.

Rağıp Paşa'nın başarıları arasında; vezaret görev süresi boyunca devletin resmi kurumlarını yeni bir anlayışla örgütlemesi, askeri, ekonomik, sosyal ve kültürel tüm alanlarda ve bunların geliştirilmesinde üstün başarı göstermesi sayılabilir. Hakkında yazılan tüm kaynaklarda Rağıp Paşa'dan büyük bir saygıyla bahsedilmiş ve tüm yazarlar O'nun harika bir karakter olduğu konusunda hemfikir olmuşlardır (Yilter, 2020).

Rağıp Paşa, ilime olan sevgisi ve insanları cehaletten kurtarmaktaki büyük gayesi nedeniyle İstanbul'da bir halk kütüphanesi kurmaya çalıştı. Nitekim onun adını

taşıyan bu kütüphane kurulmuş ve 1000-1200 kadar Arapça ve Farsça kaynak toplamıştır. 8 Nisan 1763 yılında kütüphane inşaatının tamamlanmasından 39 gün sonra Râgıb Paşa vefat etmiştir (Yüksel, 1963).

Şair, aşağıdaki bayitte Koca Rağıb Paşa'yı güzel sözlü olarak nitelendirmekte, onu takip etmeyi kendine tavsiye etmektedir. Şairin gönlü bu şekilde yavaş yavaş olgunluk sırlarına mahrem olacaktır:

Pey-revlik eyle **Rağıb**-ı hoş-gûya Es'adâ

Dil refte refte mahrem-i râz-ı kemâl olur (s.66 / g. 52 – 7)

3.1.2.5. Neşâtî

Şair Bağdatlı Esad'ın babasıdır. Birinci bölümde babası hakkında yeterli bilgi verilmiştir.

Şair aşağıdaki beyitte Neşâtî'ye nazîre yazmanın mümkün olamayacağını belirtir, sebep olarak da Neşâtî'nin zatının benzersiz olmasını ve inci bir gerdanlık gibi tertemiz şiirlerini gösterir:

Degül mümkün nazîre söylemek Es'ad **Neşâtî**'ye

Ki zâtı bî-nazîr ü nazm-ı pâki 'ıkd-ı gevherdir (s.76 / g.67 - 8)

Şair aşağıdaki beyitte ise, gönlü aydınlık olan Neşâtî'yi takip etmenin kendisini olgunluk semtinin yolunun Hızır'ı haline getireceğini vurgular:

Böyle peyrevlik **Neşâtî** gibi bir rûşen-dile

Es'ada hıızr-ı reh-i kûy-ı kemâl itmiş seni (s.221 / g. 280 – 8)

3.1.3. Hükemâ ve Filozoflar

3.1.3.1. Felâtûn

Platon (MÖ. 347) Klasik Yunan filozofu, matematikçi, bir dizi felsefi diyalog yazarı ve Batı dünyasındaki ilk yüksek öğrenim enstitüsü olan Atina Akademisi'nin kurucusu olarak kabul edilir. Öğretmeni Sokrates ve öğrencisi Aristoteles. Platon, Batı felsefesi ve biliminin ilk temellerini attı. Platon, bilginin birçok alanında diyaloglar

yazmış ve bunları ayırmış, onlara tanım ve akılcı kanıt vermiştir. İlk ve son hedefi, gerçeği bilmek ve ona inanmak ve ona bağlı kalmaktı. İnsanı kendini tanımaya yönlendiren o gerçek. Platon 28 diyalog yazmış ve birçok mesajlar ile bize ulaşanlar bunlar (Eflatun, 1994). Platon, yazdığı diyaloglar nedeniyle genelde İslam felsefesini özelde ise tasavvuf felsefesini etkilemiştir (Erdoğan, 2004). Birtakım sebepler arasında, edebî eserlerde isminin hikmet ile anılmasının sebebi de budur.

Aşağıdaki beyitte şair, Yecüc'ün sebep olduğu belaya benzetilen belalara karşı Ömer Paşa, aldığı tedbirler sebebiyle Felatun ve İskender ile ilişkilendirilerek anlatılmıştır:

Bu Ye'cüc-i belânın sedd-i râh-ı 'azm bâbında

kıyâm itdi **Felââtûn**-menkâbet İskender-i şânî (s.5 / k. 2 – 18)

3.1.3.2. Hz. Lokman

Kur'an-ı Kerim, örnek alınması gereken birtakım şahsiyetlerden bahsetmiştir ve bunların arasında Hz. Lokman da vardır. Hz. Lokman hikmeti ile meşhurdu ve alimler Hz. Lokman'ın peygamberliği konusunda ihtilafa düştüler. Bazı alimler onun peygamber olduğunu, diğerleri onun peygamber değil sadece salih bir insan olduğunu, bazı alimler de ona nübüvvet ve hikmet arasında bir tercih hakkı verildiğini ve hikmeti seçtiğini iddia etmişlerdir.

Kur'an-ı Kerim'de bahsedilmiş ve adı Lokman Suresi'ne verilmiştir. Hz. Davut'un çağdaşydı, Mısır'da doğdu ve yaşadı. Hz. Lokman'ın hikmetinden bahseden Kuran kıssalarından biridir. Müslümanlar için, hikmeti yerinde geldiği için en büyük hikmet ve öğütlerden biri olarak kabul edilir. Lokman Suresi'nde zikredilen güdüler: “şirkin yasaklanması, ana-babaya saygı gösterilmesi, iyi arkadaşlığa düşkünlük, gizlide ve açıkta Allah'ı sürekli gözetmek, namaza teşvik, insanlara tevazu” şeklinde özetlenebilir (El-Dimeşkî, 2000).

Şair aşktan çektiği hastalıkları anlatır. Tabiblerin, hatta Eflatun ve Lokman gibi bilgelerin bile tedavide çaresiz kalacaklarını belirtir:

Es'adâ boş ço bir derde yâr yârân n'eylesün

Çâresiz bir derde bir çâre tabîbân n'eylesün

‘İllet-i nâsûrâ Eflâtûn **Loqmân** n'eylesün

Dôstlar bir çâre zîrâşabra tâkat kalmadı (s.29 / m. 14 – IV)

3.2. Dini Şahsiyetler

3.2.1. Peygamberler

3.2.1.1. Hz. Adem (a.s.)

O, yüce Allah'ın yarattığı ilk insan ve peygamberdir. Bütün İbrahimî dinlerde de zikredilmiştir. Semavî kitaplarda, Tekvin, İncil ve Kur'an-ı Kerim'de zikredilmiştir. Müslümanlar, Adem'in Tanrı'nın yarattığı ilk insan olduğuna ve yeryüzündeki ilk insan olduğuna inanmaktadır. Allah O'nu yaratıp kendi ruhundan üflemiş ve meleklerine ona secde etmelerini emretmiştir. İblis dışında bütün melekler ona secde etmişler, fakat İblis inkar ederek: “Ondan daha hayırlıyım, beni ateşten, onu çamurdan yaratmıştınız.” demiştir. Bunun üzerine Allah ona gazap edip, tövbe ve rahmet kapısını yüzüne kapatıp, onu lanetli kılmıştır. Cenab-ı Hak, İblis'in cennetten kovulmasını emretti, ancak İblis'in diriliş gününe kadar hayatta kalmak için bir isteği vardı, bu yüzden Allah İblis'e bilinen güne kadar hayatta kalacağını söyledi. İblis, Adem'in bütün çocuklarını baştan çıkaracağına dair yemin etmiş ve Allah ona, insanlardan ve cinlerden ona uyanların hepsiyle birlikte cehennemi vaat etmiştir.

İblis, en başta Hz. Âdem'i baştan çıkarmakla tehdit etmiş, Hz. Adem'i yasaklı ağaçtan yemeye ikna edebilmiştir. Âdem ile Havva'nın menfaatini istiyormuş gibi yaparak bu ağacın ölümsüzlük ağacı olduğunu ve kendisinin de aynı ağaçtan meyve yediğini iddia etmiştir. Cennette ebediliği ve kalıcı mülkünün teminatını verir. Sonuç olarak, Adem ve Havva yasak ağaçtan yediler ve Cennet'ten kovulmalarına ve Tanrı'nın Adem ve Havva'ya olan gazabına sebep olmuştur. Adem Rabbinden mağfiret dileyip O'na tövbe etti. Fakat Allah onu cennetten kovdu ve ona iman edip yeryüzünde salih amel işlemleri halinde cennete tekrar dönebileceğini vaad etti. O an, Adem'in yeryüzüne inişinin başlangıcıydı. (El-Dimeşkî, 2009)

Hıristiyan kiliseleri, Adem'in Tanrı'ya itaatsizliğinden sonraki davranışlarına (genellikle insanın düşüşü denir) ve bu eylemlerin insanlığın geri kalanı için sonuçlarına ilişkin görüşlerinde farklılık gösterir. Bazen Hıristiyanlık ve Yahudiliğin öğretileri, Adem ve Havva'yı yeryüzüne gelişleri ile alakalı olarak farklı bir sorumluluk düzeyinde

tutar. Müslümanlara gelince, onlar Adem'in en başından yeryüzüne yerleşeceğine, ağacın sadece bir imtihan olduğuna ve her ikisinin de düşüşten eşit derecede sorumlu olduğuna inanırlar. Ayrıca Müslümanlar, Adem'in sonunda affedileceğine inanırlar (İmân, 2020).

Beyitte sevgilinin gönül aldatan duruşunu görüp de ona meyletmemenin mümkün olamayacağı Âdem'in yasak meyceden yiyip rahatının kaçması ve günaha düşmesi ile ilişkilendirilmiştir:

Bu vaz'-ı dil-firâbiñ seyr idüp meyl itmek olmaz

Şalâhı terk idüp âdem günahkâr olmasun n'olsun (s.172 / g. 210 – 4)

3.2.1.2. Hz. Yakub (a.s.) / Pir-i Ken'an

Melekler, oğlu İshak'ın soyundan olan Hz.Yakup'un gelişini Hz.İbrahim'e (a.s.) bildirmişlerdi. Hz.İbrahim, Hz.Yakup'un büyükbabasıdır ve "İsrail" olarak da bilinir. Hz.Yakup bir süre amcasının yanında kalmak için Harran şehrine gitmiştir. Bu yüzden ailesi amcasının yanına gitmesini ve kuzenlerinden biri evlenmesini istemiştir. Amcasının iki kızı vardı ve Hz.Yakup amcasının yanına vardığında, güzelliğinden dolayı en küçük kızıyla evlenmek istemiştir. Amcası kızıyla evlenebilmesi için O'na koyunlarını yedi yıl boyunca gütmesi şartı koşmuştur. Sürenin sona ermesinden sonra amcasının en büyük kızı (Leya) ile evlenmiştir. Bunun nedeni, büyük olandan önce küçük olanla evlenememeleridir. Leya'nın ölümünden sonra küçük kız kardeşi (Raḥîl) ile evlenmiştir. Kız kardeşlerin her birinin bir hizmetçisi vardı. Hz.Yakup bundan sonra onun on iki oğluyla birlikte ailesinin yanına dönmüştür.

Hz.Yusuf İsrailoğulları'nda peygamberliğin varisiydi. Hz.Yakup b. Hz.İshak b. İbrahim'in oğludur. Yakub, oğlu Yusuf'un bu dünyada ve ahirette yüksek bir mevkiye ve çok şeye ulaşacağını biliyordu. Bu yüzden Yakub'a, Yusuf ve onun kardeşi Benyamin çok değer veriyorlardı. Diğer kardeşleri Yusuf ve kardeşinin arasındaki muhabbeti kıskandılar ve babalarının sevgisine kendilerinden daha çok layık olduklarını düşündüler. Yusuf'a olan hasetlerinin şiddetinden, Yusuf'tan kurtulmak için toplandılar. Ya onu öldürecek ya da topraklarından sürgün edeceklerdi. Kardeşlerinden biri onu kuyuya atmalarını önerdi ve diğer kardeşler öneriyi kabul ettiler. Sonra babalarına gittiler ve birlikte vakit geçirmek için Yusufu göndermesini istediler, ancak Yakup onu

yanlarında göndermekten korktuğunu, bir kurt gelirse kendisinin küçük olduğu ve kendini koruyamayacağı için kurdun Yusuf'u yiyebileceğini söyledi. Ancak kardeşleri Yusufu koruyacaklarını ve büyük bir kalabalığın olacağını söylediler. Neticede babalarından izin alarak Yusuf'u götürdüler. Yusuf kardeşleriyle birlikte gitti ve onu kuyuya attılar ve akşamleyin üzgün bir ifadeyle ve Yusuf için ağlayarak babalarının yanına döndüler. Babalarına, Yusuf'un eşyalarını korurken kurdun Yusufu yediğini söylediler. Babaları kendilerine inansın diye yanlarında Yusuf'un gömleğini getirip üzerine sahte kan sürdüler; Küçük bir koyun kestiler ve onun kanını Yusuf'un gömleğine sürdüler, fakat Allah'ın Peygamberi Yakub bunun kendilerinden bir tuzak olduğunu anladı ve Allah -u Teala- gerçeği bildirinceye kadar onların işine sabretmeye karar verdi.

Üç gün sonra kuyuya bir kervan geldi ve Yusuf'u içeride görünce onu Mısır'a götürdüler. Hz.Yakup sabırla beklemeye devam ediyor. Bu olayı takip eden yıllarda Hz.Yusuf için çok ağlamış, çok üzülmüştür. Geçen tüm yıllara ve bu üzüntüye rağmen Allah'ın bir gün Hz. Yusuf'u kendisine kavuşturacağını ummuştur.

Daha sonra Mısır'ın hükümdarı olana kadar Yusuf'un başına birçok olay gelmiş. Bu olayların sonuncusu, kardeşleri uzun yıllar sonra bir kervanla birlikte erzaklarını almaya geldiler. Hz. Yusuf, erzaktan istediklerini kendilerine vermek için kardeşleri Benyamin'i ona getirmelerini istemiş. Babalarına dönüp olanları ona anlatmışlar. Hz.Yakup, onlara Yusuf'un başına gelenleri hatırlatmış ve olayın Benyamin ile bir daha tekrarlanmasını istememiştir. Onu bütün kötülüklerden koruyacaklarına söz verip yanlarına aldılar. Ancak Hz. Yusuf, Benyamin'i yanında tutmak istemiş ve onu yanında tutacak bir plan yapmıştı. Böylece yine babalarının yanına bu kez de Benyamin olmadan döndüler, bu da Yakup'un kederini o kadar artırdı ki gözleri beyazladı ve ağlamanın ve üzüntünün yoğunluğundan gözleri kör oldu. Bu olaydan sonra Yusuf'un erkek kardeşleri Misrata'ya giderek babalarının durumunu O'na anlattılar. Hz.Yusuf da onları kendisiyle tanıştırdı ve içgörü ile iyileşebileceğini düşünerek babalarının yüzüne giymeleri için gömleğini verdi.

Böylece gözleri tekrar görmeye başlamıştır. Sonra Hz.Yakup ve ailesi Mısır'a gelmişler ve hepsi Hz.Yusuf'un sarayına girdiklerinde Hz.Yusuf'a secde ederek yere kapandılar. Böylece Hz. Yusuf'un rüyası, yani on bir yıldızın secde etmesi, güneş ve ayın onlarla secde etmesi rüyası gerçekleşmiş oldu. Gezegenler Yusuf'un kardeşleridir, güneş babasıdır ve ay annesidir (El-Dimeşkî, 2009).

Şair bu beyitleri sevdiğine duyduğu hasretin ve yokluğunda nasıl bir hale geldiğinin ifadesi olarak yazmıştır. Bu hasreti, Hz. Yakub'un, oğlu Hz. Yusuf'a olan hasretine benzetmiştir. Yakup, Yusuf'un yokluğunda ve uzaklığında duygusal bir boşluk hissetti. Fakat bu musibet karşısında kendini tutmak ve tabiatın tasviri karşısında irkilmekten, sarsılmaktan ve düşmekten kurtulmak için Cenab-ı Hakk'tan kuvvet aldığı güzel sabra başvurarak nübüvvet îmânıyla yola çıkmıştır. Yusuf'a ve kardeşine zarar vermek istedikleri için kendilerinde onlara karşı bir tür suçlama hissediyorlardı:

‘Aceb mi âteş-i hecriyle Es'ad bî-ķarâr olsa

Ĥazân faşlındaki bülbül gibi maĥzûn u zâr olsa

N'ola **Ya'ķûb**-veş dünyâ gözümde teng târ olsa

Şafâ-yı sîne nûr-ı dîde ol Yûsuf-‘izârım yoķ (s.30 / m. 15 – IV)

Şair, sevgilinin güzelliğini adeta Yusuf'un güzelliğiyle karşılaştırır, Yakup senin güzelliğini görseydi güzellik mısırında Kenan ayına karşılık seni verirdi diyerek sevgilinin güzelliğini anlatmak ister :

Seni bu ĥüsn ile görseydi tutardı **Ya'ķûb**

Mısr-ı ĥüsn içre ‘azîzim meh-i Ken‘ân'a ‘ivaż (s.115 / g. 125 – 2)

Aşağıdaki beyitte şair, içinde bulunduğu zor durumu ve sevdiğine uzaklığından dolayı üzüntünün babası olarak bilinen Hz. Yakub'a seslenir ve sevgiliden ayrı kalması sebebiyle içinde kaldığı sıkıntı durumu gelip görmesini ister:

‘Azîzimden cüdâ ey **pîr-i Ken‘ân** ĥâlimi gel gör

Sen inşâf eyle bu kim sâkin-i beyt'ül-ĥazen iden kimdir (s.84 / g. 78 – 2)

Şair, sevgiliye kavuşma sabahını gözlemekten ümit gözüne aklar indiğini belirtirken kendini Hz. Yakub'a benzetmiş ve Kenan'ın ayından (burada sevgili) haber getirilmesini istemektedir:

Ağardı çeşm-i ümmîd intizâr-ı şubĥ-ı vaslıñla

Bu **Ya'ķûb** ibtilâyâ mâh-ı Ken‘ândan ĥaber al gel (s.143 / g. 166 – 4)

3.2.1.3. Hz. Yusuf (a.s.)

Hz. Yusuf (a.s.) Filistin'de doğdu. Hz. Yakup'un oğludur. Yani o bir peygamber ve bir peygamberin oğludur. Hz. Yusuf 'un hikayesindeki olaylar, dedeleri Kenan'dan sonra Filistin'de Kenanlılar olarak adlandırılan bir halkın yaşadığı Filistin topraklarında geçmektedir. Hz.Yusuf'un 11 erkek kardeşi vardı ve Hz.Yusuf babasını diğer kardeşlerinden daha çok sevmektedir. Bir gün rüyasında on bir yıldızın, güneşin ve ayın kendisine secde ettiğini gördü. Babası Hz.Yakub'a gördüğü rüyadan bahsetti. Bu yüzden babası ona, kardeşlerinin tuzaklarından, Hz.Yusuf'a bir kötülük yapabileceklerinden korktuğundan dolayı kardeşlerine söylememesini emretti. Aslında başka bir taraftan bakılacak olursa bu şekilde onları kızdırdı ve kalplerinde kin artırdı. Böylece nefislerinde kötülüğün oyununa geldiler ve kardeşlerini açgözlülük ve haksızlığa kuyuya atmaya karar verdiler. Bir gün babaları Hz.Yusuf'un kardeşleriyle oynamasına izin verdi, bunu fırsat bilerek onu yanlarına alıp kuyuya attılar. Gömleğini alıp üzerine biraz kan sürüp, ağlayarak ve Yusuf'un öldüğünü iddia ederek babalarına döndüler. Kurdun onu yemiş olduğunu ve işledikleri bu günahın boyutunu bildiklerini ve Hz. Yusuf kuyudayken bir kafile gelip kuyudan kovasını attığında Hz. Yusuf'u görmüşler ve çok sevinmişler. Bunun üzerine onu köle olarak alıp ucuza sattılar ve itibarlı ve paralı bir adam onu satın aldı.

O zaman Aziz-i Mısır, yani mısır şehzadesinin evinde yerleşti. Aziz-i Mısır'ının evinde Hz. Yusuf'un hikayesi zordu. Aziz-i Mısır'ının karısı, Hz. Yusuf'un güzelliğine hayran kalmış, onu sevmiş ve onunla fâhişet yapmak istemiştir. Hz.Yusuf Cenab-ı Hak korkusuyla reddedince, ona tuzak kurup, onu zindana attı.

Yusuf uzun yıllar zindanda, ezilmiş ve çökmüş halde kalmış, o devirde insanlara rüya tabir etmesiyle meşhur olmuş ve orada kendisiyle birlikte mahkûm olan bazı arkadaşlarının rüyalarını yorumlayabilmiştir. Daha sonra serbest bırakıldı. Serbest bırakıldıktan bir süre sonra Aziz-i Mısır rüyasında yedi zayıf inek, yedi şişman inek yediklerini görmüş ve yedi yeşil başak ve yedi kuru başak görmüştür. İnsanlardan bu rüyayı kendisine açıklamalarını istemiştir. Bu yüzden Hz. Yusuf'un sahibi krala rüyayı yorumlaması için Hz. Yusuf'a gelmesini emretti. Hz. Yusuf gelip Aziz-i Mısır'a dedi ki: "Mısır üzerinden suların ve yağmurların bol olacağı yedi yıl, kuraklığın hakim olacağı ve susuzluğun yayılacağı yedi yıl gelecek. İnsanlar, kuraklık ve kıtlık yılları için bolluk

yıllarında erzak ve yiyecek hazırlamalı ve suyu korumalıdır. Aziz-i Mısır, Yusuf'un yorumlama yeteneğine şaşırmıştır.

Aziz-i Mısır, Hz. Yusuf'un hikâyesini ve hapsedilme hikâyesini yeniden gözden geçirerek, Aziz'in karısının kendisine yüklediği suçlamadan onu beraat ettirdi. Bu dönemde Hz. Yusuf'un halkının Kenan'da ülkesinde bir kıtlık meydana gelmiştir. Bu yüzden Yusuf'un kardeşleri buğday almak için Mısır'a geldiler.

Hz. Yusuf'un kardeşleri onunla karşılaştılar, Hz. Yusuf'un kardeşlerini tanımasına rağmen kardeşleri O'nu hiç tanımadılar. Bu yüzden Hz. Yusuf, babasından kendilerine bir erkek kardeş getirmeden, onlara yemek vermeyi reddetmişti. Böylece kardeşleri Kenan ülkesine döndüler ve kardeşleri Benyamin'i Aziz-i Mısır'a getirdiler. Hz. Yusuf onlarla karşılaştığında, kardeşiyle baş başa kalmış ve kendisinin aslında kim olduğunu söylemiştir. Kardeşini Mısır'da tutmak için O'nunla birtakım planlar yapmıştır. Bunun üzerine yardımcılara, Sevâ' (ölçmek için kullandığı şeyi) kardeşinin eşyalarına el koymalarını emretti. Kardeşlerinin kafilesi buğday ve erzak yüklü Kenan'a gittiğinde, kralın askerleri onları takip ederek bir ölçünün çalındığını ve hırsızları teşhis etmek için kervandaki adamların eşyalarını arayacaklarını söylediler. İncelemeden sonra, ölçüyü Yusuf'un kardeşi Benyamin'in eşyalarında buldular. Böylece onu alıp Mısır'da tuttular ve kervan Benyamin olmadan Kenan'a döndü. Babası Hz. Yakup çok üzüldü ve gözleri gözyaşlarından beyazlaşıp kör olana kadar ağlamaya başladı. Bunun üzerine kardeşler Mısır'a dönerek Aziz-i Mısır'a kardeşlerini hapisten çıkarması için yalvardılar. Bu görüşmede Hz. Yusuf kardeşlerine gerçek kimliğini açıklamış ve onlara yıllar önce işledikleri günahları hatırlatmıştır. Kardeşleri çok pişman oldular ve yaptıklarından dolayı kendilerini bağışlamasını istediler, ancak Hz. Yusuf geçmişin sayfasını kapatmış ve onları affetmiş ve onlara gömleğini taşımalarını ve babası Hz. Yakup'un yüzüne sürmelerini emretti, böylece Yüce Allah ona şifa verecek ve tekrardan görebilecekti. Sonra onlara ailelerini Mısır'a getirmelerini emretmiş, bu yüzden Hz. Yakup ve ailesi Mısır'a gelmişler ve hepsi Hz. Yusuf'un sarayına girdiklerinde Hz. Yusuf'a secde ederek yere kapandılar. Böylece Hz. Yusuf'un kendisini anlatan rüyası, yani on bir yıldızın ona secde etmesi, güneş ve ayın onlarla secde etmesi rüyası gerçekleşmiş oldu. Gezegenler Yusuf'un kardeşleridir, güneş babasıdır ve ay annesidir (El-Dimeşkî, 2009).

Hız. Yusuf, yüzünün ve ahlakının güzelliği nedeniyle birçok şaire şiirlerini yazarken ilham kaynağı olmuştur. Aynı zamanda iffet ve saflığa da sahiptir. Bu nedenle şiire güzel bir parlaklık katmak için onun niteliklerini kullanmak ve onları şiir beyitlerine eklemek gerekiyordu. Bu, şair Bağdatlı Esad da dahil olmak üzere Divan şairlerinin üzerinde çalıştığı şeydir.

Şair, sevgilisinin güzelliğini, ışıltılı yüzünü ve güzel boyunu anlatır. Şair, bu nitelikleri yazarken Hz. Yusuf'u bile ona benzer bulmaz, çünkü biricik, benzeri olamayan bir incidir:

Ûâmet-i zîbâ-ıırâmın servi itmiş munfa 'il
Tâb-1 rûy-1 pür-fürûğın mihr ü mâhı muźmağil
Bildigimde **Yûsuf-1** Ken 'ân saña beñzer degül
Gelmemiş mişli cihâna gevher-i yek-dânesin (s.18 / m. 4 – II)

Aşağıdaki beyitte, Hz. Yusuf'un yaşadığı dönemden beri her âşığın bir güzeli sevdiğine bir hatırlatmada bulunulur:

İbtidâ-i 'aşr-1 **Yûsuf**'dan gelince tâ beri
'Âdetâ her 'âşık-1 şeydâ sever bir dilberi
Ben de sevdimse seni kâfir mi oldum ey perî
Sen de inşâf eyle bu cevr ü cefâlar tâ-be-key (s.21 / m. 7 – II)

Hız. Yusuf'un ahlâkından, kalbinin sâflığından ve basîretinden bahsedilmiştir:

'Aceb mi âteş-i hecriyle Es'ad bî-karâr olsa
Hâzân faşlındaki bülbül gibi mağzûn u zâr olsa
N'ola Ya 'kûb-veş dünyâ gözümde teng târ olsa
Şafâ-yı sine nûr-1 dîde ol **Yûsuf**- 'izârım yok (s.30 / m. 15 – IV)

Bu gazelde, Hz. Yakub'un kuyuya atıldığında uzun yıllardır görmediği oğlu Hz. Yusuf'a duyduğu hasreti işaret edilmiştir:

Ya 'kûb-1 dil nigâh idüp ol reşk-i **Yûsuf**'ı
Şarf itdi nağd-i cânı 'azîziñ bahâsına (s.199 / g. 249 – 3)

3.2.1.4. Hz. Musa (a.s.) / Kelîm

O, Tevrat'ın indirildiği İsrailoğulları'nın peygamberlerinden biridir. Allah'ın Peygamberi Musa'nın pek çok kıssası vardır ve bunların çoğu Kur'an-ı Kerim'de zikredilmiştir ve o, Kur'an-ı Kerim'de yaklaşık yüz otuz defa adı geçen peygamberdir.

Hz. Musa, Firavun tarafından baskı ve adaletsizlik ortamında dünyaya gelmiş ve Firavun, sonunun bu yılda doğan birinin elinde olacağını bildiğinden, doğan her çocuğun öldürülmesini emretmiştir. Musa annesi, küçük oğlunun öldürülmesinden korktuğu için Hz. Cebrail onun üzerine inip, onu ahşap bir sandıkla denize atmasını emredip, daha sonra kendisine döneceğini bildirmiştir. Allah'ın kudretiyle bu tahta sandık Firavun'un nehre bakan sarayına yönelmiş ve onu Firavun'un karısı almış. Firavun'un karısı Asya onu görünce sevmiş ve onu büyütmesi için kendisine bırakmasını istemiştir. Böylece Hz. Musa (a.s.), Firavun'un evinde büyümüştür.

Hz. Musa (a.s.) bir keresinde, biri kendi cemiyetinin, diğeri de Firavun'un kavminin zulmüne uğrayan iki adamın kendi aralarında kavga ettiğini görünce, Hz. Musa mazlumlara yardım etmek için araya girip, adama vurup öldürdü. Hz. Musa yaptığına pişman olup, Rabbinden mağfiret diledi. Firavun olayı öğrenmiş ve Hz. Musa, Firavun'un zulmünden korkarak Medyen'e çıkmıştır. Yolda bir grubun bir su kuyusunun başında toplandığını ve iki kadın bulduğunu görmüş, onlara kuyudan su çekmeleri için yardım etmiştir. Bu iki kadından biri, babasının Hz. Musa'yı kendilerine yardım ettiği için ödüllendirmek istediğini söylemek için geldi. Hz. Musa kadınların babalarıyla tanıştıktan ve başına gelenleri anlattıktan sonra, bu şeyhin Allah'ın Peygamberi Musa'yı sekiz yıl boyunca onunla koyun otlaması konusunda anlaştılar. Bunun karşılığında Hz. Musa şeyhin iki kızından biriyle evlenecekti.

Hz. Musa (a.s.) anlaşma yapılan süreyi tamamlayınca ailesini yanına alarak akrabalarını görmek için Mısır'a gitmiş. Yolda Tur Dağı tarafında büyük bir ateş görmüş ve ailesine: "Yerinizde kalın, ben o ateşe gideyim, belki size işimize yarayacak bir haber getiririm ya da bir kor getiririm." demiştir. Ateşe vardığında, Allah onu sağ tarafından çağırdı ve ona dedi ki: "Ey Musa, ben Allah'ım, alemlerin Rabbiyim." Hz. Musa aynı zamanda kendisine değneğini atmasını söyleyen bu çağrıyı işitti. Değneği fırlatınca yılanla dönüştüğünü gördü ve geri dönmeyi düşünmeden kaçtı. Hemen ardından şu çağrıyı işitti: "Asânın yılanla dönüşmesinden korkuyorsan, elini göğsüne koy ki korku gitsin ve esenlik sağlansın ve Yüce Allah ona bu iki mucizenin "el ve asâ" Allah'ın açık

delilleridir, Allah'ın birliğini ve ibadetini tebliğ etmek için onları Firavun'a ve kavmine götürsün.

Hz. Musa Mısır'a varmış. Onları annesi ve kardeşi Hz. Harun (a.s.)'ı karşılamış. Onlara Allah'ın resûlu olduğunu söylemiş. Allah tarafından gönderildiğini gösteren iki mucizeyi de göstermiştir. Bunun üzerine Firavun korkup geri dönmüş olmasına rağmen Hz. Musa'nın risâletini kabul etmedi, aksine onu büyücülükle suçladı.

Hz. Musa ve beraberindeki İsrailoğulları'ndan olanlar, Firavun'un kendilerini öldüreceğinden korkarak kaçtılar. Denize ulaştıklarında, Firavun ve askerleri arkalarından çıktılar da İsrailoğulları Firavun'un onları yakalayacağından emin oldular. Bunun üzerine Allah, Hz. Musa'ya asasını denize atmasını vahyetti. Onu fırlattı ve deniz suyu her biri bir dağ gibi iki yanında toplandı ve aralarındaki yol kurudu. Böylece Hz. Musa ve beraberindekiler Firavun'un askerlerinden kaçabildiler. Cenab-ı Hak onları kurtardı. Bu gelişmeye şahit olan Firavun'un askerleri Hz. Musa ve kavmine katıldılar. Bu şekilde yürümeye devam ettiler, bunun üzerine Cenab-ı Hak onları suda boğdu.

Hz. Musa, Kelîmu'llah olarak adlandırılmıştır, çünkü Yüce Allah, Hz. Musa'ya onunla buluşmayı vaat etti, buluşmak için belirlenen gün, kırk gün sonraydı. Hz. Musa Yüce Allah'tan kendisine bakmasına izin vermesini istedi. Bundan dolayı Allah ona Hz. Musa'dan daha büyük karakterli dağa bakmasını söyledi. O yerinde sabit kalırsa, sen Beni göreceksin. Allah, dağa tecelli edince dağ çöküp, toprak oldu. Hz. Musa gördüklerinin dehşetinden bilincini yitirdi. Uyanınca dedi ki: "Sana tövbe ettim ve senden bir daha görmek istemiyorum."

Divan şairlerinin bahsettiği ünlü şahsiyetlerden biri de salih kulu Hz. Hızır'ın şahsiyetidir. Bir de Hz. Musa ile meşhur bir hikayesi vardır. Salih kul (Hz. Hızır) ile olan hikayesine gelince, Hz. Musa, Hz. Hızır'dan Allah'ın ona öğrettiklerini kendisine öğretmesini istedi. Hızır da yol boyunca yaşadıklarıyla alakalı kendisi anlatmadıkça hiçbir şeyi kendisine sormamasını şart koştu. Yola çıktılar ve Hz. Musa, Hz. Hızır genç bir çocuğu öldürdü ve Hz. Musa buna itiraz etti. Hz. Hızır ona anlaşmayı hatırlattı, o da özür dileyip, sustu ve yola devam ettiler. Sonra gemiye bindiler. Hz. Hızır gemide bir delik açtı. Hz. Musa buna da itiraz etti, Hz. Hızır ona ikinci kez anlaşmayı hatırlattı, o da özür dileyip, ona bir daha itiraz etmeyeceğine istemeyeceğine söz verdi. Yürüyüşlerini tamamladılar, bir köye girdiler. Köyde tamir edilmesi gereken bir duvarı tamir ettiler. Bunun karşılığında köylülere yoldan geldiklerini söyleyerek onlardan

yemek istediler, fakat kimse onlara bir şey vermedi. Sonra Hz. Musa, Hz. Hızır'a, bir duvarı nasıl bedavaya tamir ettiğine itiraz etti. Burada Hz. Hızır dedi ki: "Yolumuz bitti, şimdi sana itiraz ettiklerini anlatacağım. Çocuğa gelince, ana-babası müminlerdir, bu yüzden bu çocuğun ileride onlara zulmedeceğini öğrendim ve onun zulmünden korktum. Allah da onlara ondan daha hayırlısını verecektir. Gemiye gelince, sahibinin iradesi dışında her iyi gemiyi alan bir kral vardır. Ben de onda bir kusur olsun diye bir delik açtım, o almasın ve sahiplerine kalsın. Duvara gelince, onun altında iki yetim çocuk için bir hazine vardır, ben de onu onardım ki büyüyüp güçlensinler ve hazinelerini alsınlar." (El-Dimeşkî, 2009).

Şair, büyük şiirselliğini göstermek için bu beyiti yazmıştır. Hz. Musa'nın elini cebinden çıkarıp şifa göstererek yaptığı mucizeyi ve asasının yılanı dönüşmesini anlatmıştır:

Saňa ey hâme-i i'caz-nümâ-yı Es'ad

Yed-i beyzâ mı 'aşâ-yı kefi **Mûsâ** mı diyem (s.156 / g. 186 – 7)

Şair bu beyitte Hz. Musa'nın ilahi tecelli karşısında düşüp bayılması olayına telmihte bulunarak sevgilisine "Gönül her nerede senin boyunun tecellisini görse, hayretten düşüp Musalanır" diye seslenir:

Çande kim nahl-i tecellâ-yı kadiñ bâlâlanur

Farğ-ı hayretle gönül bî-hod düşüb **Mûsâlanur** (s.91 / g. 90 – 1)

Şair, Hz. Musa'nın yaptığı mucize ile Firavun'un sihirbazlarının büyüsunü bozduğuna telmihte bulunarak sözlerinin mucizeler gösteren Musa'sı kalem اساسıyla adeta bir mucize ortaya koymuştur:

Kelîm-i mu'cize-perdâz-ı nuṭkım ey Es'ad

'Asâ-yı kilik ile sihr-i helâl göstermiş (s.107 / g. 112 – 7)

3.2.1.5. Hz. Süleyman (a.s.)

Hz. Süleyman (a.s.), Allah'ın Kur'an-ı Kerim'in bahsettiği büyük peygamberlerinden biridir. O büyük bir kral idi, aynı zamanda O, büyük bir kral ve peygamber olan Hz. Davud'un oğludur. İbni Keşîr demiş ki: "Süleyman, babası Davut'u, peygamberliği ve kralı miras aldı. Cenâb-ı Hak, Kur'ân-ı Kerîm'in bize bildirdiği

şeylerden, ona kuşların sözlerini öğrettiği, onu insanlara, cinlere ve bütün mahlûkatlara kral yaptırmıştır.”

Hız. Süleyman'ın kıssalarına gelince, Kur'an-ı Kerim'de adı geçen iki ünlü kıssa vardır. Birincisi; Hız. Süleyman ve askerleri, karınca vadisi yanında büyük bir ordunun yanından geçerken ve oradan geçerken bir karıncanın seslendiğini duymuş, Karınca demiş ki: “Ey karıncalar yuvalarınıza girin ki Süleyman ve askerleri bilmeden sizi öldürmesinler.” Bunun üzerine Hız. Süleyman duydukları karşısında gülümsedi ve kendisine bu büyük nimeti "yaratıkların dillerini bilmeyi" verdiği için Rabbine şükretti.

İkincisi Süleyman ve ibibik hikayesi. Süleyman, çalışan kuşları izlediği ve kimsenin olmadığını zamanlarda her şeyi yalnız yapmaya çok hevesliydi. Bunu yaptığında, ibibikin aralarında olmadığını görmüş ve geldiği zaman kendisine şiddetli bir azap edeceğini veya bu hareketinin sonucu olarak onu boğazlayacağını söylemiş. Bir süre sonra ibibik gelip, Süleyman'a Saba' şehrinde onun haberiyle geldiğini söylemiştir. O anda Süleyman ibibiği dinlemeye başlamış, İbibik ona Saba' krallığını yöneten bir kraliçe olduğunu ve kralının çok büyük olduğunu söylemiş. Fakat o ve kavmi, Allah'ı bırakıp güneşe secde ederler, çünkü şeytan onları haktan saptırmıştır. Böylece Süleyman, ibibiğe, bu kraliçeye ve halkına iletmesi için bir mektup verdi. Süleyman bu mektupta, kendisinin ve halkının, ortağı olmayan tek Tanrı'ya inanmaları konusunda çağrıda bulundu. Kraliçe bu çağrıyı aldığı anda, krallığındaki bakanlarla istişare etti. İstişare sonucunda kraliçe, Süleyman ve onun büyük cin ve insan ordusu üzerinde hiçbir güçlerinin olmadığını söyledi, bu yüzden onlara gidip İslam'a döndüğünü Süleyman'la ilan edeceğini söyledi (El-Dimeşkî, 2009).

Hız. Süleyman elli iki yıl yaşamış ve onun hüküm süresi kırk yıl olmuştur. Ölüm zamanı gelince, esasına yaslanarak namaz kılmak istemiştir. Ölüm meleği Hız. Azrail (a.s.) bu halde iken canını almıştır. Bu haldeyken tam bir yıl kalmış, etrafındakiler hala namaz kıldığını sanıyorlardı. Hız. Süleyman'ın vefat ettiğini anladıktan sonra durumu şöyle ifade etmişlerdir: "Süleyman'ın ölümüne hükmettiğimizde, öldüğünü, ancak asâsını kemiren ağaç kurdu göstermişti. Süleyman'ın cesedi yere yıkılınca ortaya çıktı ki, eğer cinler gaybı bilmiş olsalardı o aşağılayıcı eziyete katlanıp durmazlardı." (KUR'ÂN- KERİM, Sebe Suresi, 14. Ayeti) Hükümdarlığın büyüklüğünü ifade etmek için çeşitli dillerde her yaştan şairin şiirlerinde Hız. Süleyman ismi kullanılmaktadır. Aşağıdaki beyitte şair, Ömer Paşa'yı Süleyman'nın vezirine teşbih etmiştir:

Cenâb-ı âşaf-ı zî-şân 'aşrîñ hâzin-i cûdı

Ki teşhîr-i dil-i ahbâbda beñzer **Süleymân'a** (s.10 / k. 4 – 1)

Vali Ömer Paşa'ya yazılan aynı şiirde, bazı faziletleri Hz. Süleyman'ın faziletlerine benzetilmektedir:

Didim bir mışra'-ı berceste ile ben de târîhin

Mehâsin virdi revnağ çehre-i pâk-i **Süleymâna** (s.11/ k. 4 – 10)

3.2.1.6. Hz. İsa (a.s.) / Mesih

O, Meryem oğlu İsa, Cenab-ı Hakk'ın İsrailoğullarına bir resûl ve peygamberidir. Ona İncil kitabını inmiştir. Hz. İsa bu dünyaya tamamen doğal bir şekilde gelmemiş, insanlığın hiç bilmediği bir şekilde geldi. O eşsiz bir mesele olarak kalmış ve ondan önce (sadece Hz. Adem) ve sonra hiç kimse bu şerefe nail olmamış, çünkü o Allah'ın kudretiyle babasız doğmuştur.

Hz. İsa'nın gerçekleştirdiği ilk mucize, bebekken beşikte konuşma mucizesiydi. Hz. Meryem kavmine döndükten sonra, ona bebek olan çocuğu hakkında sorular sormaya başlamışlar. Bunun karşılığında Hz. İsa da Allah'ın gücüyle konuşmuş ve onlara: “Ben Allah'ın kuluyum, Allah beni peygamber yaptı. Beni mübarek kıldı, hayatta olduğum müddetçe namaz kılmayı ve zekat vermeyi emretti ve anneme hürmet etmemi emretti. Ve kendisi için dua etti. Doğduğum gün, öleceğim gün ve diri olarak kaldırılacağım gün bana selâm olsun.”

Allah, Hz. İsa'yı körleri ve alacalıları iyileştirmesi, çamura kuş gibi üfleyerek Allah'ın izniyle can verebilemesi, ölüleri diriltmesi, insanların evlerde konuştuklarını haber vermesi gibi birçok mucizeyle desteklemiştir. Bu mucizelere ek olarak, onun mucizelerinden biri de, kendisi ve müritlerinin “El-Havariyyîn” ilk ve son için bir bayram olacağı için yüce Allah gökten bir sofraya onlara inmiştir.

Allah; hikmetiyle, Hz. İsa'yı yaratılışın başlangıcından göğe yükselişine kadar birçok mucizeyle desteklemeyi, böylece kapalı kalpleri yumuşatmayı kararlaştırmıştır. Bütün bu mucizeler, İsrailoğullarının inanıp Yüce Allah'a dönmeleri için yeterli sebep değildi.

Allah, Peygamberi Hz. İsa'yı, kavminin tuzaklarından korumak için göğe yükseltmiş ve göğe yükseldiği zamanda yaşı otuz üç veya otuz dört idi. İsa'nın kavmi onu öldürmeye çalıştı. Ama bu, Allah'ın kendilerine karşı kurdukları tuzakları geri püskürtmesi için onu göğe kaldırmasının temel sebebidir. Kavmi Hz. İsa'ya benzeyen birini yakalamış ve onu öldürüp çarmıha germişlerdir. Allah, onu Yahudiler tarafından öldürülmekten kurtararak şereflendirmek için göğe kaldırmıştır. O, hakikati ortaya koymak, onların çarpıklıklarının ve ona yakıştırdıklarının geçersizliğini tasdik etmek için son zamanda geri dönecektir (El-Dimeşkî, 2009).

Şair, sevgilin özelliklerini sıraladığı aşağıdaki dizelerde sevgilin aşığı hayat veren dudaklarını anlatırken Hz. İsa'nın sözleriyle ölüleri diriltmesi mucizesine telmih yapmıştır:

Ey lebiñ mâye-i hâşıyyet-i âb-ı hayevân
La'l-i 'İsî-nefesin gonçe-i gülzâr-ı cinân
Ey ruhuñ çarh-ı leâfetde meh-i lem'a-feşân
tal'atın âyîne-i şûret-i şâhib-nazarân
Gün gibi nûr-ı hudâ şafha-i rûyuñda 'ayân
Mâni'-i harf-i vefâ mîm-i dehânında nihân
Şem'-i ruhsârına hurşîd-i mücellâ mı disem
kad-i mevzûnuñ için nahl-i tecellâ mı disem (s.12 / tb. 1 – I)

Bir başka beyitte ise şair, Hz. İsa'nın mucizevi sözleriyle kendi şiirleri arasında benzerlik ilgisi kurmuştur:

Nûş-ı câm-ı lebinin teşnesidir çeşme-i Hızr
Nuşk-ı 'İsî eşer-i şîve-i güftârındır (s.63 / g. 48 – 2)

Sevgilin zaman zaman ruh bağışlamakta İsalandığı söylenerek yine Hz. İsa'nın sözleriyle ölüleri diriltmesi olayına telmih yapılır:

Cân-sitândır tîğ-i gamzeñ la'liñ ammâ ey şanem
Rûh-bahşâlıkda bi'llâh dembedem 'İsâlanur (s.91 / g. 90 – 2)

3.2.1.7. Hz. Muhammed (S.A.V.)

O, âlemlerin en şerefli, resûllerin efendisi ve peygamberlerin sonuncusu Ebu el-Kasım Muhammed Abdullah İbn Abdülmuttalib'dir. O, Allah'ın insanlara ve cinlere rahmet olarak gönderdiği resûldür. Hz. Muhammed (s.a.v.), babası Abdullah b. Abdul Muttalib'in vefatından altı ay sonra Mekke'de MS 570 yılında fil yılında dünyaya gelmiştir. Onu emziren Halima Saadia'ydı. Annesi Amna b. Vehb, o henüz altı yaşında iken vefat etmiş, bu yüzden dedesi Abdul Muttalib ona bakmış, fakat o da iki yıl sonra, yani Hz. Muhammed (s.a.v.) dokuz yaşında iken vefat etmiştir. Dedesinin ölümü üzerine amcası Ebu Talib onunla ilgilenmiş ve uzun yıllar ona destek olmuştur. Hz. Muhammed (s.a.v.) büyüüp genç bir adam olmuş ve hiçbir zaman cahiliye ehlinin işlerine katılmamıştı. O putlar için kesilen kurbanlardan hiç yememiştir. O, Mekke'de "El-şâdikü'l-Emîn", yani doğru ve güvenilir biri olarak biliniyordu, öyle ki Kureyş'in ricâlinden birçoğu paralarını onunla koyardı, bazıları da ticaret yapması için ona parasını verir ve ona malın bir kısmını verirdi. Bu tüccarlardan biri de Hatice b. Huveylid (a.s.) Hanım'dır. Samimiyeti ve aşırı dürüstlüğü nedeniyle Hz. Muhammed'i beğenmiş ve ondan sonra, Hz. Muhammed (s.a.v.) ile evlendi.

Hz. Muhammed (s.a.v.) Rabbine ibadet etmek ve inzivaya çekilmek için Mekke yakınlarındaki Hira Dağı'na gidermiş. Bir gün kendisine vahiy gelmiş ve kendisine Allah'ın peygamberlerinden biri olduğunu ve en yakın akrabalarını İslam'a davet etmesi gerektiğini söyledi. Üç yıl boyunca akrabalarını ve yakın arkadaşlarını davet etmeye başlamış ve bu döneme gizli davet denildi. Aradan üç yıl geçtikten sonra Cenab-ı Hak, Hz. Cebrail vasıtasıyla Peygamberimiz Hz. Muhammed (s.a.v.)'e umumi bir yolla halkı davet etmesini emretmiştir. Ancak bu çağrıda Hz. Muhammed (s.a.v.) yeni dini reddeden Mekkelilerden çok zarar görmüş ve Mekke halkı Hz. Muhammed (s.a.v.)'e inanan herkesi cezalandırarak bazılarını işkence edip bazılarını öldürmüştür. Onun ve ashabının üzerindeki baskılar artınca, Cenab-ı Hak ona Medine'ye hicret etmesini emretmiş ve Hz. Muhammed (s.a.v.) oradan İslam devletini kurmaya ve dini insanlar arasında yaymaya başlamıştır.

Hz. Muhammed (s.a.v.)'in müşriklerle yaptığı savaşılar gelince, sayıları çoktur. Birincisi Müslümanların kazandığı ve ordusu sadece 313 Müslümandan oluşan Bedir Savaşı'dır. Ardından, askerlerin Hz. Muhammed (s.a.v.)'in emirlerine uymamaları ve okçular yerlerini terk etmeleri nedeniyle Müslümanların Uhud Savaşında kaybetmişler.

Hendek Muharebesi, Hayber Muharebesi, Kaynuka' Muharebesi ve diğerleri gibi birbirini takip eden muharebeler olmuş. Hz. Muhammed (s.a.v.), Mekke'nin fethine kadar İslam dinini yaymak için çabalamaya devam etmiştir. O ve diğer Müslümanlar oraya girmiş ve Kabe'yi çevreleyen tüm putları kırmıştır. Böylece İslam'ın ve öğretilerinin yayılmasını olumlu yönde etkilemiş ve kısa bir süre sonra tüm Kuran-ı Kerim'in ayetleri peş peşe nazil olmuştur (El-Bağdadî, Tarihsiz).

Hz. Muhammed (s.a.v.)'in getirdiği pek çok mucize vardı ki, kendisinden önce hiçbir peygamber veya resûlün başına gelmemiştir. Kendi başına bir mucize sayılan Kur'an-ı Kerim mucizesinden sonra, İsra ve Miraç'ın yedinci semaya çıkması meşhur bir hadisedir. Ayın yarılması mucizesi, Hudeybiye günü parmaklarının arasından su fişkırtması, ağaçlarla ve taşlarla konuşma, hastaları iyileştirme ve gelecekte görülmeyen şeyler hakkında konuşma mucizeleri ve daha nice mucizeleri vardır.

Allah, Peygamber'e üç erkek ve dört kız olmak üzere yedi çocuk nasip etti. Annesi Kıpti Maria olan İbrahim hariç, hepsi ilk karısı Hatice tarafından dünyaya geldi. Erkek çocukları: Peygamber (s.a.v.)'e Ebu'l-Kasım lakabıyla anılan el-Kasım, Abdullah ve İbrahim, kızları ise en büyüğü Zeyneb, sonra Rukayye, sonra Ümmü Gülsüm, en küçüğü ise Hz. Fatma (a.s.) (El-Dimeşkî, 2009).

28 Safar, H. 11 tarihinde Muhammed ağır hastalanarak vefat etmiş ve Medine'de Mescid-i Nebevî'nin bulunduğu bir hucre sine defnedilmiştir. (El-Kummî, 2004)

Hz. Muhammed (s.a.v.)'in Cenab-ı Hak katındaki en yüksek makamını açıklamak için Kur'an-ı Kerim'de Allah'ın ve meleklerinin Muhammed'e dua ettikleri belirtilir ve aynı ayette Cenab-ı Hak bize O'na dua etmemizi ve ona selâm vermemizi emretti. Cenâb-ı Hakk'ın Resûlüne dua, temcîd, tesbih ve rahmet anlamlarına gelen şu cümle kurularak slema verilmektedir: "اللهم صل على محمد و آل محمد" "Allâhümme şallî 'Alâ Seyyidinâ Muhammedin Ve 'Alâ Âli Seyyidinâ Muhammed".

Aşağıdaki beyitte şair Bağdatlı Esad'in Hz. Muhammed (s.a.v.)'in soyundan olmaktan ne kadar gurur duyduğunu görebiliriz. Şairin asıl adı Esad olmasına rağmen, Peygamber Muhammed (s.a.v.)'in adından sonra Muhammed Esad lakabını almıştır, bu nedenle taşıdığı lakabından ne kadar gurur duyduğunu da görmemiz mümkündür:

Resûl-i Ekrem'e ism ü nesebde nisbetiñ vardır

Seni minnet hüdâ'ya Es'ad is'âd eylemiş Mevlâ (s.2 / k. 1 – 13)

Aşağıdaki beyitte şair Bağdatlı Esad, Allah'tan Resul Muhammed (s.a.v.) aracılığıyla gelen hidayeti gösterir. Alemlere bir rahmet olarak, onları sapıklıktan hidayete erdirmek için gönderilmiştir. Ayrıca sadece bu dünyada değil, Kıyamet Günü'nde istenilen şefâatte de vardır:

Mükerrem âb-ı rûyuñ hürmetiyçün yâ **Resûla'llâh**

Hezârân mücrimi âteşten âzâd eylemiş Mevlâ (s.1 / k. 1 – 7)

Habibullah, Hz. Muhammed(s.a.v.)'e verilen birçok isim ve sıfattan biridir. Bu gazelde, şairin Mekke'nin fethinde, Mescid-i Haram'daki putların parçalanmasıyla ilgili olanları anlattığı Peygamber Hz. Muhammed (s.a.v.)'e övgü için yazılmıştır:

Muṭahhar zât-ı pâk-i aḳdesiñle ya **ḥabîba'llâh**

Hâremden ref'-i çirk-i şirk ü ilhâd eylemiş Mevlâ (s.1 / k. 1 – 8)

Hz.Muhammed(s.a.v.)'in isimlerinden biri ve ona göklerde verilen isim Ahmed'dir. Muhtâr “Seçilmiş” olan demektir. İsmi ise, Allah, onu peygamberlerin ve resûllerin sonuncusu olarak yarattıklarının arasından seçmiştir:

Cânım ol cân-ı cihân **Aḥmed-i Muhtâr**'a fedâ

Mazhar-ı nûr-ı hudâ kâsım-ı envâra fedâ (s.2 / k. 2 – 1)

3.2.2. Ehl-i Beyt

3.2.2.1. Hz. Ali İbn Ebi Talib (a.s.)

Ebu el-Hasan Ali b. Ebi Talib el-Haşimi el-Kuraşi (13 Receb 23 H. / 17 Mart 599 - 21 Ramazan 40 H. / 27 Ocak 661), Hz. Muhammed (s.a.v.)'in kuzeni ve damadıdır. Onun ailesinden ve ashâbından biri, Râşidî Halifelerinin dördüncüsüdür. Mekke'de doğmuş ve tarihi kaynaklar doğumunun Kâbe'nin içinde olduğunu göstermektedir. (El-Nîşâbûrî, 2009). Babası Ebu Talib, annesi Fatıma b. Esed el-Haşimiye'dir. Hz. Ali, genç yaşta İslam'ı, Hz. Muhammed (s.a.v.)'in Kuran'da bildirilenleri uygulamak için Benî Haşim'den akrabalarına teklif ettikten sonra kabul etmiştir. Ali'nin İslam'ı kabul etmesinin hikayesi, gizli görevin başlangıcından itibaren. Hz. Muhammed (s.a.v.), ailesini ve akrabalarını kararlılık üzerine toplamış ve onlara İslam'ı teklif etmiş ve ona iman edenlerin velîsi ve ondan sonra onun halefi olacağını söylemiş, Hz. Ali'den başka kimse ona cevap vermemiştir (El-Bağavî, 1411, s. 131).

Hiz. Muhammed (s.a.v.)'in hicretinden üç gün sonra Medine'ye hicret etti, çünkü hicret günü Peygamber'i öldürmek isteyen Kureyşli müşrikler bulunuyordu. Hiz. Ali de Peygamber'in hâlâ evinde olduğuna müşrikleri inandırmak için Peygamber'in yatağında uyudu. Medine'ye vardığında, Hiz. Muhammed (a.s.v.), Müslümanlar arasında kardeşlik haline geldiğinde, onu kendi kardeşi olarak ilan etti. Hiz. Ali (a.v.), hicretin ikinci yılının Safer ayında Hiz.Fatıma ile evlendi. Hiz. Fatıma'nın Hiz. Ali ile evlenmesinin Allah'ın emriyle olduğu, sahabelerin Muhammed'in onu nişanlaması için çok teklif geldiği, ancak gökten Hiz. Fatıma'yı Hiz. Ali ile evlenme emri gelene kadar hepsini reddettiği rivayet edilmiştir (El-Tabarî, 1415, s. 155). Hiz. Fatıma'dan Hiz. İmam Hasan, Hiz. İmam Hüseyin, Hiz. Zeyneb, Ümmü Gülsüm ve El-Muhsin (Annesinin karnında evini yakma hâdisesinde ölen) çocukları oldu (El-Kummî, 2004).

Hiz. Ali, Hiz. Muhammed'le olan bütün savaşlara tanık oldu. Sadece Tebük savaşında Hiz. Peygamber ona savaşa gitmemesini, ailesiyle birlikte kalmasını emretti ve ona şöyle dedi: "Sen benim için Harun'un Musa'ya olduğu gibisin. Ama benden sonra peygamber yok" (El-Tabarî, 1415, s. 157). Birçok savaşta bayrağı ona verdi. Ali b. Ebi Talib, savaştaki yiğitliğı ve gücü ile tanınırdı ve bu, savaşlarda açıkça görüldü. Bedir Savaşı'nda el-Velid b. Utbah ve 20'den fazla müşrik öldürüldü. Uhud Savaşı'nda Kureyş sancağını taşıyan Talha b. Abd el-Uzza'yı öldürdü, Hiz. Muhammed (s.a.v.) onu Fedek'e gönderip H. 6 yılında almıştı. Hendek Savaşı'nda, gücünden dolayı kendisiyle savaşmaya kimseyi kabul etmeyen Amr b. Vid el-Amiri'yi öldürdü. Hayber Savaşı'nda en büyük Yahudi süvarilerinden biri olan Merhab'i öldürdü.

Müslüman ordusu Yahudilerin kalesine iki kez saldırınca Hiz. Muhammed şöyle dedi: "Sancak'ı Allah'ı ve Resûlünü seven, Allah ve Resûlü de onu seven bir kimseye vereceğim. "Böylece orduyu yönetmesi, kaleyi açması ve Müslümanlar için zafer kazanması için Ali'ye verdi (El-Tabarî, 1415, s. 134). Savaş gücünün yoğunluğundan dolayı Hayber kalesine baskın düzenlediğı ve kapıyı kendisine kalkan yaptığı söylenir. Huneyn Savaşı'nda Hiz. Muhammed'in yanında kalanlardandı. Ali'nin Uhud Savaşı'nda Hiz. Muhammed tarafından kendisine Zülfikar olarak bilinen meşhur bir kılıcı verilmiş ve Hiz. Muhammed ona el-Haşmîye diye bilinen bir kalkan vermiş, onun ismi kırılan kılıç sayısı nedenle bu isimle adlandırıldı (El-Tabarî, 1415).

Hiz. Ali, Müslümanlar arasında belagati ve hikmeti ile ünlüydü ve ona birçok şiir ve aforizma atfedildi. Aynı zamanda cesaret ve kuvvet sembolüdür. Hadis ve tarih

kitaplarında yer alan rivayetlere göre adalet ve zühd ile karakterizedir. İlim ve fıkhıta zamanının en büyük âlimi olarak kabul edilir. Pek çok İslami rivayete göre, O'nun faziletlerini övmek ve açıklamak için birçok peygamberi hadisin yanı sıra Kur'an-ı Kerim'de birçok ayet nazil olmuştur (El-Kummî, 2004).

Hz. Ali, hilafete biat edildi ve İslam hilafetinin merkezi Kûfe'ye nakledilmiş ve biatından birkaç ay sonra onunla Talha b. Zübeyr, Zübeyr b. el-Awwam ve Hz. Muhammed (s.a.v.)'in karısı Ayşe Cemel Savaşı oldu. Muaviye b. Ebi Süfyan ile Sıffin Savaşı, Haricilerle Nehrevan Savaşı da oldu. Hz. Ali, 19 ramazan ayında Kûfe mescidinde sabah namazını Müslümanlara kıldırırken, namazda Abdurrahman b. Mülcem onun kafasına zehirli bir kılıçla vurdu. Hz. Ali vurulduğunda meşhur cümlesini söyledi: “Füztü ve rebbe'l-Ka'ba” (El-Kummî, 2004).

Hz. Peygamber'in seçilmiş olan sahabelerine işaret edilmiştir. Beyitte şair, başını ve bütün sermayesini seçkin ashabın yoluna feda ederken dil kılıcının mücevherini ise Hz. Ali'nin yoluna feda etmektedir:

Ser ü sermâye-nişâr-ı reh-i aşhâb-ı güzîn

Cevher-i tîg-i zebân **Haydar-ı Kerrâr**'a fedâ (s.2 / k. 2 – 5)

3.2.2.2. Hz. Fatima (a.s.)

Hz.Fatıma b. Hz.Muhammed (s.a.v.) b. Abdülmuttalib, Seyyideti nisâ'ül-'âlemîn "alem kadınlarının hanımıdır". Annesi ise, Hz.Hatice b. Huveylid'dir. Hz.Ali'nin karısı ve Hz. İmam Hasan, Hz.İmam Hüseyin, el-Mühsin "evini yakma hâdisesinde Annesinin karnında ölen", Zeyneb ve Ümmü Gülsüm'ün annesidir. Mekke'de doğmuş, Rivayetler onun doğum yılını belirlemede farklılıklar olmuş, bazı Peygamber'in görevinden iki yıl, bazıları beş yıl sonra söylemiştir (El-Kummî, 2004).

Hz.Fatıma'nın (a.s) çocukluğundaki, İmam Hz.Ali (a.s) ile evlenmesinden önceki döneme kadarki hayatı hakkında tarihi metinlerin olmaması nedeniyle, bu aşamadaki hayatını tespit etmek zordur. Kureyş müşriklerinin, babası Hz.Muhammed (s.a.v.)'e yönelik şiddet içeren davranışlarına şahit olmuştur. Takma adları arasında **Al-Zahrâ'**, **el-Betûl**, **el-Havrâü'l Ünsiyye**, **el-Siddikâ** çünkü asla yalan söylemezdi, **el-Mübâreke**: bereketinin görünüşünden dolayı, **el-Marziyye** Çünkü Allah ona şefaathakı vererek onu memnun edecektir. **El-Hânîye**, annenin babasına, Peygambere, kocasına,

çocuklarına, yetimlere ve muhtaçlara şefkati olduğu için söylenirdi. **Ümmü'l-e'imme, el-ţâhire, el-Menşûre, el-Reyhâne, el-Biz'e, el-zekiyye, el-Müheddese** ve Babası ona "ümmü ebîhâ" derdi (El-Kummî, 2004).

Hz. Fatıma, tüm mezheplerin Müslümanları arasında büyük bir konuma sahiptir; Allah nezdinde dünya kadınlarının hepsinden daha yüksek bir konuma sahip olduğu ve dünya kadınlarının lideri olduğu konusunda hemfikirdirler. Hz.Fatıma, Şii mezhebindeki konumunu, masum imamların annesi olmasından alır ve onun konumunu ve tüm kadınlara tercih ettiğini gösteren birçok rivayet vardır. Şiiler de onun yanılmazlığına inanır ve mekânet bakımından babası Hz.Muhammed ve Hz.Ali b. Ebi Talib'den sonra üçüncü sıradadır (El-Kummî, 2004). Sünni mezhebi açısından Hz.Fâtıma, Hz.Peygamberimizin kızı ve dünya kadınlarının hanımıdır. Onun fazileti, o dönemde Hz. Peygamberimizin ve Müslümanların karşılaştığı zorluklardan kaynaklanmaktadır. Genç yaşına ve onu çevreleyen zorlu koşullara rağmen Hz.Peygamber'in koruyucusuydu. Fakat onun, kocasının ve çocuklarının yanılmazlığına veya imamet etmesine inanmazlar.

Hz.Fatıma, Hz.Peygamber'in vefatından çok kısa bir süre sonra vefat etmiştir. Alimler, ölüm tarihi ve sebebi konusunda ihtilafa düşmektedirler. Ancak rivayetlerin çoğu, ölümünün, bazı zâl cemaatının evine saldırması ve arkasında durduğu kapıyı zorla açması, kaburgasının kırılmasına neden olması ve günler sonra ölümünün gerçekleştiğini belirtmektedir (El-Hasanî, 1990). Daha sonra Medine'de kocası Hz. Ali b. Ebi Talib tarafından gizlice defnedilmiştir ve mezarı henüz bilinmemektedir. (El-Kummî, 2004)

Bu beyitte Fatıma'dan, onun asaleti ve dürüstlüğünden zikreden şair Bağdatlı Esad tarafından övgüyle işaret etmiştir:

Huşûşâ kim harîm-i 'işmeti maḥdûme-i 'âlem

Aşâlet-pîşe ḥayr-endîşe ol **şiddîka**-i sâni (s.6 / k. 2 – 29)

3.2.2.3. Âl

Onlar, Peygamber'in Ehli beytidir. Onlara işaret eden pek çok rivayet vardır ve bunların en önde geleni ümmetin bütün mezhebler arasında ulaşılan "Hedîsü'l Kisâ'" Kisa hadisinin rivâyetidir.

Bu hadis, Cabir b. Abdullah el-Ansari'den, Hz. Fatıma'dan rivayet edilmiştir. Bu rivayetinin içeriği bu şekilde aktarılabilir⁷: Hz. Fatıma dedi ki: Babam, Allah'ın Peygamberi bir gün evime geldi ve bana: "Esselâmu-Aleyki ey Fatıma," dedi. Cevap verdim: "aleyk'es-selâm." Sonra dedi ki: "Vücudumda bir zayıflık hissediyorum""Allah seni zayıflıktan korusun baba." dedim. "Fatıma, Yemen kisayı (abâyı) getir ve beni onunla ört." dedi. Ben de Yemen kisayı getirdim ve onunla örttüm. Sonra ona baktım ve dolunay gibi yüzünün parladığını gördüm. Bir süre sonra oğlum Hasan içeri girip: "Sana selâm olsun ey anne" dedi. Ben de: "aleyk'es-selâm ey gözümün nuru, gönlümün meyvesi" diye cevap verdim. Sonra dedi ki: "Anne! Allah'ın Peygamberi dedemin kokusu gibi güzel bir koku alıyorum. "Cevap verdim: "Evet. Deden kisânın altındadır." Hasan kisâyâ yaklaştı ve: "Esselâmu-Aleyke ey Allah'ın Resûlü dedem; seninle kisâ altına girmeme izin verir misiniz?" dedi. "Aleyk'es-selâm oğlum ve havuzumun (Kevser havuzu) sahibi, sana girme izni verdim" diye cevap verdi. Böylece Hasan da onunla birlikte kisânın altına girdi. Çok zaman geçmeden Hüseyin'im içeri girdi ve "Esselâmu-Aleyki ey anne" dedi. Ben de: "Aleyk'es-selâm ey gözümün nuru, gönlümün meyvesi" diye cevap verdim. Sonra: "Anne! Allah'ın Peygamberi dedemin kokusu gibi güzel bir koku alıyorum" dedi. Cevap verdim: "Evet. Deden ve kardeşin kisânın altındadırlar." Hüseyin kisâyâ doğru yürüdü ve: "Esselâmu-Aleyke ey Allah'ın Seçtiği dedem, sizinle kisânın altına girmeme izin verir misin?" dedi. O : "Aleyk'es-selâm oğlum ve ümmetimin şefaatchisi, girmene izin verdim." dedi. Hüseyin de onlarla kisânın altına girdi. O sırada Ebu'l Hasan, Ali b. Ebi Talib içeri girdi ve: "Esselâmu-Aleyki ey Allah'ın Resulünün kızı" dedi. Ben: "Aleyk'es-selâm ey Ebü'l-Hasan ey Emîrül-Mü'minîn" diye cevap verdim. Sonra dedi ki: "Fatıma! kardeşim ve amcam oğlu Rasûlüllâh'ın kokusu gibi güzel bir koku alıyorum. "Ben: "Evet. O, iki oğlunla kisânın altındadırlar." dedim. Bunun üzerine Ali, kisâyâ yaklaştı ve: "Esselâmu-Aleyke ey resûlüllâh, kisânın altına sizinle girmeme izin verir misin?" dedi. O da: "Aleyk'es-selâm, kardeşim, vasiyim, halîfetim ve bayraktarım, girme iznin var." dedi. Ali de onlarla kisânın altına girdi. Sonra öne çıktım ve dedim ki: "Esselâmu-Aleyke babam, ey Allah'ın Resulü, sizinle kisânın altına girebilir miyim?" O da: "Aleyk'es-selâm kızım, ey kızım ve vücudumun bir parçası sana girme izni verdim." diye cevap verdi. Ben de onlarla kisânın altına girdim.

⁷ Rivayet, Şeyh Abbas el-Kummî Mefâtilihü'c-Cinân kitabından çevrilmiştir. Tebyan web sitesi aynı zamanda kutsal ve nübüvvet hadislerinin nakledilmesinde dilsel bir hata olmaması için tercümenin kontrol edilmesi amacıyla da kullanılmıştır. Bazı hassas metinler de doğrudan nakledilmiştir.

<https://www.tebyan.net/index.aspx?pid=68317&Keyword=+kisa+hadisi> 2022 Temmuz 3 / 03:45

Allah Resûlü babam, kisânın altında toplandığımız zaman kisânın iki ucundan tutarak sağ elini semaya kaldırarak şöyle dua etti: “Ey Allah’ım, bunlar benim Ehl-i Beyt’im ve benim özel yakınlarımdır. Bunların eti benim etimdir ve kanları benim kanımdandır; bunları inciten beni de incitir ve bunları üzen beni de üzüyor. Ben bunlarla savaşımlarla savaşıyorum ve bunlarla sulh içinde olanlarla sulh içindeyim; bunların düşmanlarına düşmanım ve bunları sevenleri severim; bunlar hakikaten bendendirler ve ben de bunlardanım. Allah’ım, kendi rahmet ve bereketini, ihsan ve bağışını bana ve bunlara indir ve bunlardan her türlü pislîği gider ve bunları tertemiz kıl.” Allah-u Teala buyurdu ki: “Ey benim meleklerim ve ey göklerde bulunanlar, bina edilmiş gökyüzünü ve döşenmiş yeryüzünü ve aydınlatan ay ve ışık saçan güneşi, dönen her feleki (gezegeni), akan denizi ve dolaşan gemiyi, sadece kisânın altında olan bu beş kişinin sevgisi için yarattım”. Cibrîl, "kisânın altında kimler var?" diye sordu. Cenab-ı Hak, "Onlar Peygamber’in Ehl-i Beytidir ve nübüvvet’in madenidir. Bunlar: Fatıma, babası, kocası ve oğullarıdır" diye cevap verdi. Cibrîl dedi ki: "Ya Rabbi, Onlarla altıncısı olmak için yere inebilir miyim?" Allah cevap verdi: "Evet. Sana izin verdim." Cibrîl yere indi ve şöyle dedi: "Selam sana ey Allah'ın Resulü. Yüce Allah sana selamını iletir ve şöyle der:

“Ey benim meleklerim ve ey göklerde bulunanlar, bina edilmiş gökyüzünü ve döşenmiş yeryüzünü ve aydınlatan ay ve ışık saçan güneşi, dönen her feleki (gezegeni), akan denizi ve dolaşan gemiyi, sadece kisânın altında olan bu beş kişinin sevgisi için yarattım”. Ama senin rızan ve sevgin için "Allah, sizinle kisânın altına girmeme izin verdi. Size katılabilir miyim, ey Allah'ın Peygamberi? "Peygamber cevap verdi: "Selam olsun sana ey Allah'ın âyetlerinin taşıyıcısı! Sana izin verdim." Cebrail bizimle kisânın altına girdi ve babama dedi ki: "Allah sana âyetlerini indiriyor. (Ey peygamber ailesi! Allah sizi sadece günah kirlerinden arındırmak ve sizi tertemiz yapmak istiyor. {33}). Sonra Ali babama dedi ki: "Ey Allah'ın Resulü, Söyle bana, bu pelerin altında oturan bizim için Tanrı'nın lütfü nedir? "Peygamber cevap verdi: "Beni hakkıyla peygamber tayin eden ve insanlığın kurtuluşu için beni bir peygamber seçen Allah'a yemin ederim ki bu haberimiz, bize tabi olanlarımızın ve âşıklarımızın bir araya geldiği, Onlara rahmet iner ve melekler onların etrafını sarar ve onlar için bağış dilerler. Ali dedi ki: "Şüphesiz, Kâbe'nin Rabbine andolsun! Biz ve ümmetimiz galip gelenleriz." Bunun üzerine babam dedi ki: "Beni hakkıyla peygamber olarak tayin eden ve insanların kurtuluşu için beni peygamber seçen Allah'a yemin ederim ki, ne zaman ve nerede ümmetimizden ve âşıklarımızdan bir topluluk bu olayı anlatsa, Allah onların huzunları ve dertleri giderir ve istediği istekleri verir. Hepsi sevinçle şöyle dedi: "Şüphesiz, Kabe'nin Rabbine andolsun ki! Biz ve ümmetimiz, dünyada ve ahirette galipler ve mübarekleriz. (El-Kummî, 2004).

Kisâ Ehli yanı sıra birçok İslami rivayete göre Hz. İmam Hüseyin'in soyundan gelen dokuz imamlar da "âl" ifadeye dahil edilmiştir.

Bunlar sırasıyla: "Ali b. el-Hüseyin el-Seccad""Muhammed b. Ali el-Bakir""Ca'fer b. Muhammed el-Sadık""Musa b. Ca'fer el-Kazim""Ali b. Musa el-Rıza" "Muhammed b. Ail el-Cevâd""Ali b. Muhammed el-Hâdi""el-Hasan b. Ali el-Askarî""Muhammed b. el-Hasan el-Mehdî" (El-Kummî, 2004).

Şair, İslam için verdiklerine kendisini ve sahip olduğu her şeyi Peygamber Efendimizin Ehli beytine ve ashablarına feda eder:

Mâ-ḥaşal âl ile aşḥâb-ı kirâma cümle

Es'ada mâ-melekim şıdkıla yek-pâre fedâ (s.2 / k. 2 – 7)

3.2.3. Kutsal Kitaplarda ve Dinlerde Geçen Şahsiyetler

3.2.3.1. Ashabi Fil

Fil sahiplerinin hikayesi, İslam öncesi Mekke'deki Arapların başına gelen tuhaf hikayelerden biridir. Bu hikaye şöyle özetlenebilir: Habeş Kralı, Yemen topraklarını ele geçirmiş ve Habeşlilerden Ebraha el-Aşram adında bir vali atamıştı. Böylece Ebrehe, Yemen'i yönetmeye ve ordusunun gücüyle kendi hükmüne tabi kılmaya başladı ve Yemen halkının çoğu, Hac mevsimi yaklaştığında, Kâbe'yi hac yapmak için Mekke'ye giderdi. Ve İslam öncesi dönemde insanların bildiği geleneklere göre gerçekleştirirler. Ebrehe hacı kervanlarının gidişini görünce ona sormuş ve ona demiş ki : "Arapların her sene hacca gittikleri ve hürmet ettikleri bir ev vardır ve o Mekke'dedir". Ebraha'nın aklına bir fikir geldi. İnsanları Kabe'ye yapılan hac yolculuğundan uzaklaştırmak için Sana'a'da büyük bir kilise inşa istedi. Yapımında ve süslemesinde büyük emek harcanacak ve dikkat çekici bir kilise olacaktı. Hemen fikrini uygulamaya karar verdi. Ebraha, yakınlarından bazılarına danıştı ve onlar da onun fikrinde anlaştılar, hemen mühendisleri ve inşaatçıları getirmeye başladı. Sağlam ve güzel bir bina olana kadar inşa etmeye ve üzerinde değişiklikler yapmaya devam etti. Abraha ona el-Kulais adını verdi ve bu inşaat ona çok para harcamasına sebep olmuştur. Fakat Araplar bunu işitince: "Nasıl olur da babaları İbrahim'in evinden çıkıp Ebrehe kilisesine haccetebilirler?" diyerek Ebrehe ve Kalis ile alay ettiler.

Haber Ebrehe'ye ulaşınca çok kızdı ve Kâbe'yi yıkmaya yemin etti. Ebraha, orduya Mekke'ye yürüyüşe hazırlanmak, liderlerine at ve develerin yanı sıra filler de hazırlamalarını emretmiş. Ebraha ilerledi ve askerlere kendisini takip etmelerini emretti ve Mekke'ye doğru uzun bir yürüyüşte, Ebrehe ordusu ne zaman Arap kabilelerinden birinin yanından geçse, ona saldırdı ve ordusunu ilerletmek için parasını, koyunlarını ve develerini yağmaladı. Ebrehe, ikamet ettiği Mekke'ye yakın bir bölgeye gelinceye kadar ordusuyla birlikte yürüyüşe devam etti ve ordusundan bir grup göndererek dağlarda otlayan deve ve koyunları basıp ganimet olarak orduya geri getirdi. Mekke halkı bunu biliyordu ve aralarında ne yapmaları gerektiğine dair istişare ettiler. Ancak teşkilatlı bir orduları olmadığı ve yeterli eğitime sahip olmadıkları ve sayıları Habeş ordusuna göre az olduğu için Habeş ordusuna karşı koyamadılar. Fillerin asker taşıdığını duydukları korkularını artırdı. Araplar tek bir şeye itimat ediyorlardı .O da bu Kabe'nin kutsal bir bina olduğu ve O'nun büyük kutsallığına sahip olduğu ve ilahi takdirin uygun zamanda müdahale edeceğiydi. Ebrehe, Mekke'nin reisi Abdülmuttalib b. Haşim'i, Peygamber Muhammed'in dedesi ile görüşmeye gitti. Abdülmuttalib dedi ki: “Askerlerin benim olan iki yüz deveyi aldı, onları bana geri vermeni istiyorum.” Ebrehe: “Girdiğın zaman ben senin azametindim.” dedi. O: “Niçin?” diye sordu. Ebraha dedi ki: “Ben sizin ve babalarınızın ve dedelerinizin dini olan bu evi yıkmak için geldim ve burada bana ondan bahsetmiyorsunuz da bana iki yüz deveden bahsediyorsunuz!” Abdülmuttalib buna karşılık olarak : “Develerin, sahibi benim. Eve gelince, onun sahibi olan Rab korur”. Ebraha, develerin Abdülmuttalib'e iadesini emretti ve develerini alınca Mekke'ye döndü ve halkının Habeş ordusunun yapacaklarından emin olmak için dağlara dağılmalarını emretti. Sonra Abdülmuttalib Kabe'nin kapısında durup namaza başladı.

Sabah askerler Kabe'yi yıkmak için hazırlandılar. Yola çıktılar fakat en büyük fil yere oturdu ve geri kalan filler onun arkasından yürümedi. Filin oturduğunu gören askerler onu kaldırmaya çalıştı, ama fil reddetti. Bu esnada Allah Teâlâ onlara Ebabil kuşlarını gönderdi, hızla geldiler ve üzerlerinden geçtiler. Gagalarındaki küçük taşları üzerlerine attılar ve taşlar onlardan birine çarptığında oracıkta can verdi. Askerler bunu görünce kaçtılar. Ve kuşlar, birçoğu öldürülünceye kadar onları kovalamaya devam etti. Ebraha yaralandı ve bazı askerler etrafına toplandı, San'a'ya geri getirdi ve oraya vardığında öldü. Böylece Habeş ordusu, liderini ve çok fazla sayıda askerini kaybettikten sonra mahvolmuş bir şekilde geri döndü. Mekke halkı, bu büyük nimeti hissederek, onun etrafında hürmetle daire çizerek Kâbelerine döndüler. Araplar o yılı

tarih olarak aldılar çünkü fil olayı Arapların hayatlarında gördükleri en büyük ve en şaşırtıcı olaylardan biriydi. Ve tüm dünyayı değiştiren harika bir şey oldu, aynı yıl Hz.Muhammed(s.a.v.) doğdu. Bu olay Kur'an-ı Kerim'de Fil Suresi'nde anlatılmıştır (El-Dimeşki, 2000).

Şair Bağdatlı Esad, Ebraha'yı rakîb olarak nitelendirmiş ve olaya aşağıdaki gazelde atıfta bulunmuştur:

'Azm itdi қа'be'ye dilimi yakmağa rakîb

Pey-revligi o kafirñ **Aşhâb-ı Fîledir** (s.54 / g. 34 – 4)

3.2.3.2. Brehmen

Hint kutsal dîninde bütün varlığın temeli olan yüce varlık, yüce güç.

Şair, düğümlere mahkûm olan sevgilisinin kalbinden ve korkunç sertliğinden dolayı sızlanır. Bu özelliğini Brehmen'e benzetmiştir:

Gönül bir kâfir-i hüsnüñ yine sevdâ-yı zülfüyle

Brehmen-veş esîr-i 'uqde düşvârsın hayfâ (s.38 / g. 12 – 6)

3.2.3.3. Hz. Hızır

Kur'an-ı Kerim'de Kehf Suresi'nde ismi açıkça zikredilmeden alim olarak zikredilen kişidir. Onun peygamber olup olmadığı konusunda bir farklılık vardır. Rivayetler Hz. Hızır'ın kimliğini belirlemede farklılıklar oluşturmuştur. Bazıları onun resûl olduğunu, bazıları onun peygamber olduğunu ve bazıları onun salih kul olduğunu söylemektedir.

Müslümanlar onun adını söylerken “Aleyhi's Selâm” ifadesini eklerler. Hristiyan, Yahudi ve İslam dinleri tarafından kutsal bir adam kabul edilir. Yaşının belirlenmesinde ihtilafı vardı, kimisi diğer insanlar gibi öldüğünü, kimisi hala hayatta olduğunu söylemiş ve her firkatin buna dayalı rivayetleri vardır.

Ancak herkes bilgisinin kapsamı konusunda hemfikirdir. Hz. Musa, yeryüzünün en bilgili insanı olduğunu söyleyince, Hz. Cebrail, ondan daha bilgili birinin olduğunu bildirmek için aşağı indi. O da ilminden öğrenmek için yanına gitti ve Kur'an-ı Kerim

bu olayı Kehf Suresi'nde ayrıntılı olarak zikretmiş, biz de Hz. Musa kıssasında bahsetmiştik (El-Dimeşkî, 2000).

Beyitte Ömer Paşa'nın Bağdat ahalisinin imdadına Hızır gibi yetiştiği anlatılmıştır:

Ulaşdı **Hızır**-veş imdâdına cümle berâyânûñ

Mesîhâ gibi ihyâ eyledi hep ehl-i îmanı (s.6 / k. 2 – 34)

Şair, bu dizelerde sevgilinin olmadığı hiçbir güzelliğinde gözünde olmadığını belirtirken bu güzellikler arasında Hızır çeşmesini ve ab-ı hayatı da saymıştır:

Sensiz ey rûh-ı revânım cism ü cânı n'eyleyim

Derd-i hicrânıñla 'ömr-i câvidânı n'eyleyim

Ey Mesîhâ-dem zülâl-i la'liñe leb-teşne'yim

Çeşme-sâr-ı **Hızır** u âb-ı zindegâmı n'eyleyim (s.27 / m. 12 – I)

Darda kalanların imdadına Hızır'ın yetişeceği motifine telmihte bulunularak susamışların imdadına Hızır gibi yetişilmesi istenmektedir:

Hızır gibi yetiş imdâdına leb-teşne-i şevkiñ

Dil-i mahrûra ya'nî âb-ı hayvândan haber al gel (s.143 / g. 166 – 2)

3.2.3.4. Hz. Meryem

Meryem b. İmran, Hz. İsa'nın annesidir. "azrâ", "şiddikâ" denir. Kur'an-ı Kerim'de birkaç yerde zikredilmiştir, öyle ki, onun hikayesinin ve oğlu Hz. İsa'nın hikayesinin anlatıldığı bir sûre vardır. Hz. Muhammed de Hz. Meryem'in adını sıkça zikretmiştir. Allah onun iffetine şahit olmuş, onu arındırmış, alemlerin kadınlarına üstün kılmıştır. Hz. İsa ile hamileliği ve babasız doğumu ile temsil edilen ilahi bir mucize için onu seçti.

Meryem'in annesi bir çocuk sahibi olmayı umuyordu ve olay gerçekleştiğinde, rahmindeki cenini Allah yoluna adadı, yani kendini evine ibadet etmeye ve hizmet etmeye adayacaktı. Hz. Meryem adında bir kızı olduğunda, Allah'ın evinde hizmetçi olmasına yardım etmesi için onu keşiflere götürdü. Rahipler onu yetiştirecek kişinin Hz. Zekeriya olduğu konusunda anlaşılabilir. Böylece Hz. Meryem, Hz. Zekeriya'nın

mabedinde yaşamıştır ve yetişmiştir. Hz. Zekeriya ona ne zaman gitse, mevsiminin meyvelerini bulur. Bu meyveleri nereden aldın diye sorduğunda, Hz. Meryem Allah'tan olduğunu söylerdi.

Bir gün Hz. Cebrail, insanlara ibret olması için babasız bir oğul olarak Hz. Mesih İsa'yı ona müjdelemiştir. Böylece oğlu Hz. İsa'yı doğurdu ve doğumdan sonra halkı onu zina etmekle suçladı. Ama Yüce Allah onun masum olduğunu büyük bir mucizeyle herkesin önünde ispat etmişti. Bu mucize, Hz. İsa'nın bebekken konuşmasıdır. Allah'ın kulu olduğunu söylemiştir. Allah ona kutsal kitabı indirmiş ve annesine karşı salih davranmasını emretmiştir (El-Dimeşkî, 2000).

Şair, çektiği dertlerden şikâyet ettikten sonra, mucizeleri elindeki bütün hastalıklara şifa olan Hz. İsa b. Meryem'den bahsetmektedir:

Hayli demdir ki ğam-ı la'liñ ile bîmârım

Söyle Allâh için ey 'Îsî-i **Meryem** n'ideyim (s.149 / g. 176 – 2)

Sevgilinin can bağışlayan dudaklarından söz edilirken Meryem oğlu İsa'ya telmihte bulunulmuştur:

La'î-i cân-bağışñ için 'Îsî-i **Meryem** dir idik

Zahm-ı hicrânñ için vaşlñı merhem dir idik (s.136 / g. 156 – 1)

3.2.3.5. Mısır Azîzi

Mısır krallarından biri olduğu söylenir. Ayrıca geçmişte ilk vezir makamını elinde bulunduranlardan biridir. Asıl adı Potivar'dır ve Hz. Yusuf zamanında Mısır'ın hükümdarıdır. Potivar'ın Hz. Yusuf'u satın aldığı söylenir. Onu çocukken sarayına getirmiş ve köle gibi davranmamıştır. Karısı Züleyha'ya onda bulduğu dirayet, zekadan dolayı ona iyi davranmasını tavsiye etmiştir. Bu kral öldükten sonra ve Hz. Yusuf kıssasının olayları vuku bulduğunda, Hz. Yusuf daha sonra Mısır'ın hükümdarı oldu (El-Dimeşkî, 2000). Bu beyitte şair, güzelliği Hz. Yusuf'a benzetmiş ve kendi gönlünü de bu güzelliğe kul olmuş olarak göstermiştir. Mısır Azizi ise bu güzelliğin en alçak kölesi olmuştur:

Dil-i hod-ser yine bir Yûsuf-ı hüsne kûl olmuş kim

'Azîz-i Mısr anñ kemter ğulâm-ı hüsñ ü ânıdır (s.71 / g. 61 – 2)

3.2.3.6. Yecuc ve Mecuc

Yahudi, Hristiyan ve İslam dini kaynaklarında adı geçen halklardır. Gizemli bir anlatımları vardır ve bazıları efsanelere konu olan olaylar Kuran'da geçenden farklıdır. Ancak çok sayıda oldukları (denizin kumu gibi) olduğu konusunda fikir birliği vardır. Ve onlar şer, fesat, güç ve saldırganlığın insanlarıdır ve gaddarlıkları ve zorbalıkları nedeniyle etraflarındakilerin zulmünden onları hiçbir şey alıkoyamaz. Komşularıyla aralarına dışarı çıkmalarını engellemek için bir baraj yapıldıktan sonra ortadan kayboldular. O setin veya barajın altında oldukları ve zamanın sonunda tekrar ortaya çıkacakları ve yeryüzüne zarar verecekleri söylenir. Ancak hepsi büyük bir savaşta öldürülecekler ve bu, kıyamet şartlarından, yani kıyamet alametlerinden biridir (El-Dimeşkî, 2000).

Şair, bu beyti savaş zamanında Vali Ömer Paşa'ya yazmış, onu Ye'cüc ve Me'cüc kavmini büyük bir seddin arkasına hapseden padişahı hatırlatmış veya ona benzetmiştir:

Bu **Ye'cüc**-i belânın sedd-i râh-ı 'azm bâbında

Kıyâm itdi Felâtûn-menâbet İskender-i şânî (s.5 / k. 2 – 18)

3.2.3.7. Zeliha

Hz. Yusuf zamanında Aziz-i Mısır'ın eşidir. Hz. Yusuf kuyunun çilesini ve içindeki çileyi bitirdikten sonra, öncekinden daha zor olan başka bir çileye geçti. Yusuf Mısır'da Sayed'in evinde çalıştı "Aziz-i Mısır". Hz. Yusuf, çalışmalarında dürüstlük ve dürüstlük gösterdi, bu da Aziz-i Mısır'ın kendisine olan güvenini arttırdı. Züleyha gelince, kocasının kısırlığından dolayı çocuk sahibi değildi. Hz. Yusuf göz kamaştırıcı bir güzelliğe, görgü ve karaktere sahipken, onu büyüledi ve çok sevdi ve ona yaklaşmaya ve sevgisini göstermeye başladı. Ancak Hz. Yusuf, Allah'ın emirlerine uymuş ve O'na isyan etmekten korkardı. Bu yüzden her zaman Zeliha'dan uzak durmaya gayret gösterdi. Bu kadın Hz. Yusuf'a o kadar âşık oldu ki onu odasına çekmeye çalıştı. Ancak Hz. Yusuf reddetti ve oradan çıkmak istedi. O çıkınca onun elbisesini arkadan yırtmış. Kapıya varıp açınca kocasını kapıda bulmuş ve bu durum Kuran-ı Kerim'de Yusuf Suresi'nde anlatıldı. Kadının kocasına Hz. Yusuf durumu açıkça anlattı. Bu arada Züleyhalılardan bir şahit de şöyle dedi: "Eğer Yusufun gömleği arkadan yırtılmışsa, o doğru söylüyordur, Züleyha ise yalancıdır. Ama eğer önden yırtılmışsa, Züleyha doğru olandır,

Yusuf da yalancılardandır. Ancak gerçek şu ki gömleğin arkası yırtılmış, bu da kadın yalancı olduğunu göstermektedir.

Bu hikaye şehrin kadınları arasında yayılmıştır. Bütün kadınlar onun hakkında kötü konuşmuşlar ve bu duruma hayret etmişler. Bu yüzden Züleyha, komplolarını kurnazlıkla karşılamak istemiştir. Onlara bir meclis hazırlamış ve onlara bıçakla bir tabak meyve sunmuş. Sonra Hz. Yusuf'a onların karşısına çıkmasını emretmiş ve bütün kadınlar onun güzelliğine ve terbiyesine hayran kalmışlar, öyle ki ellerini bıçakla kestiler. Hz. Yusuf yöneticilik pozisyonunu üstlendiğinde Mısır'ı kıtlık ve kuraklıktan kurtarmayı başarmış. Ayrıca Mısırlıları putlara tapmaktan Allah'a ibadet etmeye dönüştürmeyi başarmıştır. Züleyha da Allah'a ibadet etmeye başlamış, bu yüzden Hz. Yusuf'a olan hasretinde, yaşlılığında ve kötü durumunda O'na seslenmeye ve yardım istemeye başlamış ve kederli günlerini geçirmesi için ona yalvarmasıyla teselli buldu. Bu durumda on iki yıl kaldı. Hz. Yusuf'un "Asinat" denilen karısı Züleyha'yı öğrendiğinde, ondan çok etkilendi ve onunla Mısır'da yargılanan Yusuf ve kendisi olan Kral Akhenaten'in salonuna girdi. Asinat, sarayın ve halkı putlara tapmaları için aldatan rahiplerin önünde, kocası Hz. Yusuf'u azarladı ve Züleyha'yı unuttuğu için krala şikayet etti. Sonra Yüce Allah'tan Hz. Yusuf'a Züleyha ile evlenmesi için bir vahiy geldi. Burada Hz. Yusuf onunla tanıştığına sevindiği için ağlayan Züleyha'yı teselli etti. Allah'ın, sevgili Yusuf'unu görebilmesi için gözünü geri getireceğini umdu. Mucize oldu ki, Allah, Peygamberi Hz. Yusuf'un duasına icabet etti ve Züleyha'ya kralın, maiyetinin ve rahiplerin önünde gözünü verdi (El-Dimeşkî, 2000).

Züleyha ismi şairler tarafından şiirlerinde aşkı ve onun derinliğini anlatmak için kullanılır. Aşağıdaki beyitte muhabbet Zeliha'sı sabrın vücut bulmuş şekli olsa vuslat Yusuf'una her ayna gebe kalırdı denilmektedir:

Her âyine âbisten olur Yûsuf-ı vaşla

Ten-dâde-i şabr olsa **Zelîhâ**-yı muhabbet (s.43 / g. 19 – 2)

Şair, sevgilisine seslenerek gül desenli gömleğiyle Yusuf, Zeliha gibi âşık olsaydı ruhartıran güzelliğinle sana layık olurdu:

Sâna şâyestedir bu hüsn-i rûz-efzûn ile billâh

Zelîhâ gibi olsa Yûsuf-ı gül-pîrehen 'âşık (s.124 / g. 138 – 4)

3.3. Mitolojik ve Efsânevi Şahsiyetler

3.3.1. Bihzad

Behzad, o zamanlar önemli bir ticaret merkezi olan (şimdiki konumu Afganistan'dır) Timur devletinin başkenti Herat'ta doğmuştur. Hayatının çoğunu orada geçirdi ve ressam Mirâk Nakkâş'tan ders aldı ve Ali Şîr Nevaî'den yardım aldı. Safevi Şah İsmail I tarafından Tebriz şehrinde padişahın atölyesinin müdürü olarak görevlendirildi. Behzad, Safevi resminin gelişimine katkıda bulunmuştur ve İngiliz Kütüphanesi'nde tarihlenen Mecnun Leyla'nın Nizami Gencevi'sindeki resimler da dahil olmak üzere birçok anıta sahiptir (Erzen, 2013). Divan şiirinde şairler, şiirsel güçlerini göstermek için genellikle Behzad ile karşılaştırırlar kendilerini. Behzad, sevgilinin güzelliği ile ilgili fantezilerde sıklıkla bahsedilir ve şair, onun şiirsel gücünü ve sevgilisinin güzelliğini aynı anda över.

Şair, sevgilinin yüzünün resmini gönül levhasının aynasına resmetmek suretiyle adeta orayı Bihzad'ın resim atölyesine çevirmiştir:

Nağş-ı rûyîñ resm idüp âyîne-i levh-i dile

Ṭarḥ-ı şûret-hâne-i Ejreng ü **Bihzâd** eyledim (s.155 / g. 184 – 3)

Şair, Hz. Peygamber için yazdığı kasidede ondan bahsederken güzelliğinin nurunu Mevla'nın kendi nurundan, cemalini ise Behzad'ın kaleminden çıkan resimleri bile kıskandıracak şekilde yarattığını vurgular:

Fürûğ-ı hüsünüñi nûrından îcâd eylemiş Mevlâ

Cemâlîñ reşk-i nağş-ı kilik-i **Bihzâd** eylemiş Mevlâ (s.1 / k. 1 – 1)

3.3.2. Cem – Cemşid

Pişdadiyan sülalesinin dördüncü hükümdarıdır. Demir eritme ve silah yapımında pek çok buluşa imza atmış ve saltanatı sırasında devlet ciddi gelişmelere imza atmıştır. Tıp alanında da bazı hastalıkların isimlerinin konulmasında etkilidir. Dünyayı dolaşarak, ulaştığı halkların kültürlerini tanıyarak kendini eğitmiştir. Dönüşünde değerli taşlarla süslü bir taht yaptırmıştır. Aradan yıllar geçtikten sonra bu hükümdar pek çok olayda galip gelip, kendini tanrı ilan etmiş. Ancak ordusu, karara tepki göstererek, hızla

dağılmış ve birkaç gün içinde öldürülmüştür. Cem adı, klasik şiirde gücü ve yeteneği tanımlamak için kullanılır (İnciroğlu ve Alıcı, 2017).

Beyitte kendini sarhoş olarak niteleyen şair, sakiye seslenir ve kendisine içki kadehini sunmasını ister ve böylece meyhanede Cemşid ile aynı özellikte olan herkesin görmesini ister:

Şun câm-ı lebiñ Es'ad-ı maħmûra ki sâķi

Meyhânedede hem-mesned-i **Cemşid** görülsün (s.163 / g. 196 – 6)

Aşağıdaki murabada şair Bağdatlı Esad, adil ve güçlü krala gitmekten başka çaresi olmayan mazlum insanları göstermektedir. Bu güçlü hükümdarı ifade etmek için Cem'in yüzüğü ve tacından bahsedilmiştir:

'Arz-ı hâl itmekden özge çâre yok ol dâvere

Cem-meniş hâtem-dehen **Cemşid**-i Dârâ-efsere

Ya'nî ol düstûr-ı Ekrem şafder-i dîn-pervere

Kim hirâsından olur âşüfte Behrâm-ı semâ (s.26 / m. 11 – VI)

Şair Bağdatlı Esad, Vali Ömer Paşa'yı anlatırken aşağıdaki gazeli yazmıştır. Valiyi nadir olan, güçlü bir genç ve akranlarının ilgi odağı haline gelen bir kişilik olarak tanımlamıştır:

Hidiv-i **Cem**-haşem ol nâdirü'l-'aşr civân-ı

Vücûh ile görüp rüchânını emşâl ü akrâna (s.11 / k. 4 – 5)

Rind, elinde bir bardak ve iki kadeh şarabla meyhane köşesinde tek başına kaldığında kendini Cem gibi görmeye başlar:

Rind bir câm u iki şîşe ile tenhâca

Şadr-ı meyhânedede şâhım ne geçüp **Cem**'lik ider (s.69 / g. 58 – 6)

3.3.3. Dara

Büyük Pers hükümdarlarından biridir. Bu isim, klasik Fars ve Türk edebiyatında övülen kişinin övülmesinde büyüklük ve üstünlüğü ifade etmek için sıklıkla kullanılır.

Genellikle, İskender'le efsanevi savaşlara girmelerine neden olan tacından ve tahtından söz edilir” (Erzen, 2013).

Aşağıdaki murabbada şair, halkını ve dinini koruyan adil hükümdara yönelmekten başka çaresi olmayan mazlumları ifade etmektedir:

‘Arz-ı hâl itmekden özge çâre yok ol dâvere

Cem-meniş hâtem-dehen Cemşîd-i **Dârâ**-efsere

Ya‘nî ol düstûr-ı Ekrem şafder-i dîn-pervere

Kim hirâsından olur âşüfte Behrâm-ı semâ (s.26 / m. 11 – VI)

Şair, kalbinin cömertliğini, saflığını ve hikmetini Eflatun'un hikmetine benzettiğı Vali Ömer Paşa'yı övdüğü şiirinde kararlılık ve zeka bakımından “Dara” kelimesini benzetilen olarak kullanmıştır:

Felâtûn-menķabet âşaf-şıfat **Dârâ**-dirâyet kim

Dil-i âgâhı nûr-efrûz-ı erbâb-ı naşar geldi (s.9 / k. 3 – 4)

Ömer Paşa'nın makamı öylesine yüce bir makamdır ki oraya Dârâ gibi bir hükümdar bile gözcü olarak gelmek ister:

Zihî dergâh kim çendîn hezârân Hüsrev-i **Dârâ**

Yesâvül gibi derbân pâyesiyle pâsbânıdır (s.73 / g. 64 – 2)

3.3.4. İskender

Klasik Türk edebiyatında İskender adında iki kişi vardır. Bunlardan ilki, bağımsız Yunan şehirlerini birleştiren, Fars, Babil ve Asya'nın kralı olan, bölgede Makedon kolonileri kuran ve Babil'de (bugünkü Irak) vefat eden ünlü Büyük İskender'dir. İkinci şahıs ise, Kur'an-ı Kerim'de Kehf Suresi'nde bahsi geçen, yeryüzünü bozan Ye'cüc ve Me'cüc kavminin üzerine sed kuran büyük şahsiyet Zülkarneyn'dir (Gerek, 2020) Şair, Zülkarneyn'in hikmetini Ye'cüc ve Me'cüc kavminin hapsedildiğı, yeryüzünü bozan seddi yapışını anlatır:

Bu Ye'cüc-i belânın sedd-i râh-ı ‘azm bâbında

Ķıyâm itdi Felâtûn-menķabet **İskender**-i şânî (s.5 / k. 2 – 18)

Şair, insanın karanlık veya gizli yönüne atıfta bulunur. Dünyaya en iyi şekilde görünebilmek için insanın kendi içinde sakladığı başarısızlık ve acı hatıralar gibi birçok şey vardır:

Tab‘-ı şâfa ser-i mû nakş degül gerd-i keder

Reng-i ğam şafha-i mir'ât-ı **Sikender**'de de var (s.86 / g. 82 – 4)

Şair sevgilisinin güzelliğini, İskender bu güzelliği görünce nasıl hayrette kalacağını anlatır:

Görürse âyîne-i hüsünü **Sikender** eger

Qalur gözüm gibi ol da kemâl-i hayretde (s.212 / g. 268 – 5)

3.3.5. Mani

MS 216'da güney Irak'ta doğan ve 276'da İran'da öldürülen Mani, "Maniheizm" adında bir din geliştirdi. O, tıpkı Zerdüştlük gibi dualizme, yani iki gücün dünya üzerindeki egemenliğine inanıyordu. Bu iki güçten biri ışıkla temsil edilen iyiliğin gücü, diğeri ise karanlığın temsil ettiği kötülüğün gücüdür. Bu din İran, Hindistan, Tibet, Çin ve Türkistan'da yaygın olarak yayılmıştır. Mani rahipler, Uygur egemenliği altında Doğu Türkistan'a yerleştiler. Mani'nin ölümünden sonra müritleri onun hayatında başlattığı görevi devam ettirdi. Mani öğretilerini, kitabın bir bölümünü evreni tasvir eden çizimlerle süsleyen kutsal bir yazı olan Erjeng'e yazdı. Bu nedenle, sanat Maniheizm dininin ana meselesidir (Yılmaz, 2014).

Şair, şiir yazma yeteneğine atıfta bulunur ve eserlerini meşhur olan nakkaş Mani'nin eserlerine benzetmiştir:

Neşâtından kuluñ da tâze vü ter bir ğazel yaptım

Naẓîriñ resm iderse âferindir hâme-i **mânî** (s.8 / k. 2 – 51)

3.3.6. Rüstem

Zal'in oğludur ve annesinin adı Rudaba'dır. Rüstem, Samancan kralının kızı Tahmina ile evlenmiş ve Sohrab adında bir oğlu olmuştur (Ekmekçi, 2016). Rüstem, Esfandiar'ı öldürdükten sonra kardeşi Shaggad tarafından öldürülmüştür. Efsanesinin

kökleri ve verdiği haberler yüzlerce yıl öncesine, Sasanilerin günlerine ve onlardan önceye kadar gider. Pers efsanesine göre, o bir şövalye, maceracı ve kurgusal bir Pers efsanevi kahramandır. Siyavuş'u öldürmesi ve Guştap'ı yakalandığı yerden kurtarmasıyla ve ayrıca Turan hükümdarları ve Efrasiab ile yaptığı savaşlarla ünlüdür. O'nun en mühim efsanesi Kral Kykavus'u Hamoran kralının esaretinden kurtarmaktır. Kral Kykavus da O'nu kölelikten kurtararak ve ona Sistan ve Sicistan krallığını vererek ödüllendirmiştir (İnciroğlu ve Alıcı, 2017).

Genellikle efsanevi karakterlerin isimleri benzetme, görüntünün yakınlaştırılması ve şiirsel anlatım için kullanılır. Burada şair Bağdatlı Esad, Rüstem bile olsa âşığı aslan avlayan gamzesiyle öldüreceğini belirtir:

Öldürür bir cümlede **Rüstem** de olsa 'âşığı

Şîr-efgen turfe bir şâhib-kırândır gamzesi (s.226 / g. 288 – 7)

Sevgilinin kaşları öylesine sert bir keman gibidir ki o yayı Rüstem bile çekemez:

Sahtdır şöyle ki **Rüstem** bile yâyın çekemez

Nâzı bu mertebe ey kaşı kemân itme meded (s.50 / g. 29 – 3)

Şair, sevgilisine ve onunla birlikte çektiği acılara değinmiş. Ayrıca Rüstem'in destanında kullandığı aşırı güce de değinmiştir:

Sen ol hun-rîzsin kim 'âşıkın **Rüstem** bile olsa

Elinden pehlevândır kırtarırsa zûr ile cânı (s.226 / g. 289 – 6)

3.3.7. Sam ve Nerimân

Nariman, Sam'in babası ve Rüstem'in atasıdır. Onlar Şehname'de adı geçen efsanevi ve ünlü kahramanlardır. Şairler tarafından Divan şiirinde kahramanlık ve cesareti anlatmak için onları bir sembol olarak kullanılmaktadır (Öztürk, 2017).

Cesaret terimi, şairin savaş günlerinde yazdığı şiirinde belirttiği gibi, genellikle Sam ve Nariman adlarıyla ilişkilendirilir:

Şecâ'atde müselleme bir dilîr-i şîr-şavletdir

Ki tîr-endâz-ı ta'n olmuş dil-i **Sâm u Nerîmâna** (s.11 / k. 4 – 3)

3.4. Ünlü Edebî Eser Kahramanlar

3.4.1. Ferhad ile Şîrîn

Halkların folklorunda, Ferhad ve Şirin veya Hüsrev ve Şirin efsanesi de dahil olmak üzere çok sayıda yaygın halk hikayesi ve efsanesi vardır. Bu hikaye, tarihi gerçeklerin bir yönüne dayanmaktadır ve Farsça, Türk ve Kürd folklorundan gelmektedir. Hüsrev, İslam fetihinden (591-621) önce hüküm süren Pers krallarından biridir ve Kraliçe Şirin onun eşidir. Şehname destanının (MS 940-1020) yazarı olan İranlı şair Firdevsi tarafından düzenlenen bu hikayeyi anlatıcılar dağıtırdı. Büyük Azeri şairi Nizami Gencevi de 1181 yılında "Hüsrev ve Şirin" başlıklı bir manzum destan yazmış ve onu genç yaşta ölen karısına ithaf etmiştir. Modern çağda Türk şair ve oyun yazarı Nazım Hikmet, "Bir Aşk Hikayesi veya Farhad ile Şirin" adlı bir tiyatro yazmıştır. Dünyanın birçok diline çevrilmiştir ve bu mitin şair ve yazarlarının çevirisi, olaylarının düzenlenmesi ve karakterlerine odaklanması nedeniyle farklıdır.

Irak ve İran arasındaki sınırda, bu kraliçenin yazı geçirmek için yaptırdığı "Şirin Sarayı" adlı sarayın kalıntılarında temsil edilen kalıntılar hala var. Çoğu tarihçi, Kraliçe Şirin'in kökeninin Iraklı olduğu ve Miysan bölgesinden olduğu konusunda hemfikirdir.

Büyüleyici Prenses Şirin'e ilk âşık olan Ferhad değil. Tarihçilere göre, Sasani İmparatorluğu'nun İran'daki son kralı ve en büyüğü olan Kral Hüsrev veya II. Hüsrev'den önce ortaya çıkmıştır. Çağlar boyunca, kralın prensese olan aşkını anlatan destanlar ve şiirler yazılmıştır. Ferhad'ın hikayesi, Hüsrev ve Şirin'in aşk hikayesinin sadece bir alt hikayesidir. Ancak, belki de Ferhad'ın trajik sonu nedeniyle, popüler kültürde en yaygın ve dolaşımda olanıdır (Fehmî, 1981).

Şair bu beyitte suskunluğunu ifade etmek için Aram kelimesini kullanmıştır. Sevdiğinin güzelliğini görünce halini, duygularını anlatarak şöyle der: Suskunluğumun dağlarımı yıkıyor. Yani ne kadar sakin ve dengeli olursa olsun, bu dinginlik sevgilisinin, özellikle de sevgilisinin dudaklarının görüntüsüyle çabucak bozular.

Tiše-i bîdâd ile tek durmayup **Ferhâd**-veş

Kûh-ı ârâmım o **Şîrîn**-leb yıkar vîrân ider (s.72 / g. 62 – 5)

Aşağıdaki beyitte zulüm külüngü ile Ferhad'ı yaralayan Yusuf yüzlü Hüsrev ile işveli Şirin olduğu anlatılır:

Tîşe-i bîdâd ile **Ferhâd**'ını mecrûh iden

Hüsrev-i Yûsuf-likâ ol şûh-ı **Şîrîn**-gâha bak (s.124 / g. 139 – 4)

Bu gazelde şair, Farhad'ın Şirin'e olan özlemi gibi sevgilisine olan özlemini benzetmektedir:

Bir şeker ezseñ n'olur kâm-ı dil-i nâ-kâmıma

Ben ki şevk-i la'î-i **Şîrîniñle Ferhâd** olmuşam (s.156 / g. 185 – 4)

3.4.2. Hüsrev

Pervez olarak bilinen İran'ı yöneten Sasani hanedanının padişahlarından biridir. Hüsrev ve Şirin, İranlı şair Nizami Gencevi'nin (1141-1209) ünlü bir trajik romantizminin adıdır. Leyla ile Mecnun romanını yazan kişidir. Sasani Kralı II. Hüsrev'in Pers Kraliçesi olan Ermeni prenses Şirin'e olan aşk hikayesinin çok ayrıntılı kurgusal bir versiyonunu anlatır. Azerbaycan, Fars ve Türk edebiyatında ünlü bir hikâyedir. Firdevsi tarafından Şehname'de bahsedilmiş, daha sonra Azerbaycanlı şair Nizami Gencevi ve Hüsrev Dahlavî tarafından derlenmiş ve Şeyhi, Atta'i ve Ahi tarafından Türkçe olarak çevrilmiştir. Birincil anlatı, gerçeklik olarak bilinen Pers kökenli bir aşk hikayesidir. Büyük tarihi epik şiir Şehname ve diğer halk masallarından biridir. Hikâyenin çeşitli biçimleri "Şirin ve Ferhad" başlığı altında anlatılmıştır (Fehmî, 1981).

Şair, aşağıdaki beyitte zulüm külüngü ile Ferhad'ı yaralayanların Yusuf yüzlü Hüsrev olduğu vurgulanır:

Tîşe-i bîdâd ile Ferhâd'ını mecrûh iden

Hüsrev-i Yûsuf-likâ ol şûh-ı Şîrîn-gâha bak (s.124 / g. 139 – 4)

Hüsrev, İran'ı yöneten Sasani padişahlarından biri olmasına rağmen, hükümdarlar ve karar vericiler için bu isim kullanılmıştır. Şair, herkesin bu özelliğin kendisinde var olduğu konusunda hemfikir olduğu sevgilisinin kurnazlığını gösterir:

Geldiler bir yere hûbân ile şâhid-bâzâr

İttifâk ile saña **hüsrev**-i hûbân didiler (s.84 / g. 79 – 3)

3.4.3. Kelile

"Dünyanın bazı menfaatleri için bir iyilik yapan, kuşa sevgi attığında avcı gibidir, kuşun menfaatini istemez." Bu alıntı Kelile ve Dimne kitabındandır. Kelile ve Dimne kitabını anlattığımızda hayvanlar arasında eğlenceli ve harika anlatımla dolu güzel masallardan ve heyecan verici hikayelerden bahsediyoruz. Bu kıssalar hikmetlerle ve çeşitli mesajlarla doludur. Kelile ve Dimne kitabında geçen her kıssada başka kıssalar vardır. Daha çok iyilik ve ahlak dolu bir şehir gibidir. Hintli filozof Beydeba tarafından yazılmış, MS. 4. yüzyıla kadar uzanan bir hikayeler koleksiyonudur. Daha sonra en önemlileri Farsça ve Arapça olmak üzere birçok dile çevrildi. Bidba, bilgeliği ve ayıklığıyla tanınırdı ve müritleri onu bilge, bilge bir adam olarak tanımlardı. O, bu hikâye koleksiyonunu yazarken, o zamanın zalim hükümdarının zulmüne karşı koymak için hayvanların ve kuşların dillerinde insanlar arasında şuur, hikmet ve faziletleri yaymayı ve bu gayeyi çeşitli kesimlere ulaştırmayı amaçlamıştır.

Eski İran'da Hüsrev, Barvazî adıyla tanınan entelektüel danışmanlarından birini çağırdı ve ondan Kalila ve Dimna Kitabı'nı veya o zamanlar Beş Kapı olarak adlandırılan eseri Hintçe veya Sanskritçe'den Eski Farsça'ya çevirmesini istemiştir. Barvazî, yalnızca eski Pehlevi diline çevirmeyle yetinmedi, aynı zamanda yazılarından bir başka bölümün de Kalila ve Dimna'ya eklenmesini sağlamıştır. Yani orijinal Kelile ve Dimne kitabında bulunmayan başka kıssaları eklemiştir. Kelila ve Dimne kitabı, Irak'a eski Fars dilinde MS. sekizinci yüzyılın ortalarında, yani Abbasi Halifeliği zamanında geldi. O zamanlar Bağdat kültür merkezi ve ilmin feneriydi ve yüksek bir konuma sahiptir. O zaman listenin başındaki bir kitaba nadiren rastlarız. Dönemin edebî zenginliği ve dil zekası ile ünlü müellif Abdullah b. el-Mukaffa'nın eline bir nüshası ulaşmış ve bu Beş Faslı veya Kelile ve Dimne olarak bilinen kısımları tercüme etmiş ve onlara (el-Fahsü 'an âhiri Dümne) adlı bir kısım eklemiştir.

Kelile ve Dimne kitabı, sadece hayali hayvanların dilleri üzerine masalların anlatımı olduğu için maksatlı bir kitap değildir. Aksine, ahlaki tavsiye, sosyal ıslahı ve siyasi rehberliği yaymayı amaçlayan bir kitaptır. İbnü'l-Mukaffa'nın eklediği kısmını, suçlunun adaletten kaçma girişimleri ve onun adil cezasını alması gerektiği konusunu ele almaktadır. Bu bölümde ayrıca yargının görevleri de ele alınmaktadır. Çevrili güvercinin bölümü ise iş birliğine çağırır. Aslan ve Boğa'nın bölümü ise devletteki iç siyasetin sırlarını, politikacıların mücadelesini ve rekabetini ortaya koyuyor. Baykuş ve

kargaların bölümü ile fare ve kedinin bölümü dış politika ile ilgilenir ve bu konuda yol gösterir. Maymun, gelincik, aslan, çakal, dişi aslan, misafir, güvercin ve tilkinin bölümüne gelince, hepsi çeşitli temalarda bireysel ahlaki vaazlara atıfta bulunur (Kalyon, 2004).

Şair, hasretini dile getirirken, sevdiği ile arasında geçen zamanı Kelile ve Dimne kitabında yer alan hikâyelere benzetir:

Hiç oldu bak seniñle geçen rûz-gâr-ı vaşl

Gûyâ ki kışşa-i Salamân ü **Kelîledir** (s.54 / g. 34 – 3)

3.4.4. Leyla ile Mecnun

Onlar, "Mecnun Leyla" lakaplı Kays b. El-Mulavvîh ve Leyla el-‘Âmiriyye'dir. Mecnun, Necid halkından bir Arap şair idi. Hicri 1. yüzyılda Mervan b. el-Hakem ve Abdülmelik b. Mervan'ın halifeliği sırasında yaşamış. (H. 24 / M. 645 – H. 68 / M. 688).

Deli değildi ama büyüdüğü ve ona hayran olduğu Leyla El-‘Amiriyye'ye âşık olduğu için böyle adlandırılmış. Leyla'nın ailesi onunla evlenmesini reddetmiş, bu yüzden şiirler okumaya ve aşkını söylemeye başlamıştır.

Kays b. El-Mulavvîh, aslında Leyla'nın kuzenidir ve küçükken birlikte büyümüşlerdir. Ailelerinin hayvanlarını güderler ve çocukluklarında oyun arkadaşı olurlar. Çölde âdet olduğu üzere, Leyla büyüdüğünde onu korudu ve böylece Kays'ı ona âşık, gençliğinin masum günlerini hatırlayarak ve yanında hayatın tadını çıkaracak şekilde geri dönmesini dilerken buluyoruz. Böylece Kays, kuzenine âşık olduğu edebi hafızasında ölümsüzleştirilen dokunaklı şiirleri yüzüne söylemiş ve şiirlerinde onunla içinde yaşadığı derin duyguları yaşamıştır.

Kays, onun için elli kırmızı dişi deveden oluşan büyük bir çeyiz topladıktan sonra Leyla ile nişanlanmak istemiş. Ailesi, şiirinde Leyla hakkında şiir yazdığı için onunla evlenmesini reddetmiş, çünkü eski gelenek ve göreneklerin bir skandal olarak görülmektedir. Aynı zamanda, Beni Sakif'ten başka bir talip olan Vard b. Muhammed el-Aqili, Leyla'ya yaklaşır, on deve ve çobanından oluşan bir çeyizi babasına vermiş. Böylece Leyla'nın babası bu fırsatı değerlendirip, Leyla ile kendi isteği dışında

evlendirmiştir. Leyla, sevgilisi ve delisi Kays'tan uzakta kocasıyla birlikte Taife gitmiş. Kays ise, öleceği güne kadar insanlardan uzak yaşamış ve hayatında hiç evlenmemiştir.

MS. 688 yılında taşların arasında ölü olarak bulunmuş. Kabilesinden bir kadının her gün onun için çöle yiyecek taşıdığı ve yiyecekleri orada bırakarak evine döndüğü rivayet edilir, ertesi gün döndüğünde yiyecek bulmazsa, Kays'ın hala hayatta olduğunu anlaması için yeterliydi. Bir gün, bu kadın yemeği olduğu gibi bulmuş, bu yüzden onu aramaya gitmek için ailesine haber vermiş. Ailesi onu aradığında bir vadide çakıllar arasında ölü bulmuşlar.

Kays'ın Leyla'ya olan aşkını anlatan bir şiir divanı var. Mecnun ve Leyla'nın hikâyesi özellikle Arap edebiyatı üzerinde büyük bir etki bırakmıştır. Sonrasında Fars edebiyatını, daha sonra da Türk ve Hint edebiyatını ve en son Urdu edebiyatını etkisi altına almıştır (Abdü'l-ganî, 1999).

Aşağıdaki beyitte sevgilisi seven âşığın durumu, onu Mecnun Leyla Kays b. El-Mulavvîh'a benzetilerek anlatılmaktadır:

Sevdâ-yı zülf-i yâr ile dîvâne sen dahı

Mânend-i **Kays** silsile-cünbân degül misin (s.169 / g. 205 – 2)

Aşağıdaki murabbada şair kendini Mecnun Kays ve sevgilisi Leyla ile karşılaştırır:

Doğrısı şimdi o **Leylî**-şüretîñ **Mecnûnuyam**

Âhuvân-ı çeşm-i efsûn-sâzının meftûnuyam

Nûş-ı hand-ı la'l-i cân-bağşâsının memnûnuyam

Şân-ı hüsnünde ne söylersem anıñ haqqâ sezâ (s.26 / m. 11 – IV)

Şair, aşağıdaki dizelerde de kendini Mecnun'a benzeterek âşık olduğunu anlatmaktadır:

Âh kim **Mecnûn** gibi sevdâya düş oldı gönül

Bir gözi âhû saçı **Leylâ**'ya düş oldı gönül

Her ne deñlü âh u feryâd itse de ma'zûrdur

Bülbül-âsâ bir gül-i ra'nâya düş oldı gönül (s.28 / m. 13 – I)

Şairin sevgiliyle olan aşkı dillere destan olmuştur, artık Leyla ile Mecnun hikâyesi eskimiştir ve onu kimse dinlemek istemez:

Bizim destân-ı hüsn-i 'aşıkımızdır sölenen cânâ

Kühen-efsâne-i **Mecnûn** ile Leylâ'yı kim diñler (s.58 / g. 41 - 4)

3.4.5. Salaman

Hunayn ibn İshak tarafından Yunancadan Arapçaya "Selaman ve Absal" olarak çevrilen ve İslam dünyasında sembolik anlatım tarzının gelişmesine yardımcı olan bir hikâyesidir. Bu hikâyenin özeti şudur: “Kral Hermanus, kadınlardan nefret ettiği ve onlara kötü bir bakışla baktığı için çocuğu olmamış, buna rağmen baba olmak istemiştir. Danışmanı ona Hermanus'un sperminden sihirli bir şekilde üremesini önermiştir. Bu çocuk doğmuş ve Salaman adını verilmiştir. Onun için bir sütanne, Absal, seçilmiştir. Huzur içinde büyüdüğünde, Absal ona âşık olmuş ve sonunda başarılı olana kadar onu kendine âşık etmeye çalışmıştır. Kral bunu öğrendiğinde onları ayırmak için çaba göstermiş. Önlem olarak yüksek dağlardan ve derin vadilerden kaçarak ve bir adada yaşamaya başlamışlardır. Kral onları geri getirmek istemiş ama her seferinde başarısız olmuş. Bunun üzerine kendilerini yaktıkları ateşe atarak intihar etmeye karar verdiler. Böylece Absal ölmüş ama Salaman kurtulmuştur. Bundan sonra Salaman olanlardan yıkılır. Ve tüm bu olanlardan sonra kral, tacını ve tahtını Salaman'a bırakmıştır (Yıldırım, 2014).

Şair, hasretini dile getirirken, sevdiğinin hikâyesini Salaman hikayesinde yer alan özlemi hikâyelerine benzetir:

Hiç oldı baķ seniñle geķen rûz-gâr-ı vaşl

Gûyâ ki kışsa-i **Salamân** ü Kelîledir (s.54 / g. 34 – 3)

SONUÇ

Çalışmamıza başlamadan önce, 18. yüzyıl Klasik Türk şiirinin temsilcilerinden Bağdatlı Es'ad'ın hayatı hakkında bildiklerimiz oldukça azdı ve eseri olarak da sadece iki nüshası olan Divan'ı bilinmekteydi. Arapça yazılan eski kaynaklardan “*Menhelü'l-Evliyâ ve Meşrebü'l-Eşfiyâ*” isimli eserlere ulaştıktan sonra şairin Irak'ın Musul kentindeki el-Araji aşîretine uzanan Abdullah Fahrizâde'nin oğlu olduğu bilgisi yer almaktadır. Bu aşîretin ricâlinden biri olan ve halen hayatta bulunan Hoca Muhammed Tefvik el-Fahrî ile yaptığımız mülakat sonucunda ise Es'ad'ın soy ağacı bilgisine ulaştığımız gibi ondan söz eden başkaca kaynakları da görme fırsatımız oldu. Şairin hayatına, ailesine ve eserlerine dair edindiğimiz bilgileri çalışmamızın birinci bölümünde ayrıntılı bir şekilde sunduk. Divan'ının başka nüshalarının olması, ayrıca babasının başlayıp da bitiremediği Tarih-i Neşatî adlı eseri Es'ad'ın bitirmesi gibi yeni bilgile bu bölümde yer almaktadır.

İkinci bölümde “Tipler” başlığı altında tahayyülî / tasavvurî tipler, mesleklerle ilgili tipler, meclis erbabı, dini ve tasavvufî tipler, devlet idaresiyle ilgili tipler ve toplumsal tiplere yer verdik. Tahayyülî / Tasavvurî Tipler bakımından klâsik şiirin temel üçgeni olan âşık, maşûk ve rakîb üçgeni üzerinde ayrıntılı durulmuştur. Şair, âşık tipi yerine “esîr, meftun, mübtela” vb. 27 tipe yer vermiştir. Maşuk ve maşuk karşılığında kullandığı 46 tiplerle şair bu konuya en geniş bir şekilde yer vermiştir. Üçgenin üçüncüsü olan rakîb ise “adû, bed-hâh, hevâdâr” vb. 9 tiplerle de karşılanmıştır. Bunların yanı sıra bu başlık altında rind, zahid ve sûfî maddelerine de yer verilmiştir. Mesleklerle ilgili tipler başlığı altında 25 farklı mesleğe yer veren şair, “bâğbân, cellâd, gavvâs, füsûnger” vb. bilindik ve sık rastlanan meslek erbaplarına yer verdiği gibi “muhzır, yasavul, tırâzende, nâmeber, mimâr” vb. daha az rastlanan meslekî tiplere de yer vermiştir. Meclis erbâbı başlığı altında topladığımız tipler ise gelenekte çokça zikredilen “hammâr, mest, muğbeçe, sâkî, pir-i mugân” vb. tiplerden oluşmaktadır. Dinî-Tasavvufî tipler başlığı altında yer alan 20 tip “Müslüman, mücrim, râhib, rusul, vâiz, pîr” vb. daha çok bilindik tiplerden oluşmaktadır. Devlet idaresiyle ilgili tipler başlığı altına aldığımız 17 tip arasında “cünd, levend, leşker, piyade, sultân, şâh” vb. çok rastlanan tipler olduğu gibi “müşir, daver, hidiv” vb. daha az rastlanan tipler de yer almaktadır. İrkî tipler bölümünde yer alan “Hindû, Tatar, Türk” isimleri, ırk bağlamında kullanılmaktan ziyade

niteleyici bir özellik olarak kullanılmıştır. Bu başlıkların birine alamadığımız ve toplumsal tipler başlığı altında topladığımız tiplerin sayısı ise 40'tır.

“Şahsiyetler” başlığını kullandığımız üçüncü bölümde ise Es'ad'ın şiirinde bahsettiği şahsiyetleri sıraladık. Bu bölüm ise “Tarihî Şahsiyetler (Devlet adamları, Şairler, Hukemâ ve Filozoflar), Dinî Şahsiyetler (Peygamberler, Ehl-i Beyt, Kutsal Kitaplarda ve Dinlerde Geçen Şahsiyetler), Mitolojik ve Efsanevî Şahsiyetler, Ünlü Edebî Eser Kahramanları” olmak üzere dört ana başlığa ayrılmıştır. Es'ad Divanı'nda yer alan bu şahsiyetler incelendiğinde şairin irtibatlı olduğu özel isimler bir kenara bırakıldığında dinî, tarihî ve edebî gelenekte yetişmiş olan bilindik şahsiyetlerin çoğunlukta yer aldığını söylemekle beraber, Nizamü'l-mülk, Kelile, Salaman gibi geleneğin şahsiyet kadrosunda daha az rastlanan şahsiyetlere de yer verildiğini söylemek mümkündür.

Bu çalışma şairin dil, fikir ve edebiyat kültürünü ortaya koymaktadır. Şair Bağdatlı Es'ad, Arap asıllı olmasına ve Anadolu'ya ve payitahta gelmemesine rağmen, bu harika divanı Osmanlı dilinde oluşturmayı başarmıştır. Bu nedenle, Bağdatlı Es'ad Divanı ve Divan'da geçen tip ve şahsiyetlerin tespitine yönelik yaptığımız bu çalışma özelde şairle ilgili yapılacak diğer çalışmalara, genelde ise Klasik şiirin insan temelli tahlil çalışmalarına katkı sunacaktır.

KAYNAKÇA

- Abdü'l-ganî, Y. (1999). Divân-ı Kays İbnü'l-melûh Mecnûn Leylâ . Beyrut: Daru'l-kutub El-İlmiyye.
- Arbatlı, M. S. (2002). Bağdatlı Esad, Hayatı, Sanatı, ve Divanının Tenkitli Metni. Basılmamış Yüksek Lisans Tezi. Tokat: Gazi Osman Paşa Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü.
- Bars, M. E. (2018). Şamanizmden Tasavvufa Şamandan Sufi/Veliye Değişim/Dönüşümle. Türkbilig, s. 167-186.
- Çavuşoğlu, H. (2019). Gazneli Mahmud Hikâyelerine Bir Bakış ve Gazneli Mahmud'un Menkıbevi Kişiliğine İlişkin Bazı Tespitler. Atatürk Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Dergisi, s. 377-402.
- Çelik, M. F. (2019). Klasik Türk Şiirinde Tipler. Basılmamış Doktora Tezi. Koceli: Koceli Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü.
- Devellioğlu, F. (1982). Osmanlıca-Türkçe Ansiklopedik Lûgat. Ankara: Doğu Matbaası.
- Eflatun. (1994). El-Cümhûriyye. (Çev. Ş. D. Temrâz,) Beyrut: El-Ehliyye.
- Ekici, H. (2018). Kâmî Divanında Rakip Tipi ve Rakip İle İlgili Tasavvurlar. Uluslararası Türkçe Edebiyat Kültür Eğitim Dergisi, s. 877-889.
- Ekmekçi, G. (2016). Muhibbi Divanı'nda Mitolojik ve Efsanevi Kahramanlar. Akademik Bakış Dergisi, s. 190-209.
- El-Azzavî, A. (1949). Mevsûatü Târîhü'l-Irak Beyne İhtilâleyn. Bağdat: Ticaret ve Basım A.Ş.
- El-Bağavî, E. M. (1411). Me'âlimü't Tenzîl (C. 6). (Muh: A. Ennemir, O. C. Zamiriyye, S. M. El-Hırş). El-Riyâd: Dâru Tîbâ.
- El-Bağdadî, Ş. D. (Tarihsiz). Rûhu'l-Me'anî Fî Tefsîrû'l Kur'âni'l Azîm ve Sebu'l Mesânî. Beyrut: Dâru İhyâu'l-Turâsu'l-Arabî.
- El-Bedrânî, S. Ş. (2012). Üsertü ÂL-i Fahrî ve Devrühüm's-Sekâfi Fî'l-Musul. Musul / Irak.
- El-Çelebî, B. İ. (2004). Mevsû'etü E'lâmü'l-Musul. Musul / Irak: Irak Yüksek Öğretim Bakanlığı, Hadba Üniversitesi.
- El-Dimeşkî, İ. K. (2000). Tefsîrû'l-Kur'âni'l-Azîm. Beyrut: Dâr İbn-i Hezm.

- El-Dimeşkî, İ. K. (2009). Kısasu'l-Enbiyâ. (Muh: A. R. El-Halîfi) Beyrut: Dâru'l-Me'ârif.
- El-Hasanî, H. M. (1990). Sîretü'l-Eimmetü'l-İsney Aşer. Beyrut: Dâru'l-Me'ârif.
- El-Kummî, A. (2004). Mefâtihi'l-Cinân. Kuveyt: Mektebetü'l-Fekîh.
- El-Murâdî, E. E. (1988). Silkü'd-Durer Fî A'yâni'l karni's-sânî Aşar. Beyrut: Dâr İbn-i Hezm.
- El-Nakîb, V. K. (2013). Nukabâ'ul-Musul (Cilt 4). (Muh: Abdu's-salam) Matbaatu'l-Hayal.
- El-Nîşâbûrî, E. (2009). El-Müstedrek Alas'-Sahiheyn. (Muh: D. M. Metarçi) Beyrût: Dâru'l-Fikr.
- El-Tabarî, M. (H 1415). Zehâiru'l-Ukbâ Fî Menâkibi Zevi'l-Kurbâ. (Muh: E. Elbûşî ve M. El-Arnâvût) Dimaşk.
- El-Umarî, İ. D. (1974). Er-Revzü'n-Nazır Fî Tercemeti Üdebâu'l-Asr. (S. El-Nü'eymî, Dü.) Irak: Metba'atu'l-Mecme'ü'l-İlmi El-İrâkî.
- El-Umarî, M. E. (1201). Menhelü'l-Evliyâ ve Meşrebü'l-Esfîyâ. El Yazması.
- El-Üzrî, Ş. K. (1320). Divânu'l-Ürî. Matba'atu'l-Mustafaviyye.
- Erdoğan, İ. (2004). Armeios Oğlu Er Hikâyesi Bağlamında Platon'un Ölümünden Sonraki Hayat ile İlgili Görüşlerinin Dinî ve Felsefî Analizi. Fırat Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi, s. 13-38.
- Erkal, A. (2014). Hayret'ten Divâneliğe Divan Şiiri. International Periodical For The Languages, Literature and History of Turkish or Turkic Volume, s. 215-234.
- Erzen, M. H. (2013). Divan Şiirinde Mitolojik ve Efsanevî Şahısların Kullanımına İyi Bir Örnek: Nev'izâde Atâyî Divanı. International Periodical For The Languages, Literature and History of Turkish or Turkic, s. 835-854.
- Fehmî, A. A. (1981). Menzûmet Ferhâd u Şîrîn li'l-Amîr Alî Şîr nevâyî ve mükârenetühâ bi-menzûmeti Hüsrev ve Şîrin li Nizâmî el-Gencevî,. Kahire: Dâru'l-Me'ârif.
- Gerek, K. (2020). Hüdâyî Divanı'nda Tipler ve Şahsiyetler. Basılmamış Yüksek Lisans Tezi. İstanbul: Türkiyat Araştırmalar Enstitüsü.
- Gözaydın, N., Zülfikar, H. ve Parlatır, İ. (1998). Türkçe Sözlük. Ankara: Türk Dil Kurumu yayınları.
- Gültekin, H. (2015). Koca Rağıp Paşa Münşeât'ında Nâdir Şah ve Caferî Mezhebi Tartışmalarına Dair Mektuplar. Türk Kültürü ve Hacı Bektaş Velî Araştırma Dergisi, s. 55-78.

- Hatîbî, A. (2008). Tezkire-i Şuarâ-yı Bağdad. (Çev. Prof. Dr. Mehmet Akkuş). Marmara Ün. İlahiyat Fak. Vakfı. İstanbul.
- İmân, S. K. (2020). Fas ve Endülüs coğrafya literatüründe Hz. Adem'in hikayesi. Journal of Education College Wasit University, s. 209–228.
- İnciroğlu, Y. ve Alıcı, G. (2017). Sünbülzâde Vehbî Divanı'nın Acem Kaynaklı Efsanevi ve Mitolojik Şahısları. Uluslararası Sosyal Araştırmalar Dergisi, s. 103-109.
- Kafesoğlu, İ. (1955). Büyük Selçuklu Veziri Nizâmü'l-Mülk'ün eseri Siyâsetnâme ve Türkçe Tercümesi. türkiyat mecmuası, s. 231-256.
- Kalyon, A. (2004). Kelile ve Dimne'nin tercüme serüveni. Dîvân İlmî Araştırmalar, s. 227-237.
- Kazancı, M. Ö. (2019). Irak-Bağdat El Yazmaları Millî Merkezinde Arap harfli Türkçe divanlar kataloğu. Türk Dili Araştırmaları, S. 68 (Aralık), s. 157-180.
- Kesik, B. (2018). Musullu Alî Behcet Efendi ve Şiirleri. 18. Türk Tarih Kongresi Bildiri Özetleri.
- KUR'ÂN KERİM. Diyanet İşleri Bakanlığı: <https://kuran.diyamet.gov.tr/mushaf/kuran-meal-2/>
- Melchert, C. (2007). Hadis Ravisi Olarak İlk Zahidler. İlmî ve Akademik Araştırma Dergisi, s. 431-425.
- Öztürk, A. (2017). Necâtî Bey Divanı'nın Mitolojik ve Efsanevi Şahısları. Uluslararası Sosyal Araştırmalar dergisi, 52, s. 207-214.
- Pala, İ. (2011). Ansiklopedik Divan Şiiri Sözlüğü. İstanbul: Kapı Yayınları.
- Parlatır, İ. (2006). Osmanlı Türkçesi Sözlüğü. Ankara: Yargı Yayınevi.
- Tetik, B. (2020). Basîrî Halil Efendi ve Divanının İlk Yüz Matlaı. Eski Türk Edebiyatı Araştırmaları Dergisi, s. 58-89.
- Uludağ, E. (2019). Lâmi'î'nin Salâmân u Absâl'ında Tipler ve Kişilikler. Prof. Dr. Mehmet Arslan'a Armağan. Sivas: Cumhuriyet Üniversitesi Rektörlük Matbaası. s. 429-468.
- Uludağ, E. (2019). Sâlih Baba Divânı'nda Tipler ve Kişilikler. Eski Türk Edebiyatı Araştırmaları Dergisi, C. 2, S. 2, s. 912-987.
- Ulutaş, N. ve Sübhandığı, İ. (2012). Medrese - Tekke Çatışmaları Ekseninde Rind ve Zahid Tipleri. Medrese Geleneği ve Modernleşme Sürecinde Medreseler Sempozyumu. Muş Alparslan Üniversitesi Yayınları.

Yıldırım, N. (2014). Fars Edebiyatında Metafizik Yolculuklar. Doğu Esintileri, s. 177-212.

Yılmaz, F. B. (2014). Divan Edebiyatında Nakş ve Nakkaş 1: İlk Yüzyıllar. Divan Edebiyatı Araştırmaları Dergisi, S.12, s. 13-28.

Yilter, S. (2020). Koca Rağıb Paşa'nın Bilinmeyen Bir Eseri: Mecmûa-i Rağıb Mehmed Paşa (Âtîf Efendi, 1746). Külliyyat Osmanlı Araştırmaları Dergisi, S.12,, s. 77-90.

Yüksel, S. (1963). Kuruluşunun İlk Yıllarında Koca Rağıb Paşa Kütüphanesi. Türk Kütüphaneciliği, C.12, S.1-2, s. 27-30.

<http://teis.yesevi.edu.tr> ET: 01/07/2022 /

EKLER

(Bağdatlı Fahrîzâde Es'ad'ın soyağacını gösteren belge)

ÖZGEÇMİŞ

Hüseyin Hakkı İsmail EL-CÜBÛRÎ İlkokul, ortaokul ve lise öğrenimini Kerkük'te tamamladıktan sonra 2014 yılında başladığı Bağdat Üniversitesi Diller Fakültesi Türk Dili ve Edebiyatı Bölümü'nden 30 Haziran 2019 tarihinde mezun oldu. 1 Ekim 2020 tarihinde Karabük Üniversitesi Lisansüstü Eğitim Enstitüsü Türk Dili ve Edebiyatı Anabilim Dalında başladığı yüksek lisans eğitimini 21 Temmuz 2022 tarihinde tamamladı.